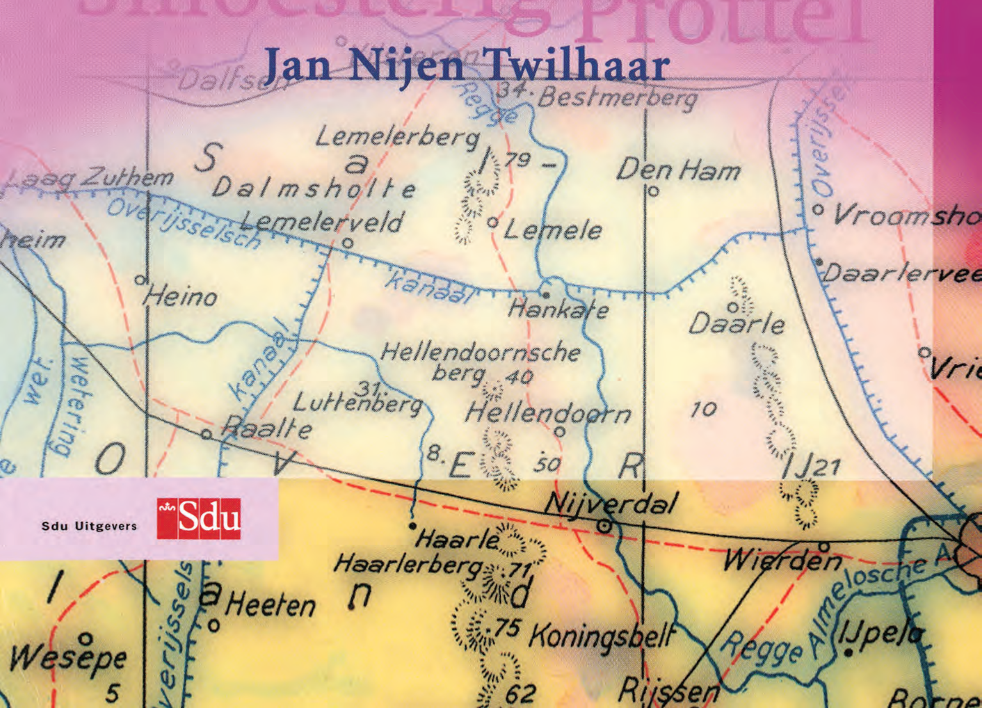
Taal in stad en land

Dikkendät Fiesterig Driestikken Mangs Kärmejakken Uilsgelıek Smoesterig Pröttel

SALLANDS, TWENTS EN ACHTERHOEKS

Jan Nijen Twilhaar

Sdu Uitgevers
Sdu

Taal
in stad en land

SALLANDS, TWENTS EN ACHTERHOEKS

Voor Sara, Andrea en mijn vader en moeder

Taal
in stad en land

SALLANDS, TWENTS EN ACHTERHOEKS

Jan Nijen Twilhaar

Sdu Uitgevers, Den Haag

Verschenen in de reeks 'Taal in stad en land',
hoofdredactie Nicoline van der Sijs:

1 *Amsterdams* door Jan Berns m.m.v. Jolanda van den Braak
2 *Fries en Stadsfries* door Pieter Duijff
3 *Gronings* door Siemon Reker
4 *Haags* door Michael Elias i.s.m. Ton Goeman
5 *Leids* door Dick Wortel
6 *Maastrichts* door Ben Salemans en Flor Aarts
7 *Oost-Brabants* door Jos Swanenberg en Cor Swanenberg
8 *Rotterdams* door Marc van Oostendorp
9 *Stellingwerfs* door Henk Bloemhoff
10 *Utrechts, Veluws en Flevolands* door Harrie Scholtmeijer
11 *Venloos, Roermonds en Sittards* door Pierre Bakkes
12 *West-Brabants* door Hans Heestermans en Jan Stroop
13 *Zuid-Gelderse dialecten* door Jan Berns
14 *Sallands, Twents en Achterhoeks* door Jan Nijen Twilhaar

Vormgeving omslag en binnenwerk: Villa Y (André Klijssen), Den Haag
Zetwerk: PROgrafici, Goes
Druk en afwerking: A-D Druk BV, Zeist

ISBN 90 12 09020 2

Voorwoord bij de reeks 'Taal in stad en land'

Op 1 mei 2002 zijn de eerste dertien delen van de reeks 'Taal in stad en land' verschenen bij Sdu Uitgevers; zie de pagina hiernaast voor een overzicht en zie het kaartje op pagina 7. Ieder deel van de reeks beschrijft de taal van een bepaalde streek of stad. In 2003 en 2004 zullen de volgende delen verschijnen, met beschrijvingen van streektalen in zowel Nederland als België. Uiteindelijk zullen alle regionale variëteiten van het Nederlands (inclusief de minderheidstaal Fries), zijn beschreven, sommige globaal en andere gedetailleerder. De boeken zijn bedoeld voor ieder die in Nederlandse dialecten is geïnteresseerd – of men deze nu zelf spreekt of niet.

Taal en dialect

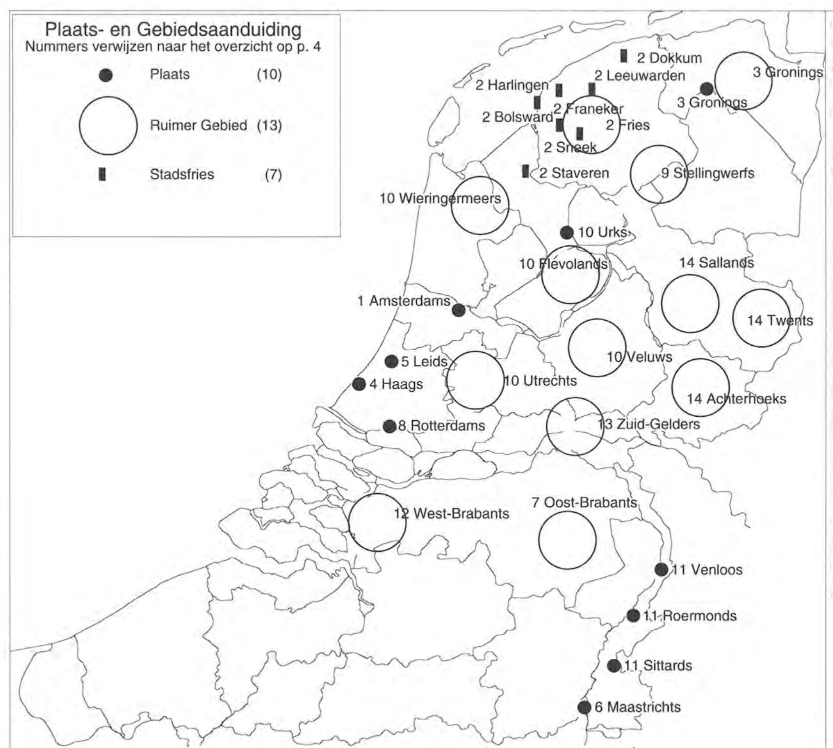
Benamingen als taal, standaardtaal, dialect, accent, streektaal, sociolect, groepstaal bestaan naast elkaar; ze zijn nauw verbonden met de taalontwikkeling en de visie hierop. In deze reeks willen wij benadrukken dat alle taalvariëteiten taalkundig gelijkwaardig zijn, vandaar de reekstitel (bedacht door Jacomine Nortier) Taal in stad en land.

Hoe verliep de taalontwikkeling in Nederland? De taal die in de Middeleeuwen werd gesproken, verschilde per regio, stad en zelfs dorp. Er bestonden dus alleen streektalen. Tijdens de Renaissance werd naast de geleerdentaal Latijn steeds vaker de volkstaal, dus het Nederlands, gebruikt, zowel in

literaire en wetenschappelijke werken als in bijbelvertalingen. Door de opkomst van de drukpers vonden de teksten bovendien een ruimere verspreiding dan voorheen. Omdat daarbij de taalverschillen tussen de verschillende regio's hinderlijk voor de communicatie bleken, schiep men een overkoepelende standaardtaal, waarin althans in de geschreven taal de regionale verschillen beperkt werden. Vanaf die tijd bestond er een verschil tussen enerzijds de dialecten, die in een bepaalde streek gesproken werden, en anderzijds de gestandaardiseerde schrijftaal, die in het hele Nederlandstalige gebied min of meer uniform was.

Hierbij dient opgemerkt dat er formeel geen verschil bestaat tussen een taal en een dialect. Traditioneel wordt Fries een taal en Gronings een dialect genoemd, maar in taalkundig opzicht verschillen zij niet: het Fries en het Gronings zijn beide volwaardige taalsystemen. Hoogstens kan men volhouden dat het verschil tussen het Fries en het Standaardnederlands groter is dan dat tussen het Gronings en het Standaardnederlands. Het verschil tussen het Standaardnederlands en een Nederlands dialect ligt in buitentalige zaken: in het feit dat spelling, grammatica en woordkeus van het Standaardnederlands zijn geüniformeerd, vastgelegd en op school worden onderwezen, en dat het Standaardnederlands tot staatstaal is verheven. Vandaar dat taalkundigen op de vraag wat het verschil is tussen een taal en een dialect, hun toevlucht nemen tot oneliners zoals 'taal is een dialect met een leger en een vloot' en 'taal is een dialect met een nationale vlag'. Standaardtaal en dialect hebben een verschillende maatschappelijke positie gekregen, en daardoor ook een verschillende maatschappelijke waardering.

Zoals gezegd bestond er vanaf ongeveer de zeventiende eeuw een gestandaardiseerde schrijftaal. De gesproken taal bleef tot eind negentiende eeuw van streek tot streek verschillen. Halverwege de negentiende eeuw ontstond er een soort beschaafde spreektaal, een gesproken eenheidstaal, waaraan aanvankelijk alleen de gegoede burgers zich hielden. Deze beschaafde spreektaal breidde zich vanuit de Randstad steeds meer uit, ten koste van de dialecten, dankzij onderwijs, grotere mobiliteit, dienstplicht, radio en later televisie. Men ging de standaardtaal nu wel Algemeen Beschaafd Nederlands of ABN noemen. Anderzijds groeiden vanaf ongeveer 1900 de plattelandsdialecten steeds meer toe naar de standaardtaal, of ze pasten zich aan elkaar aan in grotere dialectgebieden, zodat regiolecten ontstonden zoals binnen delen van het Nedersaksisch en het Zuid-Limburgs.

Plaats- en Gebiedsaanduiding
Nummers verwijzen naar het overzicht op p. 4
Plaats (10)
Ruimer Gebied (13)
Stadsfries (7)
2 Dokkum
2 Harlingen
2 Leeuwarden
3 Gronings
3 Gronings
2 Bolsward
2 Franeker
2 Fries
2 Sneek
2 Staveren
9 Stellingwerfs
10 Wieringermeers
10 Urks
10 Flevolands
14 Sallands
1 Amsterdams
14 Twents
10 Veluws
5 Leids
4 Haags
10 Utrechts
14 Achterhoeks
8 Rotterdams
13 Zuid-Gelders
7 Oost-Brabants
12 West-Brabants
11 Venloos
11 Roermonds
11 Sittards
6 Maastrichts

Eind negentiende eeuw veranderde ook de positie van de stadsdialecten radicaal. Naast een tegenstelling tussen stad en platteland – die overigens niet voor alle steden bestond – ontstonden er nu sociale tegenstellingen binnen de steden zelf. Onder andere als gevolg van de industrialisatie trokken allerlei mensen van het platteland naar de stad, en hier vond een vermenging plaats van de dialecten die ze voorheen spraken, met als resultaat een groepstaal of sociolect, namelijk van de arbeiders. Hier ligt de kiem van de huidige stadstalen zoals het Amsterdams, Haags, Rotterdams en Utrechts. Na een betrekkelijk korte wordingsperiode kregen de stadsdialecten hun definitieve vorm. In de twintigste eeuw zijn ze over het algemeen minder veranderlijk geweest dan de plattelandsdialecten, onder andere omdat het leven op het platteland ingrijpend is gewijzigd. Met name de stadsdialecten van de Randstad groeiden geleidelijk steeds meer naar de standaardtaal toe. Momenteel wijken ze hiervan vooral in klank nog af. Daarom worden ze ook wel accenten genoemd. De stadstalen in het zuiden van het land, zoals het Maastrichts, Roermonds, Venloos en Sittards, vertonen daarentegen nog steeds grote verschillen met de standaardtaal, hoewel ook zij hier steeds meer naartoe groeien. Deze zuidelijke stadstalen zijn nooit het sociolect van een bepaalde klasse geweest, maar werden altijd door alle lagen van de bevolking gesproken.

In de twintigste eeuw keek men tot ongeveer de jaren zestig neer op alle van de standaardtaal afwijkende taalvariëteiten, die men denigrerend 'plat' noemde. Onderwijzers en ouders ontmoedigden het gebruik van dit plat. Dit verschilde overigens wel per regio: in het noorden werd veel meer op het dialect neergekeken dan in het zuiden – waar dialect van oudsher door alle lagen van de bevolking wordt gebruikt –, terwijl in Friesland al sinds de zeventiende eeuw een groep heeft bestaan die zich sterk beijverde voor het Fries.

In de jaren zestig van de twintigste eeuw traden grote maatschappelijke veranderingen in. Er ontstond verzet tegen het gevestigde gezag, en dat uitte zich ook in het taalgebruik, dat vrijer, minder officieel werd. De jonge generatie keerde zich tegen het verzorgde en gekunstelde taalgebruik van de oudere generatie. Er kwam een grote tolerantie voor verschillen in uitspraak en woordkeus, voor informeel taalgebruik en voor het gebruik van dialect. Het verschil tussen spreektaal en schrijftaal werd kleiner. In de jaren negentig werd geschreven spreektaal in internet- en sms-verkeer zelfs normaal.

De emancipatie van de jaren zestig leidde ook tot het ontstaan van allerlei nieuwe groepstalen, zoals jongerentaal, studententaal, yuppietaal, homotaal. Van belang voor het ontstaan van deze groepstalen is het feit dat jongeren en jong-volwassenen gedurende langere tijd bijeen blijven dankzij de leerplicht (en tot voor kort de dienstplicht), en dat er een sterk groepsgevoel bestaat onder jongeren dat zich onder andere uit in een eigen woordenschat. Een oudere groepstaal is het Bargoens, waaronder vroeger de geheimtaal van dieven, zwervers en venters werd verstaan, een taal die gekleurd was door de streektaal van de sprekers en door het Jiddisch; nu de venters en de zwervers van het platteland verdwenen zijn, verstaan we er veelal de volkstaal van de grote steden onder.

Een speciale en recente vorm van jongerentaal is straattaal. Hierover is voor het eerst in 1997 gerapporteerd. Straattaal is een groepstaal van jongeren in de steden, een mengtaal met Nederlands als basis, aangevuld met woorden uit het Engels en minderheidstalen zoals Surinaams, Arabisch, Turks en Papiaments. Het onderzoek naar straattaal is nog volop bezig. In het boek over het Amsterdams wordt aandacht besteed aan het verschijnsel.

Vanaf de jaren zeventig van de twintigste eeuw zien we zowel voor de plattelandsdialecten als voor de stadsdialecten een duidelijke revival, die wel 'dialectrenaissance' wordt genoemd: popgroepen die in dialect zingen, verheugen zich in een grote belangstelling, er verschijnen veel publicaties in en over het dialect, cabaretiers gebruiken stadstalen en bereiken daarmee een groot publiek.

De aandacht voor streektalen en dialecten is overgenomen door de politiek. Regionale en landelijke overheden bieden financiële steun aan inspanningen ten behoeve van het dialect. In 1984 is de eerste streektaalfunctionaris benoemd, voor het Gronings, in 1987 zijn streektaalfunctionarissen voor het Drents benoemd, in 1998 voor het Overijssels, in 1999 voor het Stellingwerfs en in 2001 voor het Zeeuws en het Limburgs. Bovendien zijn in 1996 het Fries en het Nedersaksisch in Nederland met verschillende status erkend als regionale taal binnen het Europees Handvest voor Regionale of Minderheidstalen. In 1997 is ook het Limburgs als regionale taal erkend.

De reeks 'Taal in stad en land'

Hoe staat het in het nieuwe millennium met de dialecten? De reeks *Taal in stad en land* biedt het antwoord op die vraag. Terwijl momenteel de belangstelling voor dialecten zowel bij de bevolking als bij de politiek nog steeds toeneemt, blijkt paradoxaal genoeg uit de boeken van de reeks dat het daadwerkelijke gebruik van dialect vrijwel overal gestaag afneemt, en dat alle dialecten steeds meer veranderen in de richting van de standaardtaal. Dat maakt het des te belangrijker dat de stand van zaken wordt vastgelegd. Van de meeste regio's en steden bestaan wel historische beschrijvingen van het dialect, maar in deze reeks wordt de *huidige* situatie beschreven. Uniek aan de reeks is bovendien dat hij uiteindelijk het gehele Nederlandstalige gebied zal bestrijken.

In principe volgen de delen van de reeks hetzelfde stramien. Eerst wordt een algemene inleiding gegeven met een plaatsbepaling van het dialect. Hierna volgt een beschrijving van de klanken en spelling, de woorden, woorddelen en zinnen van het huidige dialect – deze beschrijving is contrastief, dat wil zeggen dat de nadruk ligt op datgene wat afwijkt van het Standaardnederlands. De volgende hoofdstukken handelen over het ontstaan van het dialect en de houding ertegenover. Hierna wordt een woordenlijst gegeven met de belangrijkste of opvallendste woorden in het dialect. Ieder boek besluit ten slotte met gegevens over in het dialect geschreven literatuur en een voorbeeld daarvan, waarna als finale de belangrijkste literatuur óver het dialect wordt vermeld.

Het hoofdstuk over de klanken staat helemaal aan het begin, omdat klanken nu eenmaal het grootste, opvallendste en meest onderzochte verschil tussen Standaardnederlands en dialect vormen. Van de grote steden weet men vaak dankzij cabaretiers en zangers hoe de taal ongeveer klinkt, maar van de plattelandsdialecten is dat veel minder bekend, hoogstens in enkele stereotiepen, die, zoals uit de boeken blijkt, lang niet altijd kloppen. De auteurs hebben geprobeerd de klankverschillen zo duidelijk en eenvoudig mogelijk uit te leggen, maar de materie is ingewikkeld. In ieder boek is een overzicht gegeven van de gebruikte fonetische weergave. Er bestaat in het Nederlandse taalgebied een tendens om tot uniforme afspraken te komen voor het spellen van dialecten, maar uitgekristalliseerd is deze tendens nog niet. Voor de reeks *Taal in stad en land* is in principe gekozen voor de Bra-

bantse referentiespelling (in 1999 gepubliceerd onder de titel *Hoe schrijf ik mijn dialect?* en in de bundel *Honderd jaar stadstaal* – waarin de geschiedenis van de stadstalen wordt beschreven).

Bij het hoofdstuk over de zinnen kwamen twee problemen naar voren: ten eerste bleek dat er over de zinsbouw van sommige dialecten nog veel niet bekend of onderzocht is, ondanks de verschijning in 1991 van de *Atlas van de Nederlandse dialektsyntaxis*. (Om dit gat te dichten is in 2000 het project Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten, SAND, van start gegaan.) Ten tweede bleek dat er voor diverse dialecten bijna niets te zeggen viel over de zinsbouw om de simpele reden dat deze nauwelijks van de Standaardnederlandse spreektaal verschilt of dat men zich niet bewust is van mogelijke verschillen; dat geldt met name voor de dialecten in het Randstadgebied.

Uit het hoofdstuk over de houding tegenover het dialect blijkt dat er een verschil in beleving en waardering van de verschillende taalvariëteiten bestaat. Dankzij de dialectrenaissance is de status van de dialecten in het algemeen weliswaar verhoogd, maar tussen de waardering van de dialecten onderling bestaan aanzienlijke verschillen. Opvallend is dat vooral de vroeger verguisde stadsdialecten in het westen van het land in bepaalde situaties en in gecultiveerde vorm een hogere status hebben gekregen, zowel binnen als buiten de stad zelf, en dat daarbij de (geringe) verschillen met de standaardtaal – vooral bestaand uit uitspraakverschillen – worden benadrukt. De statusverhoging van de plattelandsdialecten blijft daarbij over het algemeen achter. Daarbij is het dan interessant om te zien dat er ook in zuidelijk Nederland – waar de waardering voor en het gebruik van het dialect van oudsher door de hele bevolking werden gedragen – een tegenstelling tussen het platteland en de stad bestaat: in Maastricht bijvoorbeeld kijkt men vaak neer op dialecten van het omringende gebied, die men 'boers' noemt.

Alle delen van de reeks staan op zichzelf. Wie meerdere of zelfs alle delen van de reeks leest – en dat raad ik ieder van harte aan! – zal bemerken dat sommige verschijnselen of woorden in meerdere dialecten voorkomen. Verwijzingen daarnaar ontbreken meestal; de dialecten zijn in principe beschreven in hun verhouding tot de standaardtaal, niet in verhouding tot elkaar. Wel beslaan sommige boeken grotere gebieden, zoals het Oost- en West-Brabants, Zuid-Gelders, Midden-Nederland (Utrechts, Veluws, Flevolands en Urks) of Centraaloost-Nederland (Sallands, Twents, Achterhoeks). In deze boeken worden uiteraard de verschillen binnen het gebied beschreven.

Uit de boeken komt naar voren dat hoe verder weg van de Randstad een dialect gesproken wordt, des te meer het over het algemeen verschilt van de standaardtaal. En verder dat de stadsdialecten over het algemeen minder verschillen van de standaardtaal dan de omringende plattelandsdialecten. De stadsdialecten van de Randstad verschillen dus het minst van de standaardtaal, en sommige stadsdialecten zijn zelfs vrijwel verdwenen: zo verschillen het huidige Leids en Nijmeegs van het Standaardnederlands vrijwel alleen in enkele speciale klanken of een bijzondere intonatie.

Wie na het lezen van de boeken nog meer wil weten, kan terecht op de website van het Meertens Instituut. Hier heeft Marc van Oostendorp een speciale site voor de reeks ingericht (http://www.meertens.nl/stad.en.land/). Deze site bevat onder andere een hoofdstuk uit ieder boek, aanvullingen op de boeken, illustraties, links naar websites met meer informatie over de streek en het dialect, en een geluidsopname van het dialect.

De boeken in de reeks bieden een boeiend overzicht van de taalvariëteiten die binnen het Nederlandse taalgebied worden gesproken. De auteurs zijn er op voorbeeldige wijze in geslaagd het stoffige of carnavaleske imago dat de dialecten lange tijd heeft aangekleefd, af te schudden en een informatieve en aantrekkelijke beschrijving te geven waaruit vooral blijkt dat de dialecten in het bewustzijn van de mensen nog springlevend zijn – waarmee niet gezegd is dat dat ook geldt voor alle dialecten zelf. Daarbij is ieder boek van de reeks geschreven vanuit de kennis, interesse en specialisatie van de afzonderlijke auteur. Iedere auteur plaatst dus zijn eigen accenten, wat het algehele beeld extra levendig maakt. Tezamen hebben de auteurs een indrukwekkend monument voor de Nederlandse dialecten opgericht.

Nicoline van der Sijs, hoofdredacteur

Inhoud

Lijst van illustraties

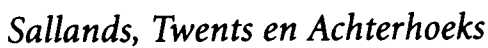
1. Inleiding

In dit deel van de serie staat het dialectlandschap van Overijssel en de Achterhoek centraal. De dialecten die worden belicht, krijgen niet allemaal evenveel aandacht. Om de onderwerpen in dit boek wat uitvoeriger te kunnen behandelen, is ervoor gekozen een aantal verschijnselen tamelijk uitgebreid te beschrijven voor één dialect en daarbij telkens een vergelijking te maken met de andere dialecten in het genoemde gebied, zodat de lezer een indruk krijgt van de manier waarop deze verschijnselen zich voordoen in het gehele taallandschap. Dat ene dialect, dat dus ook de meeste aandacht krijgt, is mijn moedertaal: het Hellendoorns. Verder zijn de verschijnselen zo veel mogelijk in breder perspectief geplaatst om te tonen dat we met algemene, soms zelfs universele, taalprincipes te maken hebben. Vandaar dat we van tijd tot tijd ook over de landsgrens gaan om te kijken hoe een bepaald taalverschijnsel zich voordoet in andere Europese talen. Dat betekent ook dat we ons niet beperken tot de taalfeiten, maar tevens kijken naar de achterliggende taalprincipes, die soms heel algemeen van aard kunnen zijn. Dit is een keuze die ik bewust gemaakt heb, onder meer om te laten zien dat dialecten taalkundig gezien gelijkwaardig zijn aan talen, omdat ze aan dezelfde complexe taalprincipes gehoorzamen.

Een deel van Overijssel blijft in dit boek buiten beschouwing, omdat het behoort tot het Stellingwerfse taalgebied, dat in deel 9 van deze serie aan de orde komt. Ons taallandschap loopt in het noorden van Overijssel dan ook

tot en met Genemuiden. Dit gebied valt uiteen in twee taalstreken: Salland en Twente. Het Sallands wordt gesproken in West-Overijssel, tussen de rivieren Regge en IJssel. Deze streek loopt in het noorden door tot het Meppelerdiep. In het oosten loopt het gebied boven de rivier de Vecht door tot de grens met Duitsland. Het Twents is de taal van Oost-Overijssel tussen de Regge en de grens met Duitsland, in het noorden begrensd door de Vecht. Daarbij vallen de plaatsen Rijssen, Markelo en Diepenheim ook nog binnen het Twentse taalgebied, als we de Regge vanaf Nijverdal denkbeeldig recht naar beneden doortrekken tot de grens met Gelderland. Met het trekken van de noordelijke grens voor het Sallands rijst echter onmiddellijk de vraag waartoe de Overijsselse dialecten van Zwartsluis, Vollenhove en omgeving en Blokzijl behoren: ze vallen buiten het Sallandse taalgebied en ze mogen op grond van bepaalde criteria evenmin tot het Stellingwerfs gerekend worden. Bij verkleinwoordvorming sluit het Blokzijls zich zelfs aan bij het West-Fries. Tot welk gebied deze dialecten dan wél behoren, is moeilijk te zeggen. Het taallandschap in de kop van Overijssel is zeer complex en de genoemde drie dialecten vormen een probleem wat betreft hun indeling. Toch zullen deze Overijsselse dialecten af en toe in ons verhaal worden betrokken.

De taalverschijnselen in dit boek worden tamelijk uitvoerig beschreven voor het dialect van Hellendoorn, een dorp dat in het midden van Overijssel ligt, in Salland, tegen de grens met Twente aan. Vandaaruit trekken we telkens de lijn door naar de rest van de Sallandse dialecten en naar het Twents en het Achterhoeks. Omwille van de leesbaarheid hebben we in de tekst geen literatuurverwijzingen opgenomen. De geïnteresseerde lezer kan echter de uitgebreide bibliografie van hoofdstuk 9 raadplegen, waarin de literatuur vermeld staat die voor deze studie gebruikt is en waarin een aantal onderwerpen uitvoeriger aan de orde komt.

Sallands, Twents en Achterhoeks

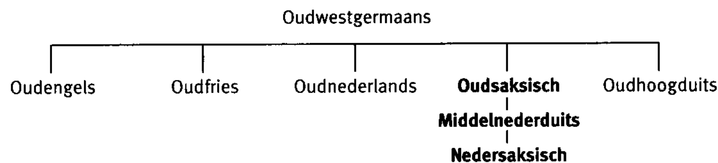
2. Een korte typering van het taallandschap

2.1 Inleiding

"Zoo a'w hier sprekt, dat is 'n verbasterd Duuts." Met deze woorden begint Bezoen zijn boek *Taal en volk van Twente* uit 1948. Zij kwamen uit de mond van de timmerman door wie de auteur in zijn jongensjaren werd onderricht omtrent de oorsprong van het Twents. Het Twents, dat deel uitmaakt van de Nedersaksische dialecten, is echter niet voortgekomen uit het Duits, maar uit het Oudsaksisch, dat als een aparte tak voorkwam in het Oudwestgermaans. Als we een en ander in termen van familierelaties uitdrukken, dan kunnen we zeggen dat in de stamboom van de Indogermaanse taalfamilie het Oudsaksisch behoorde tot de groep van de Oudwestgermaanse talen, als zuster van onder andere het Oudhoogduits, waaruit zich het Duits heeft ontwikkeld waarover de timmerman sprak. In familieverband is het Twents dan een verre neef van het Duits. Onder Duits moet hier Standaardduits worden verstaan. Ook al heeft het Twents zich niet opgewerkt tot standaardtaal, het maakt wel deel uit van de groep Nedersaksische dialecten, die een aantal jaren geleden als Europese minderheidstaal werd erkend.

Overijssel en de Achterhoek maken deel uit van het gebied waar vroeger Oudsaksisch werd gesproken. Dit gebied omvat het noorden van Duitsland tot aan de Elbe en het noorden en oosten van Nederland tot aan de IJssel. Behalve Overijssel en de Achterhoek behoren op Nederlands grondgebied

Groningen, Drente en een deel van de Veluwe tot dit gebied. Het Oudsaksisch kennen we uit geschriften die dateren uit de periode 800-1100. De taal leeft voort in de hedendaagse dialecten van dit gebied. Voor de periode 1100-1600 spreken we van Middelnederduits. We kunnen ook zeggen dat vanaf 1100 de dialecten in het noorden en oosten van het land behoren tot de groep Oost-Nederlandse dialecten binnen het Middelnederlands (zo noemen we de gezamenlijke Nederlandse dialecten in de periode 1100-1500). Voor de hedendaagse dialecten in dit gebied gebruiken we de naam Nedersaksisch. In het volgende schema, dat een stukje van de Indogermaanse stamboom weergeeft, is te zien waar het Oudsaksisch zich in de taalfamilie bevindt.

Zoals gezegd, kennen we het Oudsaksisch uit geschriften die dateren uit de periode 800-1100. Het werd gesproken in het boven omschreven gebied. Uit het Oudsaksisch zijn de Nedersaksische dialecten ontstaan. Over de zusters van het Oudsaksisch kunnen we nog het volgende opmerken. Met Oudengels wordt de verzameling dialecten aangeduid die rond 800 werden gesproken in Engeland. Uit het Oudengels zijn de Engelse dialecten en het Standaardengels voortgekomen. Van het Oudfries is sprake tot ongeveer 1550. Het werd gesproken in onder meer de tegenwoordige provincie Friesland. Uit het Oudfries zijn de Friese dialecten en het Standaardfries ontstaan. Het Oudnederlands wordt gevormd door een verzameling dialecten die rond 1000 werden gesproken in het westen en zuiden van Nederland en in Vlaanderen. Uit het Oudnederlands zijn de West- en Zuid-Nederlandse en de Vlaamse dialecten ontstaan, alsmede het Standaardnederlands. Het Oudhoogduits is de verzameling dialecten die rond 800 werden gesproken in de zuidelijke helft van Duitsland, in Oostenrijk en in Zwitserland. Uit het Oudhoogduits zijn de Duitse dialecten en het Standaardduits ontstaan. We zien dus dat het Oudsaksisch de enige tak binnen de Oudwestgermaanse talen is die geen standaardtaal heeft opgeleverd.

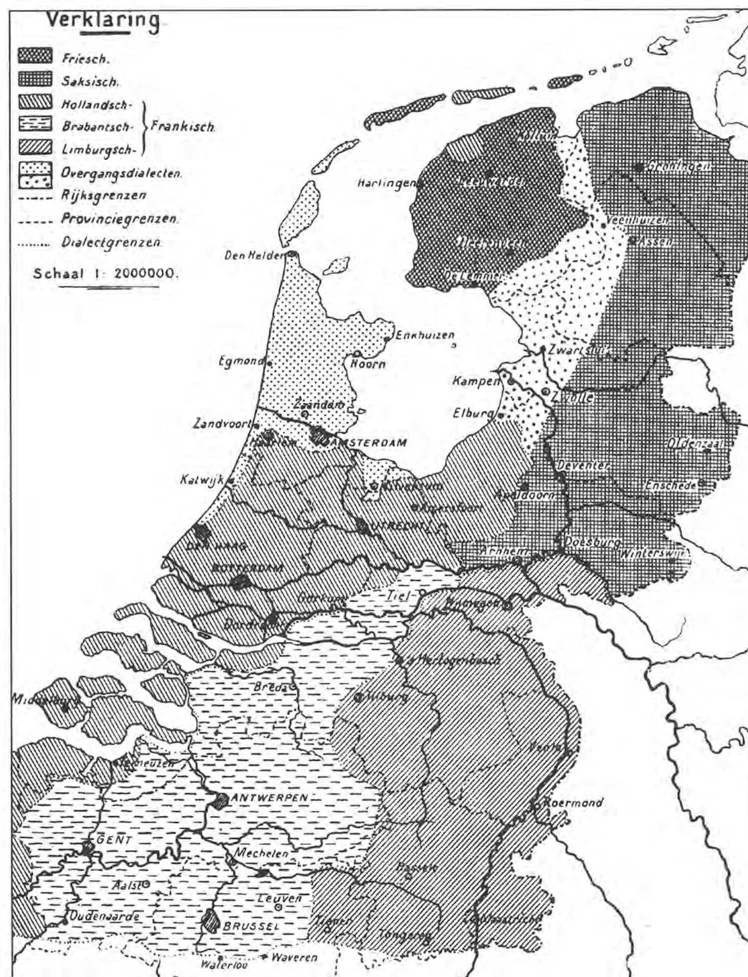
Het Oudsaksisch en het Oudnederlands staan samen tegenover het Oudhoogduits wat betreft een verandering die in de taalkunde bekend staat als de Hoogduitse klankverschuiving. Het gaat hier om een klankverandering die in het bergachtige zuiden van Duitsland begon en die zich heeft uitgebreid naar het noorden. Eigenlijk betreft het hier een reeks veranderingen die zich vermoedelijk in de periode 500-700 hebben voltrokken. Deze klankverschuiving heeft niet plaatsgevonden in het Oudsaksisch en het Oudnederlands en het verschil is in het huidige Duits, Nederlands en Nedersaksisch terug te vinden. Enkele voorbeelden:

Duits	Nedersaksisch	Nederlands
Pfund	pónd	pond
Apfel	appel	appel
Hilfen	helpen	helpen
Schlafen	sloapen	slapen
Setzen	zitten	zitten
Herz	hätte	hart
Wasser	waeter	water
Machen	maeken	maken

In de rest van dit hoofdstuk komt een aantal kenmerken ter sprake die karakteristiek zijn voor de dialecten van Overijssel en de Achterhoek. Dit gebied is echter zo groot dat een deel van de kenmerken niet voor álle dialecten opgaat in het desbetreffende gebied. Aan de andere kant komt een deel van de besproken kenmerken ook voor in andere Oost-Nederlandse dialecten die buiten het besproken taallandschap vallen, zoals bijvoorbeeld de Drentse dialecten, die ook tot het Nedersaksische taalgebied behoren.

2.2 Specifieke kenmerken

De dialecten van Overijssel en de Achterhoek hebben een aantal kenmerken die karakteristiek zijn voor het Oost-Nederlandse taalgebied en waarmee dit gebied zich onderscheidt van de rest van Nederland. We zetten in het vervolg van deze paragraaf enkele kenmerken op een rij.

Saksisch taalgebied in Nederland

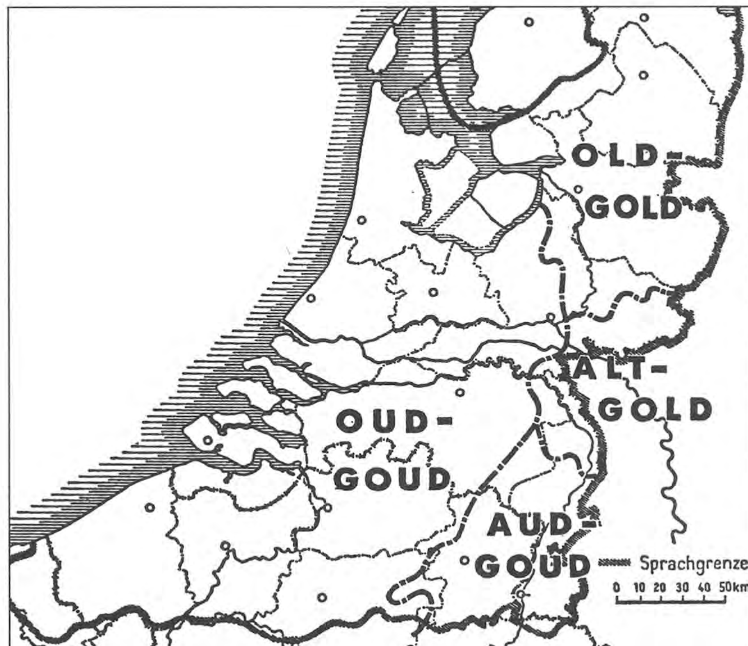
sallands, Twenes en Achterhoeks

Woorden met –ol

In Overijssel en de Achterhoek hebben woorden die in het Nederlands een *ou* bezitten, een *ol*-vorm (*ol*, *ól* of *oal*):

gold	"goud"	zól	"zou"	hoald	"houdt"	oald	"oud"
holt	"hout"	zolt	"zout"	koalt	"koud"	voalt	"vouwt"

De *ol*-vorm is oorspronkelijk Westgermaans en komt ook nog voor in andere Germaanse talen, zoals het Engels: *old* "oud" en *gold* "goud" en het Duits: er *soll* "hij zou" en *Holtz* "hout". In de West-Nederlandse dialecten heeft de *ol*-vorm zich ontwikkeld tot een *ou*. In Overijssel vormen Blokzijl en de nabijgelegen plaatsjes Blankenham en Kuinre, die binnen het Stellingwerfse taalgebied vallen, een enclave: daar komt ook *ou* voor. Overigens neemt het Blokzijls in meerdere opzichten een aparte positie in binnen het Overijssels.

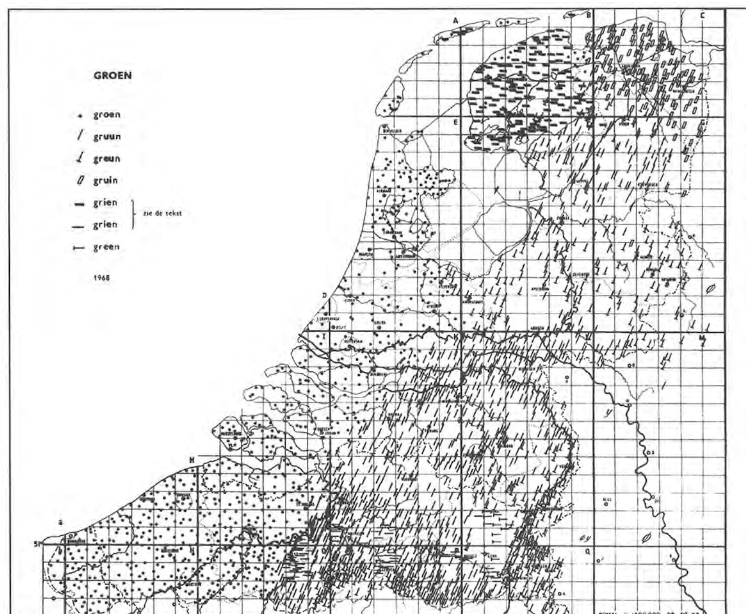
De ol/ou

Umlaut

Het tweede kenmerk dat karakteristiek is voor ons gebied, is de umlaut van lange klinkers. Umlaut is het verschijnsel waarbij een achterklinker (dat is een klinker die met de tong achter in de mond wordt uitgesproken) verandert in een voorklinker (een klinker die voor in de mond wordt uitgesproken). Zo heeft het Hellendoorns in sommige woorden een *uu*, waar het Nederlands een *oe* bezit. Enkele voorbeelden:

gruuien	"groeien"	nuumen	"noemen"
gruunte	"groente"	zuuken	"zoeken"
muulijk	"moeilijk"		

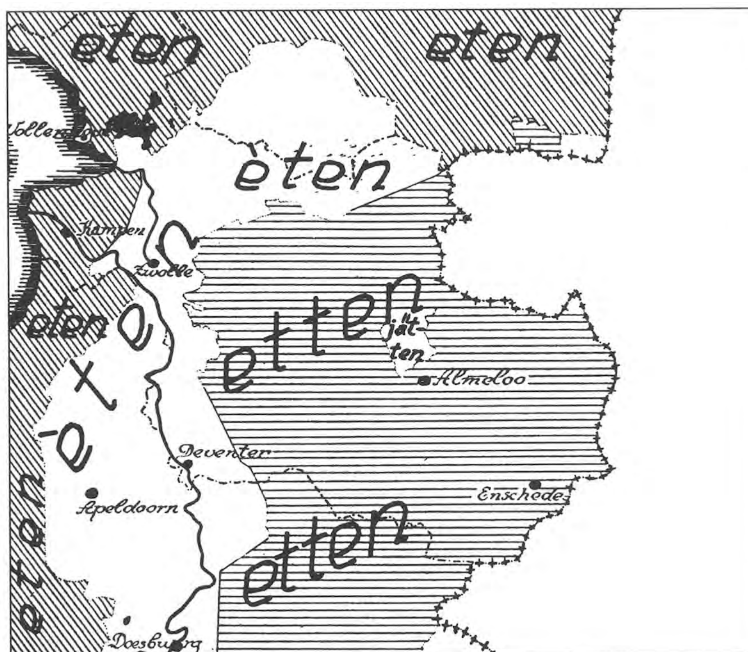
Umlaut komt ook voor bij bepaalde woordvormingsprocessen. Dat betekent dat umlaut optreedt als er een bepaalde uitgang aan een woord wordt gehecht. We zullen in hoofdstuk 4 uitgebreid aandacht besteden aan dit verschijnsel.

Umlaut lange klinkers

Korte klinker in open lettergreep

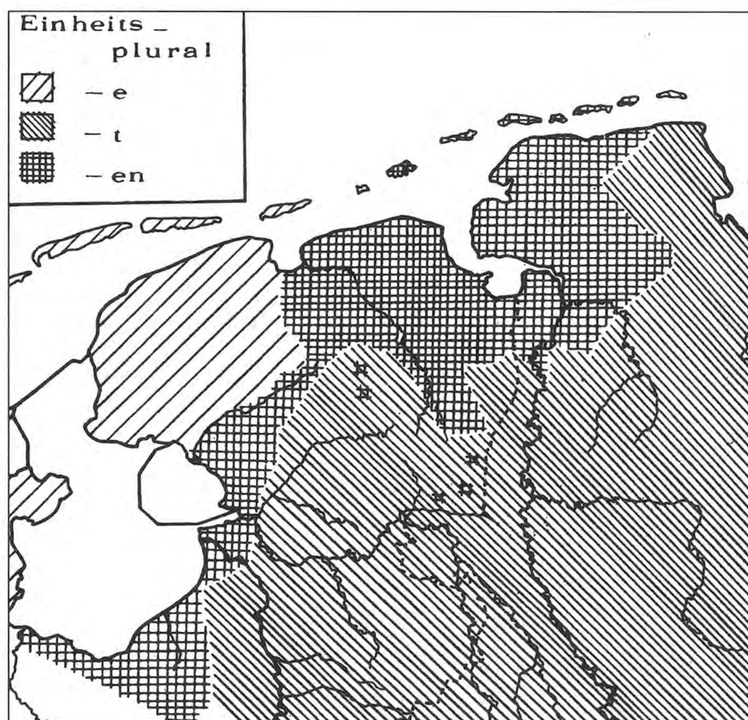
Het derde verschijnsel dat vanouds karakteristiek is voor ons gebied, is de kort gebleven klinker in open lettergreep: *etten* "eten", *wekke* "week", enzovoort. Meer naar het westen toe is dat echter niet meer het geval. Zo hebben bijvoorbeeld de dialecten van Genemuiden, Kampen en Vollenhove *eten*. Wijhe heeft *èten*.

Korte klinker in open lettergreep

De –t in het meervoud van werkwoorden

Ook kenmerkend voor ons gebied is de *–t* in het meervoud van werkwoorden. Vergelijk enkele voorbeelden uit het Hellendoorns met het Nederlands: (wiej/zee) *blieft, gooit, hebt, komt, pakt, vliegt* "(wij/zij) blijven, gooien", enzovoort. De meer westelijke dialecten van Overijssel hebben echter *–en* in het meervoud, net als het Nederlands.

De –t in het meervoud van werkwoorden

De lettergreepdragende nasaal

In de lettergrepen van woorden is de klinker de meest volle klank. Dat komt doordat bij het uitspreken van een klinker de lucht die uit de longen komt, het minst wordt geblokkeerd. Vergelijk de uitspraak van de klinkers maar eens met die van bijvoorbeeld een plofklank als de *p*, of een wrijfklank als de *v*, waarbij de lucht die uit de longen komt, zeer veel obstructie ondervindt. Men zegt wel dat de klinker als hoofd of kern de lettergreep 'draagt'. In een groot deel van het noorden en het oosten van ons land wordt de uitgang *–en* 'ingeslikt', zodat we de klinker niet kunnen horen. Taalkundig gezien is er het volgende aan de hand. Met het verdwijnen van de klinker komt de lettergreep zonder hoofd te zitten. De daarop volgende nasale medeklinker neemt die functie zonder bezwaar over en wordt daarmee lettergreepdragend. Dat

is echter niet het enige. Deze medeklinker is ook bereid zich in plaats van uitspraak aan te passen aan de medeklinker die er onmiddellijk voor staat. Een woord als *lopen* wordt dan uitgesproken als *loopm*. In dit boek zullen we omwille van de leesbaarheid de uitgang *-en* wel steeds schrijven.

De gebieden met lettergreepdragende nasaal

De voltooid verleden tijd

Het zesde en laatste kenmerk waarvan we kunnen zeggen dat het karakteristiek is voor ons gebied, is de vorm van de voltooid verleden tijd. In de dialecten van ons taallandschap wordt deze werkwoordsvorm niet gemaakt met *ge-*, zoals in het Nederlands, maar met *e-*. Vergelijk de volgende voorbeelden uit het Hellendoorns: *ebakken, ehaald, eleupen* ("gelopen"), *epakt, ezeen* ("gezien").

3. De klanken en hun spelling

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk geven we een overzicht van het klank- en spellingsysteem in het Hellendoorns, dat representatief is voor het taalgebied dat in dit boek centraal staat.

3.2 De klinkers en hun spelling

We kunnen voor het klinkersysteem de volgende vier categorieën onderscheiden: korte klinkers, lange klinkers, tweeklanken en halftweeklanken:

HET KLINKERSYSTEEM

Korte klinkers		Lange klinkers		Tweeklanken	Halftweekklanken
wit		diek	"dijk"	weide	lief
bek		keet		fluite	zuute
hätte	"hart"	dèènken	"denken"	vrouwe	boek
tak		baes	"baas"		
bus		zaand	"zand"		
hók	"hok"	huus	"huis"		

HET KLINKERSYSTEEM (vervolg)

Korte klinkers		Lange klinkers		Tweeklanken	Halftweekklanken
dök	"deuk"	boek	"buik"		
stok		deuze	"doos"		
		boot			
		schoap			
		de			

Er zijn allerlei verschillen tussen het Hellendoorns en het Nederlands die de moeite waard zijn om genoemd te worden. De vierde categorie, die van de halftweeklanken, bestaat, net als de derde, uit slechts drie elementen, die lijken op extra lange klinkers, maar die bij nadere beschouwing iets blijken weg te hebben van tweeklanken, doordat ze een lichte tweeklankachtige naslag hebben. Het gaat hier om elementen die kwalitatief verschillen van de lange (in de uitspraak korte) klinkers *ie*, *uu* en *oe*, omdat ze betekenisonderscheidend kunnen werken, of in elk geval in dezelfde klankomgeving voorkomen. Dat laten de volgende voorbeelden zien, waar in de spelling een dubbele punt en een verdubbeling van de letter worden gebruikt om aan te geven wat de tweeklanken zijn.

lief-lie:f	"lichaam-lief"
boek-boe:k	"buik-boek"
schute-zuute	"schuit-zoet"

We noemen de elementen uit deze vierde categorie halftweeklanken om ze in elk geval te kunnen onderscheiden van de 'echte' tweeklanken in het klinkersysteem.

In de tweede plaats hebben we de lange varianten van de *e* en de *a* in *bek* en *bak*. Men kan zich afvragen of we hier wel te maken hebben met aparte klinkers en niet met klinkers die in een bepaalde omgeving langer worden gemaakt (vergelijk bijvoorbeeld de *ie* in het Nederlandse *biet* en de onder invloed van de *r* gerekte *ie* van *bier*). We nemen echter aan dat het hier toch gaat om aparte, lange klinkers, vanwege paren als *krente-vèènte* "krent-jongens" en *plante-kraante* "plant-krant", waaruit valt op te maken dat de klin-

ker niet per se wordt gerekt doordat er een bepaalde klank achter staat.

In de derde plaats zien we dat de Hellendoornse *ä* in het Nederlands niet voorkomt. In het Hellendoorns verschijnt hij als umlautklinker van de korte *a* (vergelijk: *bak-bäkkien* "bak-bakje" en *bak-bäkke* "bak-bakken"), maar ook in woorden waar het Nederlands een andere klinker heeft (vergelijk: *hätte* "hart", *bäst* "barst", *stät* "staart", *väs* "vers", enzovoort). Een vergelijkbaar verhaal is te geven voor de *ö* in het Hellendoorns. Die komt voor als umlautklinker van de korte *o* (vergelijk: *stok-stökkien* "stok-stokje"en *stok-stökke* "stok-stokken"), maar ook in vormen als *dök* "deuk", *döst* "dorst", enzovoort. Verder is het van belang om te wijzen op het verschil tussen deze *o* en de doffe *ó* in het Oost-Nederlands. Het Nederlands kent dit onderscheid niet (hoogstens is er een licht verschil in uitspraak hoorbaar tussen *o*'s in de woorden *bok* en *kop*). Dat we in een dialect als het Hellendoorns duidelijk te maken hebben met verschillende klinkers, laat het volgende paar zien: *bolle* (met een *o*) "bolle" en *bólle* (met een *ó*) "stier".

Bij de lange klinkers zijn de volgende punten van belang. Wie naar de Twentse caberetier Herman Finkers luistert, zal de typische uitspraak van bepaalde klinkers opvallen. Zo worden de lange klinkers in *keet*, *leuk* en *boot* in het Standaardnederlands met een 'naslagje' uitgesproken, waardoor deze klinkers iets van tweeklanken krijgen. In het Twents, Achterhoeks en Sallandse dialecten als het Hellendoorns horen we hier zuivere klinkers. Die uitspraak is zo opvallend dat we onmiddellijk de herkomst van de spreker in dit taalgebied kunnen situeren.

Een opvallende klinker in ons taalgebied is ook de lange tegenhanger van de boven genoemde *o*, die we in de spelling weergeven als *oa* en die we aantreffen in woorden als *schoap* "schaap", *road* "raad", enzovoort. Dit is niet een typische Oost-Nederlandse klank, zoals iedereen kan vaststellen die Dirk heeft horen praten, een door Wim de Bie gespeelde zwerver, in wiens taalgebruik voortdurend deze klank te beluisteren valt. De *oa*-kwestie is tamelijk complex; niet alle woorden die in het Nederlands een *a* (*aa*) hebben, bezitten een *oa* in de vergelijkbare Hellendoornse vormen. Het Nederlandse *water* bijvoorbeeld is in het Hellendoorns *waeter* (met een lange *ä*) en niet *woater*, zoals sommigen misschien zouden verwachten. Historisch gezien is het volgende aan de hand. Die klinker van *water* was oorspronkelijk kort (zoals nu nog het geval is in het Duitse woord voor water: *Wasser*) en is in het Oudnederlands lang geworden. De klinker van woorden als *schaap* is

altijd lang geweest. Waar in het Nederlands het verschil tussen de beide klinkers is weggevallen, maken de meeste Oost-Nederlandse dialecten nog onderscheid tussen die twee: *waeter* en *schoap*. In een dialect als het Blokzijls zijn beide klanken samengevallen in een *oa*. Daar is het dus *woater* en *schoap*.

Het Hellendoorns heeft dezelfde tweeklanken als het Nederlands. Zo zijn de Nederlandse woorden *weide, fluit* en *vrouw* in het Hellendoorns: *weide, fluite* en *vrouwe*. Maar het Hellendoorns en de andere dialecten in ons taalgebied hebben ook één klinker op plaatsen waar het Nederlands een tweeklank heeft (een tweeklank is te beschouwen als een element dat uit twee klinkers bestaat). Vergelijk bijvoorbeeld *wief* "wijf" en *huus* "huis". Het betreft hier een verschil dat ook een historische achtergrond heeft. Let op: de klanken *ie* en *uu* worden beide met twee letters geschreven, maar het gaat hier natuurlijk om één *klank*. In de West-Nederlandse dialecten en dus ook in het op deze dialecten gebaseerde Standaardnederlands, zijn die klinkers ooit tweeklanken geworden. En ook hier geldt weer dat het ingewikkelder is dan het lijkt, want de *ei* en de *ij* klinken weliswaar hetzelfde, maar terwijl de *ei* in het Nederlands correspondeert met een *ei* in het Hellendoorns, komt de *ij* in het Nederlands overeen met een *ie* in het Hellendoorns. Dat verschil heeft, het wordt eentonig, ook weer te maken met een historische ontwikkeling. De tweeklank in *weide* is altijd een tweeklank geweest, terwijl de tweeklank in *wijf* ooit één klinker was. Omdat dialecten als het Hellendoorns die verandering niet kennen, hebben zij nog *weide* (met een (oorspronkelijke) tweeklank) en *wief* (met een oorspronkelijke klinker). Evenzo hebben zij de enkele klinker bewaard in woorden als *huus*, die in de West-Nederlandse dialecten en dus ook in het Standaardnederlands, de tweeklank *ui* hebben gekregen: *huis*. Op de genoemde historische ontwikkeling is ook het oude schoolregeltje gebaseerd dat ik vroeger leerde om de *ei* en de *ij* in de spelling uit elkaar te houden: waar mijn dialect een klinker had, moest ik in het Nederlands een *ij* spellen, waar het een tweeklank had, diende ik een *ei* te schrijven. Het zal duidelijk zijn dat kinderen op scholen in het westen van ons land deze regel vreemd is.

We hebben het tot nu toe alleen gehad over de dialecten in ons taalgebied tegenover het Nederlands. Ook tussen de dialecten onderling zijn er wel verschillen op klankniveau. In de eerste plaats gaat het dan om de volgende variatie: *ee/ie:*, *oo/oe:*, *eu/uu:* en *a/ä*. Enkele voorbeelden:

Twents/Achterhoeks	Sallands	
neet	niet	
mood	moed	
leu	luu	"mensen"
warken	wärken	"werken"

In de tweede plaats noemen we de *oe*/*uu*-variatie. Het Twents en het Achterhoeks hebben in bepaalde woorden een *oe* waar het Sallands een *uu* heeft:

Twents/Achterhoeks	Sallands	
hoes	huus	"huis"
kroet	kruut	"kruit"
boeten	buten	"buiten"

Dit gaat weer niet op voor álle woorden waar men deze variatie zou verwachten: *buik*, *muis*, en dergelijke hebben in al deze dialecten een *oe* (*boek*, *moes*, enzovoort).

In dit boek is bij de bespreking van het Hellendoorns werk opgenomen van Johanna van Buren (1881-1962), een Hellendoornse dichteres. De spelling die zij hanteert, zou als Twents gekarakteriseerd kunnen worden. Maar het taalgebruik in haar gedichten gaat verder dan dat. Wie bandopnamen met haar stem beluistert, hoort onmiskenbaar een Hellendoornse vrouw spreken. Toch schrijft zij *neet* "niet", waar het Hellendoorns *niet* (met een "langer" aangehouden *ie*) heeft. We kunnen zo een hele lijst met voorbeelden geven die de verschillen met het Hellendoorns illustreren: *mood* "moed" (Hellendoorns: *moed*, met "langer" aangehouden *oe*), *leu* "mensen" (Hellendoorns: *luu*), *warken* "werken" (Hellendoorns: *wärken*) en verkleinwoorden als *kassien* "kastje" (Hellendoorns: *kässien*). Bovendien wordt geen onderscheid gemaakt tussen de *o* van *kop* en de doffe *ó* van *bós* "bos", die, in tegenstelling tot het Standaardnederlands, in het Hellendoorns twee verschillende klinkers zijn. Het gaat hierbij toch om kwalitatief andere verschillen dan alleen spellingverschillen: we hebben hier duidelijk te maken met klankverschillen. Dat betekent dat we eigenlijk moeten spreken van een verkeerde spelling. De lezers worden daardoor op het gebied van de uitspraak op het verkeerde been gezet. Als we het geheel van verschillen tussen de spelling in haar gedichten en het Hellendoorns overzien, dan kunnen we constateren

dat het om vijf gevallen gaat, die in een reeks van woorden terugkomen: *ee/ie:*, *oo/oe:*, *eu/uu:*, *a/ä* en *o/ó*. Overigens moet nog wel vermeld worden dat de bovenstaande observaties zijn gedaan op grond van het gedrukte werk. In een artikel over de studie naar het werk van Johanna van Buren (*Dagblad Tubantia* 20 december 1980) is het originele handschrift afgebeeld van het gedicht 'Viuulties'. Daarin staat de vorm *hätte* "hart" geschreven, terwijl in de gedrukte versie, die ernaast staat, *hatte* wordt gegeven. Om meer over de spelling van deze dichteres te kunnen zeggen, zou een studie moeten plaatsvinden waarin zowel de gesproken teksten als het originele handschrift worden betrokken. In de gedichten die in dit boek zijn opgenomen, heb ik in elk geval de desbetreffende vormen aangepast aan de uitspraak in het Hellendoorns. Voor de rest is de gebruikte spelling overgenomen.

Deze door Johanna van Buren gehanteerde spelling wordt in onze tijd klakkeloos overgenomen. In 2001 verscheen het boekje *Jipke en Jannöaken*, een vertaling van *Jip en Janneke* (schrijfster: Annie M.G. Schmidt), waarin elk van de 32 verhaaltjes in een ander dialect is vertaald. Een van de verhaaltjes is in het Hellendoorns: 'Poppenjans geet varen'. Men ziet het al in de titel: in plaats van het Hellendoornse *giet* "gaat" wordt hier *geet* geschreven alsof het hier om een Twents en niet een Sallands dialect gaat. Andere vormen die we aantreffen zijn: *hood* "hoed", *moo* "moeder", *doon* "doen" in plaats van *hoed*, *moe* en *doen*, *neet* "niet", *steet* "staat" in plaats van *niet* en *stiet*, *hard* "hard", *marken* "merken" in plaats van *härd/häd* en *märken*.

3.3 De medeklinkers

De medeklinkers in het Hellendoorns komen overeen met die in het Nederlands. We zullen bij deze klanken dan ook niet lang stilstaan. De *r* heeft in sommige plaatsen van ons gebied echter een opmerkelijk manier van articulatie. De algemene uitspraak is met de tongpunt. Leggen we ons oor te luister in de IJsselsteden Deventer, Kampen en Zwolle en in enkele kleinere plaatsten in de buurt, dan horen we een zogenaamde brouw-*r*, een achter in de keel uitgesproken *r*, die bijna als een *g* klinkt.

De uitspraak van huis/muis

3.4 Een buitenbeentje: de *h*

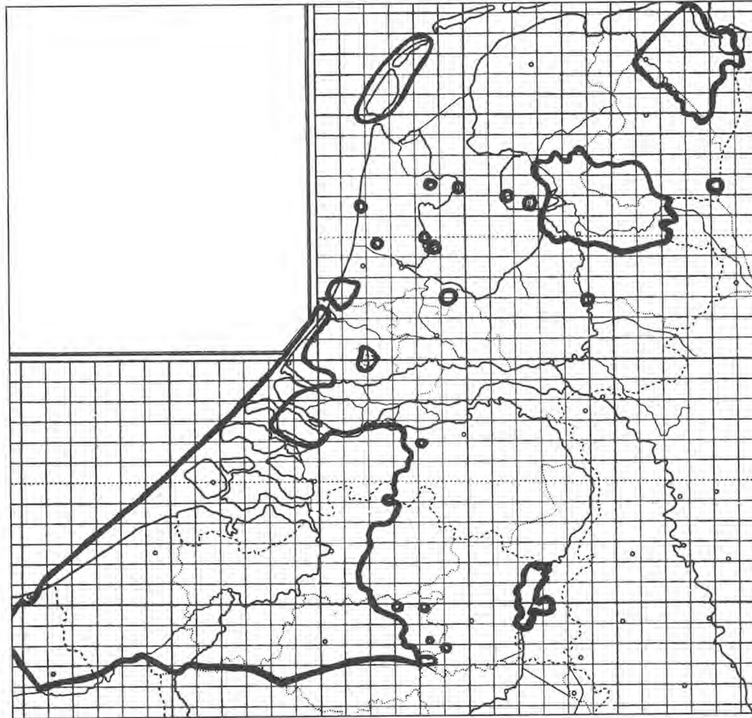
De *h* heeft in de taalkundige literatuur altijd een bijzondere plaats gehad. In de oudere literatuur wordt hij wel bij de medeklinkers besproken, maar gaat dan vergezeld van opmerkingen als: "[Z]ij is niet meer, dan een schielijke ophef en eene scherpe uitblazing van adem voor het begin van eenen klinker (...)", of "[Z]ij moet (...) slechts als een bloote ademtogt vóór het begin van

eenen klinker worden aangemerkt." Vergelijkbare gedachten over de *h* komen we al tegen bij de antieke grammatici, die dachten dat dit element geen klinker, medeklinker of halfklinker was, maar een blote 'halitus' (ademtocht).

Ook in de moderne taalkunde is het lastig gebleken de *h* te definiëren. Kijken we naar het Standaardnederlands en de Nederlandse dialecten, dan zien we niet alleen dat de *h* in sommige dialecten niet wordt uitgesproken, maar ook dat hij zich in andere opzichten onzichtbaar opstelt. Dat is mooi te illustreren aan de hand van het Hellendoorns. Daarin wordt de *h* wel uitgesproken, maar in andere opzichten lijkt hij er niet te zijn. In *an Klaas* "aan Klaas" wordt de *n* in *an* niet uitgesproken. De klinker in *an* wordt echter wel genasaleerd uitgesproken (vergelijk de uitspraak van Franse woorden als *vin* en *boursin*). In *an Arie* wordt de *n* echter wél uitgesproken en klinkt de *a* niet genasaleerd. In *an Henk* ten slotte gebeurt hetzelfde: de *n* wordt uitgesproken en de *a* is niet genasaleerd. De *h* gedraagt zich dus niet als een medeklinker (vergelijk *an Klaas*). Het is alsof de *h* hier onzichtbaar is en het woord *Henk* met een *klinker* begint. Dit is slechts één voorbeeld dat het merkwaardige gedrag van de *h* illustreert. Zowel voor het Nederlands als voor de Nederlandse dialecten is er een reeks van verschijnselen te geven waarbij de *h* zich op een vergelijkbare manier gedraagt, namelijk alsof hij onzichtbaar is. Volgens de meest recente visie is de *h* dan ook geen aparte medeklinker, maar vormt dit element als het ware een eenheid met de klinker die erachter staat.

De *h* als eerste element van de lettergreep heeft al vele eeuwen lang een zwakke positie gehad. Het is algemeen bekend dat de *h* in allerlei talen en dialecten verdwenen is. Hiervan zijn tal van voorbeelden te geven uit het Middelnederlands, het zeventiende-eeuws en uit hedendaagse Nederlandse dialecten. We noemen ook nog een Engels dialect als het London Cockney, dat al geruime tijd *h*-loos door het leven gaat. Verder kunnen we constateren dat de *h* niet meer te horen is in Romaanse talen als het Frans en het Spaans, hoewel het element nog steeds in de spelling van deze talen wordt weergegeven, behalve in het Italiaans.

Richten we onze aandacht nu op de Nederlandse dialecten, dan zien we dat de provincie Overijssel het grootste aaneengesloten *h*-loze gebied heeft.

Geen h- aan het begin van een lettergreep

4. Woorden en woorddelen

4.1 Inleiding

Dit hoofdstuk over woorden en woorddelen is het langste hoofdstuk in dit boek. Er wordt een groot aantal onderwerpen besproken op het gebied van de woordstructuur. Daarbij zal ook aandacht worden besteed aan de klankverschijnselen die door de diverse woordvormingsprocessen worden uitgelokt. We stellen achtereenvolgens de volgende onderwerpen aan de orde: verkleinwoordvorming, meervoudsvorming, de geslachten van het zelfstandig naamwoord, umlaut bij woordvorming en de vervoeging van werkwoorden.

4.2 Verkleinwoordvorming

Het eerste verschijnsel dat in dit hoofdstuk ter sprake komt, is verkleinwoordvorming. We geven eerst een uitvoerige bespreking van dit onderwerp voor het Hellendoorns. Daarna kijken we naar verkleinwoordvorming in de andere dialecten van ons taalgebied.

Verkleinwoordvorming in het Hellendoorns

Het onderstaande gedicht is geschreven in het Hellendoorns. Het werd in 1935 gemaakt door de Hellendoornse dichteres Johanna van Buren (1881-

1962; zie ook hoofdstuk 3). Het gedicht is in de oorspronkelijke spelling overgenomen uit haar gedichtenbundel *Zunnebloome* (1944). Alleen op de plaatsen waar de spelling in strijd is met de uitspraak in het Hellendoorns, heb ik die spelling aangepast. Het gaat dan om de *ee/ie:*, *oo/oe:*, *eu/uu:*, *a/ä* en *o/ó*, waarop in hoofdstuk 3 werd ingegaan.

Het meessien (Eerlijk gebeurd).

Wat oor'g, zón nössien kot biej 't huus,
Mar aalt die katten, wat nen kruus...
Nen kässien kwam der toew veur 't nös,
Nen klein rónd gaetien is der lös.
Het meessien kreup der uut en in,
Det stèèchien was um noa den zin.
As door temee de eichies lèèn...
Dan mós der eers nog 'n wiefien wèèn.
Het fluiten en het lokken, man...
Joawel, door kwam een wiefien an.
Een wiefien, stewig en gezónd,
Met 'n achterwärk zoo dikk' en rónd,
Het was nen oalderwetsch medel,
Mar 't meezenkeerltien móch det wel.
Al schielijk waan zee beiden 't ees,
Begun het meezenliefdesfees.
Het wiefien deuk het gat is deur,
Toew kwam 't der met nen kop weer veur,
Het scheuf der deur met 't halve lief,
En toew zat 't vaste, net zoo stief!
Wat mättel'n as det smeugel dee,
Het keerltien kreeg der meelien mee.
De musgen, jóng, dee gungen 't an!
Det tuug, det hädd' zón wille van
Det wiefien met zien dikke gat,
Det door veur spot en schane zat!
Het kón niet veur of achteruut,
De vrouw' van 't huus mós albesluut
Der met de lange ledder biej,
En maken 't ärme wiefien vriej.
En voort vleug 't vót, het dach, ik goa!
Het keerltien keek 't met weemoed noa,
Det was nen dag der stille van,
Nen onbestörven wedeman.
Mar 's aanderdaengs toew kreeg 't weer moed.
Het fluiten gunk weer wóndergoed.
Het dach, noew veur de tweede keer,
Niet zónnen oalderwetschen weer.
Door tukker'n wiefien, tip, tip, tip,
Zoo dunn' en èènkelt, in nen wip,
Het kässien uut en 't kässien in,
En 't meessien hadd' 't weer noa zien zin.
Det 't zukke dómme dinge ook dee,
Het mós met zienen tied toch mee.
In 't enge huus van rechtevoort
Heurt vroaleu van nen dunder soort.

Het gedicht bevat nogal wat verkleinwoorden en het zal opgevallen zijn dat die allemaal eindigen op *–ie*. Het Hellendoornse bezit vijf varianten van de verkleinwoorduitgang, die niet allemaal in het gedicht voorkomen. Verder heeft het Hellendoorns geen *n* meer in de verkleiningsuitgang. We zullen dan ook *kässie*, *nössie*, enzovoort schrijven. Er volgen hieronder wat voorbeelden en de lezer kan zelf vaststellen welke varianten in het gedicht voorkomen.

Uitgang	Voorbeeld
–ie	vis-vissie
–tie	bien-bientie
–pie	riem-riempie
–gie	zee-zeegie
–egie	bril-brillegie

Blijkbaar is de keuze van de variant afhankelijk van de laatste twee klanken van het zelfstandige naamwoord waar hij aan wordt gehecht (het grondwoord). We bekijken nu eerst waar de verschillende varianten van de verkleinwoorduitgang voorkomen. Daarbij zullen we wat uitvoeriger stilstaan bij de verkleinwoordvorming van zelfstandige naamwoorden die eindigen op *–ng*, zoals *ding*, *wange*, enzovoort.

Verkleinwoorden met -ie

We beginnen met de uitgang *–ie*. Die vinden we achter zelfstandige naamwoorden die eindigen op een wrijfklank of plofklank. Het Nederlands heeft in de vergelijkbare gevallen *–je*.

dök-dökkie "deuk-je", *stät-stättie* "staart-je", *streep-strepie*, *vis-vissie*, *weg-weggie*, *tillegraef-tillegraefie*, *bärg-bärgie* "berg-je", *wereld-wereltie*

De wrijf- of plofklank kan ook gevolgd worden door een zogenaamde *sjwa*. Zo noemen we de klinker die in woorden zit als *de* en *een*. Ook dan zien we de uitgang *–ie* verschijnen. De sjwa verdwijnt uit het verkleinwoord.

Sallands, Twents en Achterhoeks

grepe-grepie, piepe-piepie "pijp-je", *kleppe-kleppie, plaete-plaetie* "plaat-je", *bigge-biggie, flesse-flessie, vaeze-vaesie* "vaas-je", *leerze-leersie*

In een aantal gevallen verdwijnt ook de *t* van het zelfstandige naamwoord:

böste-bössie "borst-je", *kiste-kissie, stifte-stiffie, vruchte-vruchie*

Er moet dus nogal wat gebeuren om een verkleinwoord af te leiden. Soms wordt er ook een klank aangepast. Dat gebeurt met de wrijf- en plofklanken die stemhebbend zijn. Stemhebbende klanken worden gearticuleerd met trillende stembanden. Bij stemloze klanken zijn de stembanden in rust. Stemhebbende plof- en wrijfklanken worden stemloos bij verkleinwoordvorming. We zullen hier niet dieper op ingaan. Enkele eenvoudige voorbeelden staan hieronder. Bij het derde en vierde woord verdwijnt ook de sjwa. Verder zullen we in het vervolg verkleinwoorden als *bärchie* "berg-je" en *vliechie* spellen als *bärgie* en *vliegie.*

bärg-bärchie, peerd-peertie, vliege-vliechie, deuze-deusie "doos-je"

Ook zien we bij sommige klinkers umlaut. Omdat we in een aparte paragraaf heel uitgebreid op umlaut bij woordvorming ingaan, kunnen we er hier kort over zijn. Als woorden met een klinker die achter in de mond wordt uitgesproken, verkleinwoordvorming ondergaan, verandert die klinker. De klinker in het verkleinwoord wordt namelijk voor in de mond gearticuleerd. Enkele voorbeelden:

bak-bäkkie, bót-buttie, doeve-dufie "duif-je", *boorze-beursie* "baars-je"

Opmerkelijk is dat woorden die eindigen op *ng* eventueel gevolgd door een sjwa, zich anders gedragen dan woorden die eindigen op *n* of *m*, eventueel gevolgd door een sjwa. De vraag is natuurlijk hoe we dit verschil moeten verklaren. Verderop komt dit onderwerp nog uitvoeriger terug. Eerst moeten we kijken naar de overige vier varianten van de verkleinwoorduitgang.

Verkleinwoorden met -tie

Eindigt een zelfstandig naamwoord op een *l*, *r* of *n*, voorafgegaan door een lange klinker, dan krijgt het verkleinwoord de uitgang *–tie*. Het Nederlands heeft in de vergelijkbare gevallen de uitgang *–tje*.

buul-buultie "buil-tje", *teil-teiltie*, *kasteel-kasteeltie*, *pier-piertie*, *beer-beertie*, *bien-bientie* "been-tje", *stien-stientie* "steen-tje", *orkaen-orkaentie*

Ook hier verdwijnt de eventuele sjwa:

biele-bieltie "bijl-tje", *schuure-schuurtie*, *deure-deurtie*, *zwaene-zwaentie*

We zien in de bovenstaande voorbeelden dat de *l*, *r* of *n* wordt voorafgegaan door een lange klinker. Staat er op die plaats een sjwa, dan verschijnt ook *–tie* als uitgang:

kettel-ketteltie "ketel-tje", *emmer-emmertie*, *ketten-kettentie* "kettin-kje", *kuken-kukentie* "kuiken-tje"

Ook umlaut komt weer voor:

appel-äppeltie, *baal-baeltie*, *hoepel-hupeltie*, *moane-mööntie* "maan-tje"

Verkleinwoorden met -pie

De uitgang *–pie* komt voor bij zelfstandige naamwoorden die eindigen op een *m* die wordt voorafgegaan door een lange klinker (die soms echter kort klinkt). Het Nederlands heeft in de vergelijkbare woorden de uitgang *–pje*.

pluum-pluumpie, *priem-priempie*, *raem-raempie*, *zeum-zeumpie* "zoom-pje"

De eventuele sjwa verdwijnt ook hier weer. Umlaut kan ook weer van toepassing zijn.

bloeme-bluumpie, *ome-eumpie*

Ook de *m* kan worden voorafgegaan door een sjwa:

bessem-bessempie "bezem-pje", *bresem-bresempie* "brasem-pje"

We zien ten slotte dat er voor de *m* ook een *r* of een *l* kan staan:

ärm-ärmpie "arm-pje", *film-filmpie*

Verkleinwoorden met -gie

De uitgang *–gie* komt voor bij zelfstandige naamwoorden die eindigen op een klinker, een halfklinker (*j* of *w*) of een tweeklank. Het Nederlands heeft in de vergelijkbare gevallen de uitgang *–tje.*

bougie-bougiegie, café-cafégie
eui-euigie "ooi-tje", *stuw-stuwgie*
ei-eigie, trui-truigie

Ook verschijnt *–gie* als het zelfstandig naamwoord eindigt op een sjwa die wordt voorafgegaan door een *l, r, n* of *m* en een korte klinker:

belle-bellegie, berre-berregie "bed-je", *henne-hennegie, remme-remmegie*

Ook hier werkt umlaut weer:

auto-auteugie, bólle-bullegie "stier-tje", *torre-törregie, tónne-tunnegie, vlamme-vlämmegie*

Verkleinwoorden met -egie

Verkleinwoorden krijgen de uitgang *–egie* als hun grondwoord eindigt op *l, r, n* of *m*, voorafgegaan door een korte klinker. Ook hier zien we weer umlaut.

bal-bällegie, bar-bärregie, bril-brillegie, ketrol-ketröllegie "katroll-etje", *begin-beginnegie, kolóm-kolummegie*

Verkleinwoordvorming van woorden op -ng

In deze paragraaf geven we extra aandacht aan de zelfstandige naamwoorden die eindigen op *ng*, eventueel gevolgd door een sjwa. Deze zelfstandige naamwoorden hebben niet de verwachte uitgang *–egie*, zoals de woorden die eindigen op een *m* of *n*, eventueel gevolgd door een sjwa. Laten we eerst eens kijken naar het Nederlands om te zien wat er precies aan de hand is:

kan-kannetje	land-landje
lam-lammetje	lamp-lampje
gang-gangetje	bak-bakje

We zien dat de zelfstandige naamwoorden in het meest linkse rijtje, die eindigen op een nasale klank, de verkleinwoorduitgang *–etje* krijgen. Eindigen ze op een plof- of wrijfklank, dan nemen ze de variant *–je*. Vergelijk echter de volgende voorbeelden uit het Hellendoorns (*laand* is "land"):

kin-kinnegie	ding-dingie	laand-laentie
lam-lämmegie	gang-gängie	ramp-rämpie

De woorden op *ng* hebben niet de verwachte uitgang *–egie*. De verkleinwoorden worden uitgesproken met de nasale klank die we ook aan het eind van *ding* en *gang* horen én met de schuurklank *ch*, zoals we die in een woord als *lachen* horen:

di*ngch*ie, gä*ngch*ie, kre*ngch*ie

We zien hier dus een opvallend verschil met het Nederlands. De genoemde uitspraak geldt voor alle zelfstandige naamwoorden die op *ng* eindigen, ongeacht het aantal lettergrepen waaruit ze bestaan, en of deze klank wordt gevolgd door een sjwa. Die sjwa verdwijnt overigens ook hier weer. We geven nog wat meer voorbeelden, waarbij we ook nog zien dat het Nederlands in de vergelijkbare gevallen, in tegenstelling tot het Hellendoorns, onderscheid maakt tussen de uitgangen *–etje* en *–kje*.

kringe-kringie, lónge-lungie, tange-tängie, bunzing-bunzingie, hering-heringie "harinkje", *koning-keuningie*

Op dezelfde manier gaan woorden als *leerling, noakómmeling, slutinge* "sluiting" en *wandelinge.*

Hoe kunnen we nu deze opmerkelijke situatie verantwoorden? We zien dat de zelfstandige naamwoorden met *ng* eigenlijk doen alsof ze eindigen op een plof- of wrijfklank; de sjwa verdwijnt immers, wat bij de woorden met *n* of *m* niet gebeurt. Vergelijk de volgende voorbeelden.

plante-pläntie	lónge-lungie	tónne-tunnegie
brugge-bruggie	tange-tängie	kómme-kummegie

Aan de andere kant, als ze geen sjwa hebben, dan blijft dat zo, net als bij de vormen die eindigen op een plof- of wrijfklank. De woorden die eindigen op *n* of *m* krijgen echter wél een sjwa:

lónt-luntie	gang-gängie	kin-kinnegie
bärg-bärgie	ring-ringie	lam-lämmegie

We kunnen deze situatie bij de zelfstandige naamwoorden met *ng* bij verkleinwoordvorming verklaren door aan te nemen dat deze woorden *eigenlijk* een wrijfklank (de *g*) op het woordeinde hebben.

Verkleinwoordvorming in de andere dialecten

In deze paragraaf worden de lijnen doorgetrokken naar de andere dialecten in Overijssel en de Achterhoek. Vergelijkenderwijs bekijken we een aantal andere dialecten in Salland, Twente en de Achterhoek voor verkleinwoordvorming.

Sallands

Verkleinwoorden in de andere Sallandse dialecten worden op ongeveer dezelfde manier gevormd als in het Hellendoorns. Laten we eerst het dialect van de stad Ommen wat nader bekijken voor dit verschijnsel. Het Ommens heeft dezelfde varianten voor de verkleiningsuitgang als het Hellendoorns,

en de omstandigheden waaronder deze voorkomen zijn ook hetzelfde. Daarnaast kent dit dialect de variant *–kie*, die alleen voorkomt bij woorden op *–ing* waarin de klemtoon valt op de lettergreep voorafgaand aan *–ing*. Het Nederlands heeft in de vergelijkbare gevallen *–kje*.

keuning-keuninkie "konin-kje", *penning-penninkie*

In het Sallands komen precies dezelfde varianten voor als in het Hellendoorns.

Dan de Sallandse dialecten die meer naar het westen liggen. Voor West-Overijssel bekijken we geografisch van onderen naar boven achtereenvolgens de dialecten van Deventer, Wijhe, Zwolle, Kampen, 's-Heerenbroek, Wilsum, IJsselmuiden en Zalk, en Genemuiden.

Het Deventers sluit zich, zoals we verderop zullen zien, met de varianten van de verkleinwoorduitgang aan bij het Twents: *-ken*, *–sken*, *-jen* en *–tjen*.

Het dialect van het noordelijker gelegen Wijhe heeft dezelfde verkleinwoorduitgangen als het Hellendoorns en ook het proces van verkleinwoordvorming verloopt op ongeveer dezelfde wijze.

Het Zwols heeft eveneens dezelfde verkleinwoorduitgangen als het Hellendoorns. Daarnaast heeft het Zwols nog de uitgang *–kien* in woorden als *keuninkien* (van *koning*). Het proces van verkleinwoordvorming verloopt op ongeveer dezelfde manier als in het Hellendoorns.

Ook verkleinwoordvorming in het dialect van Kampen gaat op ongeveer dezelfde manier als in het Hellendoorns. Het Kampens heeft dezelfde varianten voor de verkleinwoorduitgang als het Hellendoorns.

De dialecten van 's-Heerenbroek, Wilsum, IJsselmuiden en Zalk hebben dezelfde verkleinwoorduitgangen als het Hellendoorns en ze stellen dezelfde voorwaarden aan de grondvorm als het Hellendoorns.

Het dialect van Genemuiden heeft dezelfde verkleinwoorduitgangen als het Hellendoorns en verkleinwoordvorming verloopt in het Genemuidens op ongeveer dezelfde manier als in het Hellendoorns.

Tot slot willen we in het kort iets zeggen over de dialecten van Zwartsluis, Vollenhove, Blokzijl en Kuinre. Voor verkleinwoordvorming in het Vollenhoofs kan hetzelfde worden opgemerkt als bij het dialect van Genemuiden. Het Blokzijls is in allerlei opzichten een vreemde eend in de bijt. Wat betreft verkleinwoordvorming zien we een situatie die sterk afwijkt van die bij de

dialecten in de buurt van dit stadje. Het Blokzijls heeft de volgende verkleinwoorduitgangen: *-jen*, *-tjen*, *-pjen* en *–kjen*. Opmerkelijk is dat dit dialect geen *–etje* heeft, waar je dat wel zou verwachten. Het Nederlands heeft in de vergelijkbare woorden *–etje* en het Hellendoorns *–egie*. Enkele voorbeelden:

bal-baltjen, kar-kartjen, bon-bontjen, dam-dampjen, ding-dinkjen

Verkleinwoordvorming in het dialect van Zwartsluis verloopt op dezelfde manier als in het Hellendoorns. Voor het dialect van Kuinre ten slotte, is verkleinwoordvorming beschreven in deel 9 over het Stellingwerfs in deze serie. Dit dialect heeft, net als het Hellendoorns, de verkleinwoorduitgangen *–ien*, *-pien*, *-gien* en *–egien*, die onder vergelijkbare omstandigheden voorkomen. Daarnaast heeft het Kuinders de variant *–tjen*, waar het Hellendoorns *–tie* heeft. Ook heeft dit dialect de variant *–jen*, die voorkomt als het zelfstandig naamwoord eindigt op *k*, *t* of *d*, eventueel gevolgd door sjwa. Het Hellendoorns heeft in deze gevallen *–ie*. Vergelijk:

bak-bakjen, bót-bótjen, takke-takjen, katte-katjen, eend-eendjen, liende-lientjen "lijn-tje"

De dialecten van Zwartsluis, Blokzijl en Kuinre hebben geen umlaut bij verkleinwoordvorming.

Twents

Het Twents heeft slechts vier varianten van de verkleinwoorduitgang: *-ken*, -*sken*, *-jen* en *–tjen*. Hoewel verkleinwoordvorming in het Twents op een met het Hellendoorns vergelijkbare manier verloopt, zijn de omstandigheden waaronder de verschillende varianten voorkomen, complexer dan in het Hellendoorns.

Aparte vermelding verdient het dialect van Vriezenveen. Het Vriezenveens wijkt in allerlei opzichten af van de andere Twentse dialecten. Wat opvalt bij verkleinwoordvorming, is dat alle varianten de klinker *ie* hebben, waar de andere Twentse dialecten een sjwa bezitten. Zo heeft het Vriezenveens, net als het Hellendoorns, de varianten *–ien*, *-tien*, *-gien* en *–egien*, maar verder verschilt dit dialect bij verkleinwoordvorming in allerlei opzichten van het Hellendoorns. Verder heeft het Vriezenveens in tegenstelling tot het Hellendoorns niet de variant *–pien*. Waar het Hellendoorns *–pie* heeft na een lange

klinker, tweeklank, *l* of *r*, gevolgd door *m* (met een eventuele sjwa erachter) bezit het Vriezenveens de uitgang *–tien*. Vergelijk de volgende voorbeelden.

Vriezenveens	Hellendoorns	
doem-duumtien	doem-duumpie	"duim-pje"
reim-reimtien	geheim-geheimpie	"riem-pje" / "geheim-pje"
helm-helmtien	helm-helmpie	
proeme-pruumtien	proeme-pruumpie	"pruim-pje"

Achterhoeks

Wanink noemt in zijn woordenboek uit 1948 voor het Twents en het Achterhoeks dezelfde varianten van de verkleinwoorduitgang. Toch mag men de Twentse en Achterhoekse dialecten niet over één kam scheren. Zo hebben de Achterhoekse dialecten van Zelhem en Winterswijk wel *–ken* en *–sken*, zoals het Twents. Het Twents daarentegen heeft niet de uitgang *–eken*, zoals het Zelhems en het Winterswijks, en evenmin de variant *–esken*, zoals het Winterswijks. Vergelijken we het Zelhems en het Winterswijks, dan constateren we dat het Zelhems de uitgang *–esken* mist, die in het Winterswijks dus wél voorkomt. Verder bezit het Zelhems de variant *–jen*, waar het Winterswijks *–ken* of *–eken* heeft, en *–tjen*, waar het Winterswijks *–ken* heeft. Overigens wijkt het Winterswijks nogal af van een groot aantal andere Achterhoekse dialecten wat betreft de vorm van de verkleinwoorduitgangen. Ik vergeleek in het boek van Pée uit 1938 de dialecten van de volgende Achterhoekse plaatsen voor deze uitgangen: Borculo, Eibergen, Groenlo, Hengelo, Hummelo, Lochem, Ruurlo en Steenderen. Al deze dialecten hebben, net als het Zelhems, de volgende verkleinwoorduitgangen: *-jen*, *-ken*, *-sken*, *-eken* en *–tjen*. Ongeveer hetzelfde geldt voor het dialect van Vorden. Daarin vinden we echter *–tje* in plaats van *–tjen* en een aantal malen *–je* in plaats van *–jen*, hoewel *–jen* ook voorkomt. We mogen aannemen dat in de jaren dertig van de twintigste eeuw de slot-*n* hier bezig was weg te vallen. Dat blijkt duidelijk uit het gegeven dat door Pée voor het Vordens als verkleinwoord van *pak* zowel *pekske* als *peksken* wordt vermeld.

Verkleinwoorden worden in het Achterhoeks op een met het Twents en het Hellendoorns vergelijkbare manier gevormd.

4.3 Meervoudsvorming

In deze paragraaf staan we uitvoerig stil bij meervoudsvorming in het Hellendoorns. Ook de andere dialecten van Salland, het Twents en het Achterhoeks zullen we voor dit onderwerp gaan bekijken. Op het gebied van de meervoudsvorming vertonen de dialecten in Overijssel en de Achterhoek voor een deel overeenkomsten met het Nederlands. Deze paragraaf beginnen we ook met met het Hellendoorns. Vervolgens kijken we naar meervoudsvorming in de andere dialecten van Overijssel en de Achterhoek. Maar eerst nemen we een kijkje in het verleden.

In de literatuur over de Oudwestgermaanse talen worden twee typen meervoudsvorming onderscheiden. Zelfstandige naamwoorden die eindigen op een medeklinker, krijgen een klinker of een klinker + *s* als meervoudsuitgang. Zelfstandige naamwoorden die eindigen op een klinker, ontvangen een *–n* of een klinker + *n* als meervoudsuitgang. Vergelijk de volgende voorbeelden uit het Oudsaksisch, de voorloper van de dialecten uit ons taallandschap.

gast-gesti	"gast-gasten"	akkar-akkaros	"akker-akkers"
wurm-wurmi	"worm-wormen"	fugal-fugalos	"vogel-vogels"
blômo-blômon	"bloem-bloemen"	tunga-tungun	"tong-tongen"

De meervoudsvorming in de Oost-Nederlandse dialecten is voor een deel gebaseerd op dit oude systeem. In tegenstelling tot het Nederlands bezitten deze dialecten ook de meervoudsuitgang *–e*.

Meervoudsvorming in het Hellendoorns

We beginnen deze paragraaf eveneens met een gedicht van Johanna van Buren. Het is geschreven in 1938 en komt uit de bundel *Krönnenzommer* (1948).

Hoenderpröötien

'k Zagge veur de winkelroeten
Van die kukenbäkkies stoan ...
'k Dach'n: jóng', wat zint die diers toch
In eer doen veuruut egoan.
Vrógger was 't: te hoope antrèèn,
Vretten uut nen hölten zómp,
En det was zón deftig dink niet,
't Was nen halven, oalen klómp.
Nee, noew giet det völle better,
Niet zoo onmenierlijk meer,
Ieder kuken hef zien gaetien,
Zee zint juffer en meneer.
En zee kriegt gin eerpelkreumpies,
Nee, biej börger en biej boer
Wödt ze noa eer'n staand behaandeld,
Kriegt ze "kuikenopfokvoer".
Vrógger waan de hoender 's nachens
Op de heele boaven 'n stal,
En zee lèèn alleent mar daegens,
Hier en door en oaveral.
Mar noew ... hukke as kasteelen!
As 't benauwd is, raempies lös!
En as 't duuster is, dan zit ze
Biej 't electrisch lich op 't nös!
En de klokken, die nog zelven
Moederplich doet, zint betuun.
A-j noew kukenties wilt hebben,
Loat iej de mesiene bruun!
Vrógger, as ne henne oew vót lèè,
Dan kón 't ook ne keer is wèèn,
Det e oew verrassen en door
Met de wichter an kwam trèèn!
En noew mut 't miej toch van 't hätte,
't Lik miej völle mooier toe,
Vriej natuur te loaten wärken,
As det machinaal gedoe ...
Vrógger keek iej of 't nen koekoeksch,
Of nen oeleveerschen was,
Of iej proaten van "het bonte"
Noew is 't all'moa zuver ras.
Wiejandotten, witte leghorns,
Roe ieslaanders en zien moat ...
En noew duch miej, de-j wel zat zölt
Wèèn van al die hoenderproat!

Het gedicht bevat aardig wat meervoudsvormen en alle uitgangen voor het meervoud staan erin. In het volgende overzicht staan ze allemaal. Het enkelvoud is er ook bij gezet.

-en	-s	-e	-er
roete-roeten	bäkkien-bäkkies	hók-hukke	hoen-hoender
kasteel-kasteelen	dier-diers		wicht-wichter
klokke-klokken	kreumpien-kreumpies		
	raempien-raempies		
	kukentien-kukenties		
	horn-horns		
	ieslaander-ieslaanders		

Wat deze voorbeelden onder meer laten zien, is dat zelfstandige naamwoorden die eindigen op een sjwa, de meervoudsuitgang *–en* krijgen. Dat is altijd het geval voor woorden als *klokke, roete,* enzovoort. Er is echter ook een groep zelfstandige naamwoorden op sjwa die een *–s* als meervoudsuitgang krijgen, zoals we verderop nog zullen zien. Verkleinwoorden krijgen zonder uitzondering een *–s* in het meervoud. Het Hellendoorns heeft ook nog een sjwa als meervoudsuitgang. Dit element gaat altijd gepaard met umlaut. Dan is er nog de *–er* als meervoudsuitgang. Het Nederlands heeft de eerste twee uitgangen (*-en* en *–s*) wél, maar die met sjwa niet. Verder heeft het Nederlands *–eren* waar het Hellendoorns *–er* heeft.

In de rest van de paragraaf zullen we bekijken onder welke omstandigheden de vier genoemde uitgangen bij meervoudsvorming voorkomen.

Meervoudsvormen met -er

Meervoudsvorming met *–er* komt in het Hellendoorns maar in enkele gevallen voor. Het Nederlands heeft in de vergelijkbare gevallen de uitgang *–eren.*

ei-eier, hoen-hoender, kalf-kalver, kind-kinder, lam-lammer, rund-runder, wicht-wichter

Meervoudsvormen met -e

Een vrij groot aantal zelfstandige naamwoorden heeft *-e* als meervoudsuitgang. Deze uitgang heeft altijd umlaut bij zich. In alle gevallen gaat het om zelfstandige naamwoorden die eindigen op een medeklinker. Deze uitgang is 'in concurrentie' met de meervoudsuitgang *–en,* maar er is niet aan te geven

waardoor het verschil in keuze wordt bepaald. Hieronder volgt een aantal voorbeelden.

bak-bäkke, pot-pötte, knoop-kneupe, poal-pöle "paal-en", *stal-ställe, boom-beume, doem-dume* "duim-en", *ding-dinge, balg-bälge*

Soms verdwijnt de *d*. Dat zien we in de volgende voorbeelden.

baand-baene "band-en", *hónd-heune, peerd-pere, woord-weure*

In andere gevallen verdwijnt zelfs de meervoudsuitgang *-e* zelf. Dit gebeurt wanneer deze uitgang na het wegvallen van de *d* naast een volle klinker komt te staan:

droad-drö "draad-en", *noad-nö* "naad-en", *blad-blae, pad-pae, rad-rae*

Soms wordt de klinker langer gemaakt of in een halftweeklank (zie hoofdstuk 3) omgezet:

dag-daege, gat-gaete, huus-huuze, moes-muuze "muis-muizen", *weg-wège, wief-wieve*

Ten slotte zijn er zelfstandige naamwoorden met twee meervoudsvormen:

bót-butte/botten		ring-ringe/ringen	
dök-dökke/dökken	"deuk-en"	tol-tölle/tollen	
loek-luke/loeken	"luik-en"	voest-vuuste/voesten	"vuist-en"

Meervoudsvormen met -s

Dan de meervoudsvormen met *-s*. Deze uitgang wordt toegevoegd aan de volgende zelfstandige naamwoorden: zelfstandige naamwoorden eindigend op een klinker (*moe-moes* "moeder-s"), meerlettergrepige zelfstandige naamwoorden eindigend op *–e* (*kestanje-kestanjes* "kastanje-s"), zelfstandige naamwoorden eindigend op *-el*, *-er*, *-em*, *-en*, *-aer*, *-ier*, *-sel*, *-ster* en onbeklemtoond *–ie* (*kettel-kettels* "ketel-s", *ekster-eksters, bakker-bakkers, bessem-*

bessems "bezem-s", *balken-balkens* "balk-en", *bedelaer-bedelaers, bankier-bankiers, baksel-baksels, sloapster-sloapsters* "slaapster-s", *actie-acties*), en verkleinwoorden (*beumpie-beumpies* "boompje-s").

Meervoudsvormen met -en

Ten slotte de meervoudsvorming met *-en*. Deze uitgang wordt toegevoegd aan de volgende zelfstandige naamwoorden: een aantal zelfstandige naamwoorden eindigend op een medeklinker (*beer-beren*), zelfstandige naamwoorden eindigend op *-e, -en, -erieje, -inge, -inne, -esse, -heid, -ling, -naer, -nisse, -te* en beklemtoond *–ie* (*flesse-flessen, dikken-dikken* "dikke-dikken", *beuken-beuken* "beuk-en", *bakkerieje-bakkeriejen, lunninge-lunningen* "leuning-en", *boerinne-boerinnen, leraeresse-leraeressen, lillijkheid-lillijkheden, leerling-leerlingen, ambtenaer-ambtenaeren, ärfenisse-ärfenissen, diepte-dieptes, pastorie-pastoriejen*).

Meervoudsvorming in de andere dialecten

We kijken nu opnieuw naar de andere dialecten in Overijssel en de Achterhoek.

Sallands

Meervoudsvorming in de andere Sallandse dialecten verloopt op ongeveer dezelfde manier als in het Hellendoorns. Voor het Sallands in West-Overijssel belichten we van boven naar beneden enkele aparte gevallen. Voor Wijhe zijn dat de meervoudsvormen met *–en* en umlaut: *bläden* (van *blad*), *päden* (van *pad*), enzovoort. Opvallend is dat deze situatie zich alleen voordoet bij zelfstandige naamwoorden met de korte klinker *a*. Iets soortgelijks zien we in het dialect van Vollenhove. In het Genemuidens vinden we als meervoudsuitgang *–ers*. Vergelijk: *eiers, kalvers, kienders* en *lammers*, van *ei, kalf, kiend* en *lam*. Deze uitgang komt ook voor in de Sallandse dialecten van 's-Heerenbroek, Wilsum, IJsselmuiden en Zalk: *eiers, euilammers* en *kinders*. Spa geeft voor het Vollenhoofs alleen de vormen *eiers* en *kienders*.

Twents

In het Twents verloopt meervoudsvorming op ongeveer dezelfde manier als in het Hellendoorns. Bij meervoudsvorming verdient het dialect van Vriezenveen weer aparte aandacht. Het Vriezenveens kent in de eerste plaats wat meer zelfstandige naamwoorden die *–er* als meervoudsuitgang nemen, zoals bijvoorbeeld *douk* "doek" en *gat*, met als meervoudsvormen *döüker* en *gäter*. In de tweede plaats noemt Entjes voor enkele zelfstandige naamwoorden de meervoudsuitgang *–ne*, in woorden als *kneine* "knieën" (enkelvoud: *knie*) en *teine* "tenen" (enkelvoud: *tei*). We kunnen ons echter afvragen of hier inderdaad sprak is van een aparte meervoudsuitgang, of dat de enkelvoudsvormen eigenlijk eindigen op een *n*. We komen hier bij het Achterhoeks nog op terug.

Achterhoeks

Ook de meervoudsvorming in de Achterhoekse dialecten verloopt op ongeveer dezelfde manier als in het Hellendoorns. Wanink noemt voor het Twents en het Achterhoeks ook de uitgang *–ne*. Vergelijk wat hierover in de vorige paragraaf werd gezegd voor het Vriezenveens. Het is mogelijk dat in deze dialecten vroeger de *n* in de enkelvoudsvorm van deze woorden op het woordeinde werd uitgesproken. We zien iets vergelijkbaars bij woorden die eindigen op *–st* of *-cht*, waarvan de slot-*t* in de enkelvoudsvorm niet (meer) wordt uitgesproken, terwijl deze medeklinker in de meervoudsvorm wél tevoorschijn komt. Vergelijk voor het Hellendoorns en andere dialecten vormen als *knuuste* "knuisten" en *buchte* "bochten", met als enkelvoudsvormen *knoest* en *bocht*, waarin de *t* op het woordeinde in de uitspraak wegvalt. Zowel Wanink als Deunk (Winterswijks) noemt meervoudsvormen als *buske* "bossen" (van *bos*), *kikvöske* "kikvorsen" (van *kikvos*) en *pleske* "plassen" (van *plas*). Hier treffen we iets soortgelijks aan: vroeger werden de enkelvoudsvormen met een *–k* op het woordeinde uitgesproken. Die medeklinker valt nu in de uitspraak van de enkelvoudsvorm weg. We zouden in al deze gevallen dus ook kunnen aannemen dat de enkelvoudsvorm de desbetreffende medeklinker eigenlijk nog wel heeft, zodat we niet van aparte meervoudsuitgangen als *–ne*, *–ke*, enzovoort hoeven uit te gaan. Al deze zelfstandige naamwoorden krijgen dan de uitgang *–e* bij meervoudsvorming.

4.4 De geslachten van het zelfstandig naamwoord

Deze paragraaf gaat over de drie woordgeslachten (mannelijk, vrouwelijk en onzijdig) die we in de Oost-Sallandse dialecten, het Twents en het Achterhoeks aantreffen. We beginnen weer met het Hellendoorns om vervolgens de andere Overijsselse dialecten en het Achterhoeks voor dit verschijnsel te bekijken.

Als we in het woordenboek een zelfstandig naamwoord opzoeken, dan vinden we ook vermeld welk geslacht het woord heeft: mannelijk, vrouwelijk of onzijdig. Toch is dit niet een eigenschap die ons in dit boek zal bezighouden. Deze geslachtsaanduiding heeft namelijk betrekking op de keuze van de voornaamwoorden waarmee naar deze zelfstandige naamwoorden wordt verwezen. Dat kan duidelijk worden gemaakt met de volgende voorbeelden.

De *man* is moe. *Hij* heeft *zijn* huis schoongemaakt
De *vrouw* is blij. *Zij* heeft *haar* fiets teruggevonden
Het *huis* is koud. *Het* is *zijn* dak kwijt

We zien hier dat de zelfstandige naamwoorden *man* en *vrouw* allebei *de*-woorden zijn. Naar het eerste woord wordt echter verwezen met de mannelijke verwijswoorden *hij* en *zijn*, naar het tweede woord met de vrouwelijke verwijswoorden *zij* en *haar*. Ten slotte zien we dat naar een *het*-woord wordt verwezen met *het* en het mannelijke verwijswoord *zijn*. Het zal duidelijk zijn dat de geslachtsaanduiding met voornaamwoorden bij levende wezens te maken heeft met het biologisch geslacht.

Het onderwerp van dit hoofdstuk is *woordgeslacht*. Deze eigenschap van zelfstandige naamwoorden komt onder meer tot uitdrukking in de keuze van het bepaald lidwoord (in het Nederlands is dat *de* of *het*). Als we de bovenstaande voorbeelden bekijken, dan zien we dat *man* en *vrouw* allebei het lidwoord *de* hebben, terwijl *huis* het lidwoord *het* heeft. In het eerste geval spreken we van niet-onzijdig woordgeslacht, in het tweede van onzijdig woordgeslacht. Bij de geslachtsaanduiding door middel van voornaamwoorden spreken we van *referentieel* geslacht. We kunnen dus concluderen dat het Nederlands twee woordgeslachten heeft (niet-onzijdig en onzijdig) en drie referentiële geslachten (mannelijk, vrouwelijk en onzijdig). Ter verduidelijking verwijzen we naar het Engels, dat helemaal geen woordgeslacht kent. Dat is te

zien in de volgende voorbeelden. De vergelijkbare vormen in het Nederlands staan erbij. We hebben zowel het bepaald als het onbepaald lidwoord vermeld.

Engels	Nederlands
the/an old man	de/een oude man
the/an old woman	de/een oude vrouw
the/an old house	het/een oud(e) huis

Het Engels heeft dus, in tegenstelling tot het Nederlands, geen wóórdgeslacht. Het heeft echter, net als het Nederlands, wel referentiéél geslacht. Om naar *man*, *woman* en *house* te verwijzen, gebruikt het Engels onder meer de voornaamwoorden *he*, *she* en *it*.

We kunnen constateren dat het geslachtssysteem in het Nederlands eigenlijk uit twee deelsystemen bestaat, die elkaar niet overlappen: mannelijke en vrouwelijke zelfstandige naamwoorden, die elk wel een apart referentieel geslacht hebben, bezitten geen apart woordgeslacht, maar vallen samen in het niet-onzijdig woordgeslacht. Het kan zelfs voorkomen dat de beide systemen met elkaar in botsing komen:

Het meisje. *Zij* heeft *haar* hond uitgelaten
Het mannetje. *Hij* is weg, maar ik heb *hem* net nog gezien

We zien in het eerste voorbeeld dat naar een woord met een onzijdig woordgeslacht zonder bezwaar verwezen kan worden met de voornaamwoorden *zij* en *haar*, terwijl in het tweede voorbeeld naar een woord met een onzijdig woordgeslacht wordt verwezen met de voornaamwoorden *hij* en *hem*.

We moeten niet uitsluiten dat deze twee systemen ooit parallel hebben gelopen, maar het is bekend dat de genoemde botsing al vroeg voorkwam (bijvoorbeeld in het Oudengels en het Sanskrit). Een belangrijk gegeven hierbij is dat de *vorm* van het zelfstandig naamwoord in veel talen doorslaggevend is bij de keuze van het woordgeslacht. Dat zien we bijvoorbeeld in het Hellendoorns, waar het woordgeslacht altijd wordt bepaald door de uitgang.

Overijssel en de Achterhoek maken deel uit van een veel groter taalgebied waar het mannelijk en vrouwelijk woordgeslacht niet zijn samengevallen. In

tegenstelling tot het Standaardnederlands bezitten deze dialecten van Overijssel en de Achterhoek nog drie woordgeslachten. We zullen nu eerst het woordgeslacht in het Hellendoorns gaan bekijken. Vervolgens gaan we naar dit verschijnsel in de andere dialecten van Overijssel en de Achterhoek.

Het woordgeslacht in het Hellendoorns

Het Hellendoorns behoort tot de Oost-Nederlandse dialecten die drie woordgeslachten hebben. In het onderstaande gedicht van Johanna van Buren uit 1926 komen ze alledrie voor. Het komt uit de bundel *Wee'j nog?* (1976).

An oonzen oalen toor'n

O, oalen griezen toor'n
Ik heb oew toch zoo lief
Doarumme hek eschreven
An oew nen innigen brief.

Ak in den bärg goa kuieren
Dan ziek oew oaveral
Oewe grieze stómpe punte
Den stiet doar aaltied pal.

Iej stoat doar al zoo joaren
Met oewen griezen kop
En woer de wind ook göllen mag,
Iej geeft de moed niet óp.

Oewe klokken luudt vól armoed
Biej onroad en biej braand,
Det zink uut oewe galmgaete
Wied vót oaver 't laand.

En brenge wiej eene van de oonze
Noa 't leste stèèchien vót,
Dan luudt ze zoo weemoedig
Begoan met oonze lot.

Mar ziew dan aw noa huus goat
Weer hooge oewen griezen kop,
Dan weete wiej, o toor'n
Wiej geeft de moed niet óp.

Weleer gung 'k 's oavens laete
Oew mure zachies langs,
En as 't dan heel, heel stille was
O toor'n dan heurn ik mangs

Het tikken van oewe klokke
Wat was 't miej doar toch goed
Dan kwam in 't eerste zettien
Gin kwoad in mien gemoed.

De veugelties die weet ook
Det ze biej oew könt wèèn,
Doar is 't zoo vrèèg en röstig
Doar wödt ze niet vertrèèn.

En as nen armen schooier
Niet weet woer e sloapen kan
Of hef der eene misdreven
Dan kómt ze óp oew an.

Iej vroagt niet woer ze hen komt
Of wat ze hebt edoan,
Iej zet oewe oale deure lös
En loat ze binnen goan.

Iej oordeelt niet, o zwieger
As konink ziew oew an
En toch iej zint oons kunnig
Zoo kunnig as 't mar kan.

O, oalen griezen toor'n
Ik heb oew toch zoo lief
Doarumme hek eschreven
An oew nen innigen brief.

Hieronder volgt een aantal woordgroepen uit het gedicht die de drie woordgeslachten in het Hellendoorns tot uitdrukking brengen.

Mannelijk	***Vrouwelijk***	***Onzijdig***
oalen griezen toor'n	oewe grieze stómpe punte	't laand
nen innigen brief	de wind	't leste stèèchien
den bärg	de moed	't eerste zettien
oewen griezen kop	oewe klokke	gin kwoad
nen armen schooier	oewe oale deure	mien gemoed

Bij wijze van samenvatting geven we in het onderstaande schema een overzicht van de woordgeslachten en de referentiële geslachten in het Hellendoorns. Bij het woordgeslacht staan alleen de vormen van de lidwoorden, het aanwijzend voornaamwoord, het bezittelijk voornaamwoord en het bijvoeglijk naamwoord. Het bepaald lidwoord *den* wordt uitgesproken met een sjwa, het aanwijzend voornaamwoord *den* met een volle klinker (de *e* van *bek*).

Mannelijk	
bepaald lidwoord	den
onbepaald lidwoord	nen
aanwijzend voornaamwoord	dissen, den
bezittelijk voornaamwoord	mienen
bijvoeglijk naamwoord	groten
voorbeeld	den/nen/dissen, den/mienen/groten boom
Vrouwelijk	
bepaald lidwoord	de
onbepaald lidwoord	ne
aanwijzend voornaamwoord	disse, die
bezittelijk voornaamwoord	miene
bijvoeglijk naamwoord	grote
voorbeeld	de/ne/disse, die/miene/grote schure
Onzijdig	
bepaald lidwoord	het
onbepaald lidwoord	een
aanwijzend voornaamwoord	dit, det
bezittelijk voornaamwoord	mien
bijvoeglijk naamwoord	groot/grote
voorbeeld 1	een groot huus
voorbeeld 2	het/dit, det/mien grote huus
Referentieel	
persoonlijke voornaamwoorden mannelijk	hee/hum
voorbeeld 1	*Hee* löp doar
voorbeeld 2	Ik zie *hum* doar
persoonlijke voornaamwoorden vrouwelijk	zee/heur
voorbeeld 1	*Zee* löp doar
voorbeeld 2	Ik zie *heur* doar

Referentieel (vervolg)	
persoonlijke voornaamwoorden onzijdig	het/het
voorbeeld 1	*Het* löp doar
voorbeeld 2	Ik zie *het* doar

Het is belangrijk om te vermelden dat het woordgeslacht tot uitdrukking wordt gebracht door de woorden die vóór het zelfstandige naamwoord staan (zie in het bovenstaande schema) en niet door bijvoeglijke naamwoorden die een deel van het gezegde in de zin vormen:

Dissen dikken boom is *groot*	"Deze dikke boom is groot"
Dissen groten boom is *dikke*	"Deze grote boom is dik"

De woorden *groot* en *dikke* blijven dus onveranderd als ze een deel van het gezegde vormen. Staan ze vóór het zelfstandig naamwoord (hier het woord *boom*, dat het mannelijk woordgeslacht heeft), dan komt er de bijbehorende uitgang achter: *groten* en *dikken*.

Het woordgeslacht uit zich ook nog op een andere manier: in de keuze van het betrekkelijk voornaamwoord. Dit voornaamwoord wordt met een volle klinker uitgesproken (met de *e* van *bek*).

Niet-onzijdig	
Den man *den* doar stiet	"De man die daar staat"
De vrouwe *den* doar stiet	"De vrouw die daar staat"
Onzijdig	
Het huus *det* doar stiet	"Het huis dat daar staat"

In het Hellendoorns wordt het woordgeslacht bijna volledig bepaald door de woordstructuur van het zelfstandige naamwoord:

den man	*de* zaal	
het männegie	*het* zaeltie	*dissen goeien* verpleegster

In de eerste rij hebben we een woord met het mannelijk (lidwoord *den*) en een woord met het vrouwelijk woordgeslacht (lidwoord *de*). Het woordgeslacht en het referentieel geslacht lopen in deze woorden parallel: het eerste woord heeft als voornaamwoorden *hee* en *hum*, het tweede *zee* en *heur*. Wordt er een verkleinwoorduitgang achter gezet, dan krijgen we in beide gevallen een onzijdig woord, waarvan het woordgeslacht dus botst met het referentieel geslacht; de verkleinwoorden kunnen namelijk dezelfde voornaamwoorden hebben, omdat bij verkleining het biologisch geslacht natuurlijk niet verandert. Het laatste voorbeeld is heel opmerkelijk, omdat we hier te maken hebben met een woord dat is gevormd met een duidelijke markeerder voor een vrouwelijk wezen: *-ster*. We verwijzen dan ook met de voornaamwoorden *zee* en *heur*. Ook hier botst het referentieel geslacht met het woordgeslacht, dat mannelijk is, zoals we zien aan de vormen van de woorden die vóór het zelfstandige naamwoord *verpleegster* staan. Dat woorden met *–ster* het mannelijk woordgeslacht bezitten, is ook opvallend ten opzichte van het Twents en het Achterhoeks, waarin zelfstandige naamwoorden met deze uitgang vrouwelijk zijn. Verderop in dit hoofdstuk zullen we herhaaldelijk zien hoe de beide deelsystemen met elkaar in botsing komen.

In de rest van deze paragraaf zullen we het woordgeslacht in het Hellendoorns wat meer in detail bekijken. We concentreren ons daarbij op de verschillende uitgangen en het woordgeslacht.

Het mannelijk woordgeslacht

In talen die woordgeslacht kennen, hebben alle zelfstandige naamwoorden een woordgeslacht, of ze nu een uitgang hebben of niet. In het Hellendoorns zijn bijvoorbeeld woorden als *beer, boom* en *stoel* mannelijk, *boot* en *lae* vrouwelijk, en *huus, raem* en *slot* onzijdig. Aan de woorden zelf is dat niet te zien en iemand die het Hellendoorns leert, zal van al deze zelfstandige naamwoorden dan ook het woordgeslacht apart moeten leren. Anders is dat wanneer het woord een uitgang heeft. Woorden met die uitgang hebben heel consequent een bepaald woordgeslacht, zodat de taalverwerver een leidraad heeft. Denk bijvoorbeeld aan de verkleinwoorden, die zowel in het Nederlands als in het Hellendoorns altijd onzijdig zijn. In de rest van deze paragraaf zullen we alleen naar het woordgeslacht van zelfstandige naamwoorden met een uitgang kijken. We besteden apart aandacht aan het woordge-

slacht van eigennamen, omdat dat anders is dan bij de vergelijkbare zelfstandige naamwoorden. Bij de eigennamen speelt een andere eigenschap van het zelfstandige naamwoord een rol.

Zelfstandige naamwoorden in het Hellendoorns zijn mannelijk als ze de volgende uitgangen hebben:

-el, -er, -em, -en, -erik, -aer, -naer, -ier, -ling, -ster, -ing, in bijvoorbeeld *appel, dochter, bessem* "bezem", *koezen* "kies", *dikken* "(de) dikke", *beuken* "beuk", *bangerik, koppelaer, ambtenaer, bankier, leerling, kapster, hering*

Bij een aantal woorden zal de lezer zich misschien afvragen of er wel sprake is van een uitgang. We hebben immers geen woorden als *ap, em, koes,* en dergelijke. Het voert te ver om hier verder op in te gaan.

Wat we ten slotte nog willen opmerken, is dat er aan een aantal zelfstandige naamwoorden met het mannelijk woordgeslacht een interessant historisch gegeven is verbonden. Ooit waren vormen als *druppel, krummel* "kruimel", en dergelijke, en *hering, paling,* en dergelijke, verkleinwoorden. Dat deze woorden in het Hellendoorns van nu deze functie niet meer hebben, blijkt uit het feit dat deze zelfstandige naamwoorden zich zonder bezwaar laten verkleinen: *druppeltie, heringie,* enzovoort.

Het vrouwelijk woordgeslacht

Zelfstandige naamwoorden die eindigen op de volgende uitgangen, zijn vrouwelijk:

-e, -erieje, -esse, -inge, -inne, -de, -heid, -nisse, -te, in bijvoorbeeld *doeve* "duif", *bakkerieje, leraeresse, lunninge, boerinne, liefde, oarigheid, duusternisse, diepte*

Het onzijdig woordgeslacht

Dan het onzijdig woordgeslacht. De volgende zelfstandige naamwoorden zijn onzijdig: verkleinwoorden (*beumpie*), zelfstandige naamwoorden met de uitgangen *-e, -sel* en *–s* (*mooie, baksel, goeds*) en zelfstandige naamwoorden met het omsluitende *ge-* + *-te* (*gebärgte*).

Er zijn echter enkele onregelmatige gevallen die ook onzijdig zijn, terwijl

je zou verwachten dat deze zelfstandige naamwoorden het mannelijk woordgeslacht zouden hebben. Het gaat om woorden als *kussen*, *kuken* "kuiken", *värken* "varken", *waeter* "water", en dergelijke, waarvan het (onzijdig) woordgeslacht bij de taalverwerving apart geleerd moet worden. Verder is er een groep zelfstandige naamwoorden op sjwa die onzijdig is. Dit zijn vormen als *genre*, *ritme*, enzovoort. Ten slotte zijn er enkele onzijdige zelfstandige naamwoorden op *–e* die we louter als uitzonderingen beschouwen. Het gaat hier om de woorden *berre* "bed", *mèènse* "mens", *ène* "eind", *oge* "oog", *hätte* "hart", *hekke* "hek" en *venne* "veen". Ook hiervan moet bij de taalverwerving het (onzijdig) woordgeslacht apart geleerd worden. In die zin zijn ze dus te vergelijken met de vormen *kuken*, *kussen*, en dergelijk. De woorden op *–dom* die in het Nederlands onzijdig zijn, zijn dat in het Hellendoorns ook. De overige hebben het vrouwelijk woordgeslacht. Hetzelfde geldt voor de zelfstandige naamwoorden op *–schóp* (Nederlands *–schap*). Alleen *masschóp* "vriend" heeft het mannelijk woordgeslacht. Bij *heerschop* werd door de informanten zowel het mannelijk als het onzijdig woordgeslacht gegeven.

Het woordgeslacht van eigennamen

We ronden de bespreking van het woordgeslacht in het Hellendoorns af met het woordgeslacht van eigennamen. Dit doen we in een aparte paragraaf, omdat eigennamen heel consequent een afwijkend gedrag vertonen bij de keuze van het woordgeslacht. We hebben gezien dat het Hellendoorns behoort tot de groep van talen die zich zeer streng houden aan de structuur van het zelfstandig naamwoord bij de keuze van het woordgeslacht. Zo komt het voor dat mannelijke wezens als *bolle* "stier" en *neve* "neef" op grond van de uitgang *–e* het vrouwelijk woordgeslacht hebben, terwijl vrouwelijke wezens als *kapster* en *wärkster* op grond van hun uitgang *–ster* het mannelijk woordgeslacht krijgen.

Ook eigennamen trekken zich bij de keuze van het woordgeslacht niets aan van het biologisch geslacht. Dat is niet opmerkelijk. Wél bijzonder is dat alle eigennamen (zowel voor- als achternamen) zonder uitzondering het mannelijk woordgeslacht hebben. We laten enkele voorbeelden volgen, die duidelijk illustreren dat de uitgang van de namen geen effect heeft bij de keuze van het woordgeslacht.

dissen *Jelle, Joke, Mieke, Smalbrugge*
dissen *Härmpie, Hillegie, Jännegie, Zwaentie*

De namen met *–e* hebben niet het vrouwelijk woordgeslacht, terwijl de namen met een verkleiningsuitgang niet het onzijdig woordgeslacht bezitten, zoals men zou verwachten.

We hebben hier niet te maken met een regel die voor alle talen geldt. In het Duits bijvoorbeeld spreekt men van *der* Jan, maar van *die* Eva. Zelfstandige naamwoorden op *–e* hebben in het Duits overwegend het vrouwelijk woordgeslacht, maar het is wel *der* Bube "de jongen", *der* Bure "de boer", *der* Jude "de jood", enzovoort. Hier wordt wél gekeken naar het biologisch geslacht, ongeacht de uitgang (over de situatie in de andere dialecten van ons taalgebied zullen we verderop spreken). We hebben hier bij het Duits te maken met een heel algemene regel waarbij het woordgeslacht wordt bepaald door het biologisch geslacht en die het Standaardnederlands ook kent. Voor de eigennamen in het Hellendoorns neem ik aan dat we eveneens te maken hebben met een betekeniskenmerk van het woord. Dat kenmerk kunnen we 'eigennaam' noemen. Zoals in het Duits woorden met het kenmerk 'mannelijk' of 'vrouwelijk' het mannelijk of vrouwelijk woordgeslacht hebben, en woorden in het Nederlands met het kenmerk 'mens' het niet-onzijdig woordgeslacht, zo bezitten de eigennamen in het Hellendoorns, die het betekeniskenmerk 'eigennaam' dragen, het mannelijk woordgeslacht.

Het woordgeslacht in de andere dialecten

In deze paragraaf kijken we weer naar de andere dialecten in Overijssel en de Achterhoek. We concentreren ons daarbij opnieuw alleen op de zelfstandige naamwoorden met een uitgang. Bij de andere zelfstandige naamwoorden (die zonder een uitgang) is er nogal wat variatie. Die variatie is bovendien van dien aard dat er onvoldoende interessante systematiek is te ontdekken. Laten we dit illustreren aan de hand van het Hellendoorns en het Twents. Vergelijk het volgende overzicht.

Hellendoorns	Twents	
den haand (m)	de haand (v)	"de hand"
de mond (v)	den moond (m)	"de mond"
het stuw (o)	den stuw (m)	"het stuw"

Sallands

De keuze van het woordgeslacht in een aantal dialecten binnen het Sallandse taalgebied verloopt op dezelfde manier als in het Hellendoorns. Over het woordgeslacht in het Sallands van West-Overijssel kunnen we kort zijn, omdat daarin, net als in het Nederlands, maar twee woordgeslachten voorkomen: onzijdig en niet-onzijdig. Waarschijnlijk bestond er in een ouder stadium wél onderscheid tussen een mannelijk en een vrouwelijk woordgeslacht, wat blijkt uit restanten van het mannelijk woordgeslacht bij het lidwoord *den* in het Deventers: *den hemel, den Iesselt* "de IJssel", *den oorlog*.

Twents

Wat betreft de keuze van het woordgeslacht bij zelfstandige naamwoorden met een uitgang vertonen het Hellendoorns en het Twents grote overeenkomst. Opvallend is dat zowel het woordgeslacht van *winter* als van *zomer* in het Twents onzijdig is (Hellendoorns: mannelijk). Zelfstandige naamwoorden met *–ster*, zoals *verpleegster*, zijn in het Twents vrouwelijk (Hellendoorns: mannelijk). Verder is *neawe* "neef" niet vrouwelijk, zoals in het Hellendoorns, maar mannelijk. Het lijkt er dus op dat het Twents bij woordgeslacht meer dan het Hellendoorns rekening houdt met het biologisch geslacht van de dingen waarnaar de zelfstandige naamwoorden verwijzen, en in dat opzicht dus meer op het Duits lijkt dan het Hellendoorns. Laten we ook nog even naar het Vriezenveens gaan. Opvallend is dat in dit dialect ook een aantal mannelijke en onzijdige zelfstandige naamwoorden voorkomt die eindigen op *–e*, waaronder ook de vormen zitten die al voor het Hellendoorns als uitzondering werden genoemd (*hätte* "hart", *oge* "oog", enzovoort). Het is opmerkelijk dat een deel van de mannelijke vormen op *–e* een variant kent zonder deze uitgang. Dit zou een gevolg kunnen zijn van het feit dat ook in het Vriezenveens de zelfstandige naamwoorden op *–e* overwegend vrouwelijk zijn, en dat in dit dialect de vormen op *–e* die vanouds mannelijk zijn, zich hierbij aansluiten.

In het Vriezenveens zien we verder dat zelfstandige naamwoorden op *–ster* het vrouwelijk woordgeslacht hebben. Ook komen er in dit dialect diverse vormen voor met *–el* en *-er*, zoals *inboudel* "inboedel", *hälster* "halster", enzovoort, die in het Hellendoorns mannelijk zijn, maar die in het Vriezenveens het vrouwelijk woordgeslacht kiezen.

Achterhoeks

Wat betreft woordgeslacht is ook het Achterhoeks in hoge mate vergelijkbaar met het Hellendoorns. Opmerkelijk zijn de volgende verschijnselen. Ook in het Winterswijks heeft het woord *dochter* het vrouwelijk woordgeslacht. Hetzelfde geldt voor de vormen met *–ster* (*neajster* "naaister", *striekster* "strijkster", *warkster* "werkster", enzovoort). Wat echter verbazing wekt, zijn de vele zelfstandige naamwoorden op *–e* die het mannelijk woordgeslacht hebben. Het gaat daarbij niet alleen om de woorden die staan voor mannelijke wezens, waarbij de regel werkt dat het biologisch geslacht het woordgeslacht bepaalt. Ook allerlei dier- en boomnamen op *–e* hebben het mannelijk woordgeslacht. Hier zou dan, net als bij de eigennamen in het Hellendoorns, de regel kunnen werken dat het mannelijk woordgeslacht wordt bepaald door de betekenis. Ook hier gaat het om namen. Maar er is ook een groot aantal mannelijke vormen op *–e* waarvan niet duidelijk is hoe ze gekarakteriseerd zouden kunnen worden. Het gaat hier om een ratjetoe van zelfstandige naamwoorden, zoals *asse* "as" (van een wagen bijvoorbeeld), *bette* "beet", *grèppe* "greep", *hakke* "hak", *naame* "naam", *rèènge* "regen", *stèlle* "steel", enzovoort. Taalverwervers van dit dialect zullen van deze laatste woorden dus stuk voor stuk moeten leren dat ze het mannelijk woordgeslacht hebben.

4.5 Klinkers met puntjes: umlaut bij woordvorming

Deze paragraaf gaat over het verschijnsel dat bij sommige processen van woordvorming de klinker van het grondwoord umlaut ondergaat. Het is interessant om dit verschijnsel te bespreken, omdat umlaut in de dialecten van ons taalgebied van toepassing is op zowel lange als korte klinkers, terwijl het Nederlands alleen umlaut van *korte* klinkers kent. Het onderwerp umlaut wordt eerst in een ruimere context besproken, vervolgens kijken we naar umlaut in het Hellendoorns, en ten slotte komen de andere dialecten in

Overijssel en de Achterhoek weer aan de orde. Daarna volgen er drie paragrafen waarin we het volgende onderzoeken: de eigenschappen van de uitgang, de eigenschappen van de umlautklinker en het bereik van umlaut.

Wie op school Duits heeft gehad, zal zich herinneren dat er nogal eens puntjes op een letter gezet moesten worden, bijvoorbeeld op de klinker in een verkleinwoord (*Hühnchen* "hoentje" van *Huhn*) of een meervoudsvorm (*Gäste* "gasten" van *Gast*). Een klinker die umlaut ondergaat, wordt voor in de mond uitgesproken. Vergelijk bijvoorbeeld de *oe*-klank van het Duitse woord *Huhn* met de *uu*-klank van het verkleinwoord *Hühnchen* en het zal onmiddellijk duidelijk zijn wat hiermee wordt bedoeld. Umlaut kwam in alle Oudgermaanse talen voor, behalve het Gotisch. Nu zijn er verschillende soorten umlaut, maar in dit hoofdstuk gaan we het hebben over de zogenaamde i-umlaut. Oorspronkelijk kwam die umlaut voor in de beklemtoonde lettergreep van een woord en werd deze veroorzaakt door de *i* of de *j* van de volgende, zwakbeklemtoonde lettergreep. Nu zal men zich afvragen waar de klank die umlaut veroorzaakt, zich dan bevindt in het bovengenoemde woord *Gäste*. Het antwoord is: in de meervoudsuitgang. Umlaut was oorspronkelijk een proces waarvoor inderdaad een *i* of een *j* verantwoordelijk was. In de loop der tijd verzwakte die *i* tot een sjwa als deze in een onbeklemtoonde lettergreep stond. Dat lot heeft menige klinker in die positie ondergaan, niet alleen in het Duits, maar in alle Germaanse talen, inclusief het Nederlands. De umlaut bleef echter bestaan, zodat we nu bijvoorbeeld meervoudsvormen hebben met een klinker die umlaut ondergaat, terwijl de veroorzaker van dat proces geen *i* of *j* is.

Er wordt wel aangenomen dat umlaut, zoals deze i-umlaut kortweg in dit hoofdstuk wordt genoemd, in de periode 750-800 in de grammatica van het Oudhoogduits werd ingevoerd. Hieronder volgt een rijtje met uitgangen die umlaut veroorzaakten.

met –i	:	wurm-würmi	"worm-wormen"
met –ir	:	loh-löhir	"gat-gaten"
met –ig	:	kraft-kreftig	"kracht-krachtig"
met –is	:	faran-feris	"rijden-(hij) rijdt"
met –it	:	faran-ferit	"rijden-(jij) rijdt"
met –ti	:	faran-farenti	"rijden-rijdend(e)"
met –jan	:	warm-wermjan	"warm-warmen"

In de negende eeuw begonnen sommige woorden echter de *j* te verliezen en aan het eind van die eeuw was deze umlautsfactor op grote schaal verdwenen. Vanaf het begin van de tiende eeuw kwam er ook nog eens een proces op gang waarbij de andere umlautsfactor (de *i*) in een sjwa veranderde. Het resultaat was dat er een situatie ontstond waarin umlaut bleef bestaan, terwijl de oorspronkelijke umlautsfactoren verdwenen waren. Vanaf dat moment was umlaut gekoppeld aan bepaalde *uitgangen* en niet meer aan klanken (*i* en *j*). Dit proces ging zelfs zo ver dat ook woorden die nooit die *i* als umlautsfactor hadden gehad, umlaut kregen. Dat dit gebeurde is niet moeilijk te verklaren. Umlaut was op een bepaald moment gekoppeld aan bepaalde uitgangen, bijvoorbeeld de meervoudsuitgang *–e*. Als die uitgang niet ontstaan was uit een *–i*, maar uit een *–a*, dan kreeg die meervoudsvorm ook umlaut. Zo werd bijvoorbeeld de oorspronkelijk Oudhoogduitse meervoudsvorm *Staba* (zonder umlaut) "staven" (van *Stab*) veranderd in *Stabe*. Vervolgens kreeg die vorm umlaut vanwege de meervoudsuitgang *–e*: *Stäbe*.

Hetzelfde verschijnsel komt voor in de dialecten die in dit boek centraal staan. In het Hellendoorns komt bijvoorbeeld umlaut voor bij meervoudsvormen met *–e* (vergelijk *bäkke* "bakken" van *bak* en *schöpe* "schapen" van *schoap*), maar niet in woorden als *foelie, koffie, loempia* en *taxi*, waar de klinker in de beklemtoonde lettergreep geen umlaut ondergaat (we krijgen dus niet *fulie, köffie, luumpia* en *täxi*). Ook hier zien we dat umlaut is overgegaan op vormen die oorspronkelijk helemaal geen *i* hebben gehad. Dat is mooi te zien als we het Hellendoorns met het Oudsaksisch vergelijken. In het Oudsaksisch komen meervoudsvormen voor zonder umlaut, terwijl het Hellendoorns in die vormen wél umlaut heeft, ook hier vanwege de meervoudsuitgang. Vergelijk de volgende voorbeelden.

Oudsaksisch	Hellendoorns
bôm-bômos	boom-beume
dag-dagos	dag-daege
blad-bladu	blad-blae
gital-gitalu	getal-getälle

In de geschiedenis van het Nederlands vinden we de umlaut hoofdzakelijk terug bij de korte klinkers. In de rest van paragraaf 5 bekijken we umlaut in

de dialecten van Overijssel en de Achterhoek. We beginnen weer met het Hellendoorns.

Umlaut in het Hellendoorns

In het onderstaande gedicht van Johanna van Buren uit 1928 komen verschillende woorden met umlaut voor. Het komt uit de verzamelbundel *Verzamelde gedichten* (1981).

Van Töfeltien en Niejoor

Noew ziew weer zoo umtrent
An töfelties toe
En alles wat kan, trek
Noa va en noa moe.
Dan viert ze weer fees an
Den huus'lijken heerd.
Geneugens van vrógger,
Zoovölle oons weerd.

't Is net of den liefdebaand
Stärker weer bint,
Of vrène en femiliej
Mekaar niejs weer vint.
Dan is der van alles

Riejaal op den disch.
Dan vuult der zoo hier en
Door ene gemis ...

Dan wödt der gezellig een
Glaesien edrunken
En op 't oale joor nog ne
Keer weer eklunken.
Dan wödt agchentwintig
Eschötten wied vót,
Want al ziene daege,
Zee zint weer kapot,

De daege van zörge,
Van meuite en verdriet.
't Is net of het lèven
Zoo langzaam dan giet
En daege vol zunne
Zoo vrend'lijk en bliej,
Zee vleugen as veugelties
Schielijk veurbiej.

En 's aandersmaens viere
Wiej vreulijk niejoor.
De wichter stoat weer met
De knäpperties kloar.
Zee hebt 't al ewunnen
Van va en van moe.
En dan kómt de schooiers
En wèènscht oons het goe.

Het nieje, wiej weet der
Zoo weinig nog van.
As 't kump met wat goeds
Geerne pakke wiej 't an.
En breg 't oons völ' zörge,
De schólders hew kloor ...
Mar wèènschen doew al'moal':
"Geluk' in 't niejoor!"

In dit gedicht komen de volgende verkleinwoorden voor met umlaut: töfeltien "tafeltje" (van toafel), glaesien "glaasje" (van glas), veugeltien (hier als meervoud veugelties) "vogeltje" (van vogel) en knäppertien (hier als meervoud knäpperties) "knappertje" (van knapper). We komen ook een meervoudsvorm tegen met umlaut: daege "dagen" (van dag). De klinker in glaesien en daege ondergaat hier niet alleen umlaut, maar ook rekking, dat wil zeggen dat de klinker wordt verlengd. Meervoudsvorming met –e en verkleinwoordvorming zijn de twee processen in het Hellendoorns waarbij verreweg het vaakst umlaut voorkomt. In de rest van deze paragraaf zetten we de verschillende processen in het Hellendoorns op een rijtje waarbij umlaut voorkomt. Dat zijn:

1. verkleinwoordvorming (*boom-beumpie*),
2. meervoudsvorming met *–e* (*boom-beume*),
3. zelfstandige naamwoorden met *–te* (*hoge-heugte* "hoog-hoogte"), en
4. zelfstandige naamwoorden met *ge-* + -te (*vogel-geveugelte*).

De overeenkomst in alle gevallen waarbij umlaut voorkomt, is, zoals gezegd, dat de tong bij het articuleren van de desbetreffende klinkers meer naar voren komt te liggen.

Umlaut bij verkleinwoordvorming

Het volgende schema geeft een overzicht van umlaut bij verkleinwoordvorming.

a wordt **ä**
bak-bäkkie, kappe-käppie, viand-viäntie, balg-bälgie, tange-tängie, appel-äppeltie

aa wordt **ae**
baal-baeltie, hale-haeltie "haal-tje", *braand-braentie, baanke-baenkie* "bank-je"

oe wordt **uu**
boek-bukie "buik-je", *doem-duumpie* "duim-pje", *proeme-pruumpie* "pruim-pje", *hoepel-hupeltie*

oe: wordt **uu:**

boek-buukie "boek-je", *doek-duukie, bloeme-bluumpie, toeter-tuutertie*

ó wordt **u**

bók-bukkie, póppe-puppie, tónne-tunnegie, hónd-huntie, kónte-kuntie, brómmer-rummertie

oo wordt **eu**

vlo-vleugie, boot-beutie, boom-beumpie, loze-leusie "loods-je", *bone-beuntie, boordbeurtie* "baard-je", *boorze-beursie* "baars-je", *loper-leupertie*

o wordt **ö**

stok-stökkie, stok-stökie, tol-töllegie, rotte-röttie, torre-törregie, borg-börgie, "berg-je", *vorke-vörkie, borrel-börreltie*

oa wordt **öö**

sproa-sprögie, "spreeuw-tje", *droad-drötie* "draad-je", *poal-pööltie* "paal-tje", *moatemötie* "maat-je", *moane-mööntie* "maan-tje", *poater-pötertie* "pater-tje"

Umlaut bij meervoudsvorming met –e

Het volgende schema geeft een overzicht van umlaut bij meervoudsvorming met *-e*. Merk op dat bij het meervoud van *hond* de klinker niet alleen umlaut krijgt, maar ook verlengd wordt. We komen daar nog op terug.

a wordt **ä**

bak-bäkke, das-dässe, stal-ställe, balg-bälge

aa wordt **ae**

baal-baele, baand-baene "band-en"

oe wordt **uu**

boek-buke "buik-en", *doem-dume* "duim-en"

oe: wordt **uu:**

boek-buuke "boek-en", *doek-duuke, stoel-stuule*

ó wordt **u**
bók-bukke, bós-busse, hónd-heune

oo wordt **eu**
knoop-kneupe, poot-peute, boord-beure "baard-en", *woord-weure*

o wordt **ö**
kop-köppe, pot-pötte, stok-stökke, worm-wörme

oa wordt **öö**
poal-pöle "paal-en"

Nu zijn er ook meervoudsvormen die wel umlaut hebben, maar geen meervoudsuitgang met *–e*, zoals *blae* "bladeren" (van *blad*), *breu* "broden" (van *brood*), enzovoort. Voor deze woorden nemen we aan dat het meervoud wel met een *–e* wordt gevormd en umlaut veroorzaakt, maar dat deze uitgang verdwijnt. Dit is als volgt te verklaren. Het gaat hier om zelfstandige naamwoorden die allemaal eindigen op een *d*. Als deze medeklinker tussen twee klinkers staat, heeft hij de neiging om te verzwakken. Dit verschijnsel komt zowel in het Nederlands voor als in diverse dialecten. De *d* kan verzwakken tot *j* (Nederlands: *rooie* naast *rode*; Hellendoorns: *rooie* van *rood*), *w* (Nederlands: *houwen* naast *houden*) of *r* (Hellendoorns: *berre* "bed", *jörre* "jood" en *vemirrig* "vanmiddag") of zelfs helemaal verdwijnen (Nederlands: *armoe* naast *armoede*, *hei* naast *heide* en *la* naast *lade*).

In de afgelopen honderd jaar hebben onderzoekers van diverse pluimage zich met dit verschijnsel beziggehouden. De literatuur houdt zich bijna uitsluitend bezig met het West- en Zuid-Nederlands en dat is de reden waarom eigenlijk alleen de *d*-verschijnselen zijn onderzocht die zich afspelen tussen twee klinkers in. In een studie van Nijen Twilhaar uit 1990 is een heel hoofdstuk besteed aan dit onderwerp en daarin komen ook *d*-verschijnselen voor die zich niet afspelen tussen twee klinkers. We zullen hier niet dieper op ingaan, maar ons beperken tot enkele voorbeelden. In het bovenstaande overzicht zien we dat de *d* verdwijnt tussen een klinker en een *n* of *r*: *baand-baene, hond-heune, boord-beure* en *woord-weure*. Dat we in de meervoudsvorm van *hond* geen korte, maar een lange klinker vinden (geen *hunne*, maar *heune*), kan nu als volgt worden verklaard. Doordat de klinker *u* na het

wegvallen van de *d* in een zogenaamde open lettergreep kwam te staan, onderging hij rekking (*eu*). We zeggen niet voor niets 'kwam' en 'onderging': het gaat hier om een historisch proces. Rekking in open lettergreep is geen regel meer in het hedendaags Hellendoorns, evenmin als in het Nederlands. We laten dit onderwerp hier nu verder rusten.

Laten we teruggaan naar onze meervoudsvormen met umlaut en zonder *–e*. We nemen dus aan dat ze wel die meervoudsuitgang krijgen, maar dat deze verdwijnt. Hieronder volgt een aantal voorbeelden waarin dat gebeurt. Voor de eerste drie vormen geldt hetzelfde als wat we voor *heune* "honden" hebben gezegd.

blad-blae, pad-pae, rad-rae
brood-breu, potlood-potleu
droad-drö, noad-nö, kammeroad-kammerö, road-rö
hoed-huu

Er is in het Hellendoorns nog een andere meervoudsvorm zonder de uitgang *–e*, maar mét umlaut. Die leidt evenwel een eenzaam bestaan, omdat het de enige vorm is die geen *d* heeft gehad. Het verdwijnen van de meervoudsuitgang *–e* moet dus op een andere manier plaatsvinden. Het gaat om de meervoudsvorm *veugel* "vogels" (van *vogel*). We nemen aan dat de umlaut inderdaad wordt veroorzaakt door de meervoudsuitgang *–e*, maar dat dit element er in de uitspraak van het woord afvalt, misschien vanwege het simpele feit dat de vorm *veugel* gemakkelijker is uit te spreken dan *veugele*. Waarschijnlijk werd die uitgang in een wat ouder stadium van het Hellendoorns nog wél uitgesproken. In de gedichten van Johanna van Buren komen we namelijk de notatie *veugel'* tegen, met een apostrof, en dit teken wordt hier duidelijk gebruikt als weglatingsteken. Vergelijk de volgende twee passages uit de gedichten *Het museum en de meister* (1936) en *Woer riemt zich det* (1937), die te vinden zijn in haar verzamelde gedichten (1981).

'k Lèzen det "Natura Docet"
Vieventwintig joor bestiet.
't Huus van meister Bernink, woer zoo
Mennigeen' te gengeln giet
Um te zien noa al die veugel',
Vremd en die oons kunnig zint,
En noa al die hónderdtallen
Bónte vlinders, diew door vint.

De veugel' zit zoo vól meziek
En oonze hoed vól rimmetiek.

Umlaut bij zelfstandige naamwoorden met –te

Umlaut komt in het Hellendoorns ook voor bij zelfstandige naamwoorden die met de uitgang *–te* worden afgeleid van bijvoeglijke naamwoorden. Zie de volgende voorbeelden.

groot-greutte, hoge-heugte, zwoor-zweurte "zwaar-zwaarte", *koald-köölte* "koud-koude".

Er zijn nogal wat uitzonderingen: *gewoon-gewoonte* (niet: *geweunte*), *goedkoop-goedkoopte* (niet: *goedkeupte*), *koel-koelte* (niet: *kuulte*).

Umlaut bij zelfstandige naamwoorden met ge- + -te

Collectieve zelfstandige naamwoorden waarbij umlaut voorkomt, zijn: *boom-gebeumte, vogel-geveugelte.* Nu zijn er wel meer van dit soort zelfstandige naamwoorden, maar daar heeft de regel voor umlaut geen zichtbaar resultaat. Dat is het geval bij zelfstandige naamwoorden als *gebärgte* "gebergte" (van *bärg*), *gestiente* "gesteente" (van *stien*), enzovoort. Aparte vermelding verdient ook de vorm *geblaederte* "gebladerte" (van *blad*), waar we *geblaedte* zouden verwachten.

Umlaut in de andere dialecten

In deze paragraaf kijken we hoe umlaut zich voordoet in de andere dialecten van ons taallandschap.

Sallands

Umlaut in de overige Sallandse dialecten gaat ongeveer hetzelfde als in het Hellendoorns. Het Deventers heeft umlaut bij verkleinwoordvorming. Hetzelfde geldt voor het dialect van Wijhe en voor de dialecten van 's-Heerenbroek, Wilsum, IJsselmuiden en Zalk. In het Genemuidens komt veelvuldig umlaut voor: bij bijna alle verkleinwoorden, maar ook bij zelfstandige naamwoorden op *–te* (*heugte* "hoogte" van *hoge*, *greutte* "grootte" van *groot*, *zweurte* "zwaarte" van *zwoor*). Hier blijken we meteen de noordelijke grens van umlaut bereikt te hebben. Het dialect van Zwartsluis heeft geen umlaut, evenmin als het Blokzijls. Het Vollenhoofs kent echter wel umlaut bij verkleinwoordvorming, maar vormt daarmee een enclave: het omringende land van Vollenhove heeft geen umlaut in de verkleinwoorden.

Twents

Umlaut in het Twents gaat op ongeveer dezelfde manier als in het Hellendoorns. Het dialect van Vriezenveen vraagt weer om aparte aandacht. We zien in het Vriezenveens niet alleen umlaut bij meervoudsvormen met *–e*, maar ook bij meervoudsvormen met *–er*: *douk-döüker* "doek-en", *gat-gääter*, *hòlt-hölter* "hout-en", *lòònt-lèènder* "land-en". Ook bij verkleinwoordvorming in het Vriezenveens treedt umlaut op.

Achterhoeks

We hebben gezien dat in het Hellendoorns umlaut vooral voorkomt bij verkleinwoordvorming en meervoudsvorming met *–e*. Het Achterhoekse dialect van Winterswijk heeft echter veel meer uitgangen die umlaut veroorzaken en lijkt in dit opzicht meer op het Duits dan het Hellendoorns. Vergelijk:

Verkleinwoorden:

stool-steulken "stoel-tje", *bal-bèlleken*, *hòòk-hööksken* "haak-je", *sprong-sprungesken*

Meervoudsvormen met –e:

koef-kuuve "kuif-en", *kòrk-körke* "kurk-en", *loch-luchte* "geur-en"

Meervoudsvorming met –ere:

gat-gèètere, hòlt-höltere "hout-en", *touw-töüwere*

Zelfstandige naamwoorden met –er, -en –ster:

krebber "krabber" (van *krabben* "krabben"), *pötter* "poter" (van *pòtten* "poten")

Achterhook-Achterheuker "Achterhoek-Achterhoeker"

schoem-schuumer "schuim-schuimer" (schuimspaan)

veudster "voedster" (van *voon* "voeden")

Zelfstandige naamwoorden met –sel:

bröödsel "braadsel" (van *bròòn* "braden"), *runsel* "rondsel" (van *rond* "rond")

Zelfstandige naamwoorden met –te:

flòòuw-flöuwte "flauw-flauwte", *gaw-gewte* "gauw-gauwigheid", *roeg-ruugte* "ruig-ruigte"

Bijvoeglijke naamwoorden met –ig:

angst-èngstig, armood-armeudig "armoed-armoedig", *gròòt-gröterig* "graat-graterig", *kroed-kruudig* "kruid-kruidig"

Bijvoeglijke naamwoorden met –lijk:

gevòòr-gevöörlijk "gevaar-gevaarlijk", *hoes-huuslijk* "huis-huiselijk", *vergank-vergènkelijk* "vergankelijkheid-vergankelijk"

Bijvoeglijke naamwoorden met –s:

Achterhook-Achterheuks "Achterhoek-Achterhoeks", *hòòk-hööks* "haak-haaks", *wald-wèlds* "wereld-werelds"

Bijwoorden met –kes:

kalm-kèlmkes "kalm-kalmpjes", *zachte-zèchtekes* "zacht-zachtjes"

Eigenschappen van de uitgangen

We hebben gezegd dat de umlautsfactoren (*i* en *j*) in de loop van de tijd zijn verdwenen en dat umlaut louter afhankelijk werd van het soort uitgang. Zo kregen bijvoorbeeld meervoudsvormen met *–e* wel umlaut, maar die met *–en* en *–s* niet. Nu lijkt het erop dat alleen maar de vorm van de uitgang bepaalt of er umlaut optreedt of niet. De zaak ligt echter een beetje ingewikkelder. In het dialect van Winterswijk bijvoorbeeld hebben we, net als in het Hellendoorns, zelfstandige naamwoorden met *ge-* + *-te,* waarbij umlaut optreedt. Maar als *ge-* + *-te* aan een wérkwoord gaat zitten, dan krijgen we een zelfstandig naamwoord met een heel andere betekenis én zonder umlaut. Dat is mooi te zien in de volgende voorbeelden uit het Winterswijks.

gebleudte	"al het bloed van mens of dier" (van het zelfstandige naamwoord *blood*)
gebloodte	"het voortdurend bloeden" (van het werkwoord *bloon*)

Hieronder volgen nog wat andere voorbeelden van de tweede vorm.

gebosselte	"het voortdurend scharrelen" (van het werkwoord *bosselen*)
geboste	"het voortdurend wroeten" (van het werkwoord *bozzen*)
gehooste	"het voortdurend hoesten" (van het werkwoord *hoosten*)
gekroelte	"het voortdurend woelen" (van het werkwoord *kroelen*)
gemaste	"het voortdurend tobben" (van het werkwoord *massen*)

Eigenschappen van de umlautklinker

Eerder hebben we umlaut omschreven als een verschijnsel waarbij de tong bij het articuleren van de desbetreffende klinker meer naar voren ligt. Dat is een heel algemene omschrijving. Umlaut in het Hellendoorns is een zeer regelmatig proces. De klinker achter in de mond wordt veranderd in een klinker voor in de mond. Daarbij blijft de hoogte van de tong precies hetzelfde. Vergelijk bijvoorbeeld de articulatie van de Nederlandse *oe* in *bloem* met de *uu* in *fuut,* om een indruk te krijgen. Dat geldt voor alle klinkers in het Hellendoorns die umlaut ondergaan. Veel dialecten uit Overijssel en de Achterhoek lijken wat dat betreft op het Hellendoorns. Er zijn echter ook

dialecten waarin deze regelmaat ontbreekt. Vergelijk de volgende voorbeelden uit het Twents en het Achterhoeks.

Meervoudsvormen met –e:

band-bende, baal-bèèle, bròònt-brèènde "brand-en", *kròòmp-krèèmpe* "kramp-en"

Zelfstandige naamwoorden met –te:

gaw-gewte "gauw-gauwheid", *krank-krenkte* "ziek-ziekte", *warm-wörmte*

Deze vormen zouden er volgens de regel van umlaut in het Hellendoorns als volgt uit zien: *bände, baele, bröönde, kröömpe, gäwte, kränkte* en *wärmte.*

Van de West-Overijsselse dialecten wijkt alleen het Deventers af van het Hellendoorns wat betreft de umlautklinkers. Vergelijk de volgende verkleinwoordvormen.

kanne-kenneken "kan-kannetje", *raam-rèèmken, krane-krööntjen* "kraan-kraantje" (het hijswerktuig), *krane-krèèntjen* "kraan-kraantje" (het tappunt), *touw-tuiwken*

De verkleinwoorden zouden er volgens de regel van umlaut in het Hellendoorns als volgt uit zien: *känneken, raemken, kraentjen, töüwken.*

Het bereik van umlaut

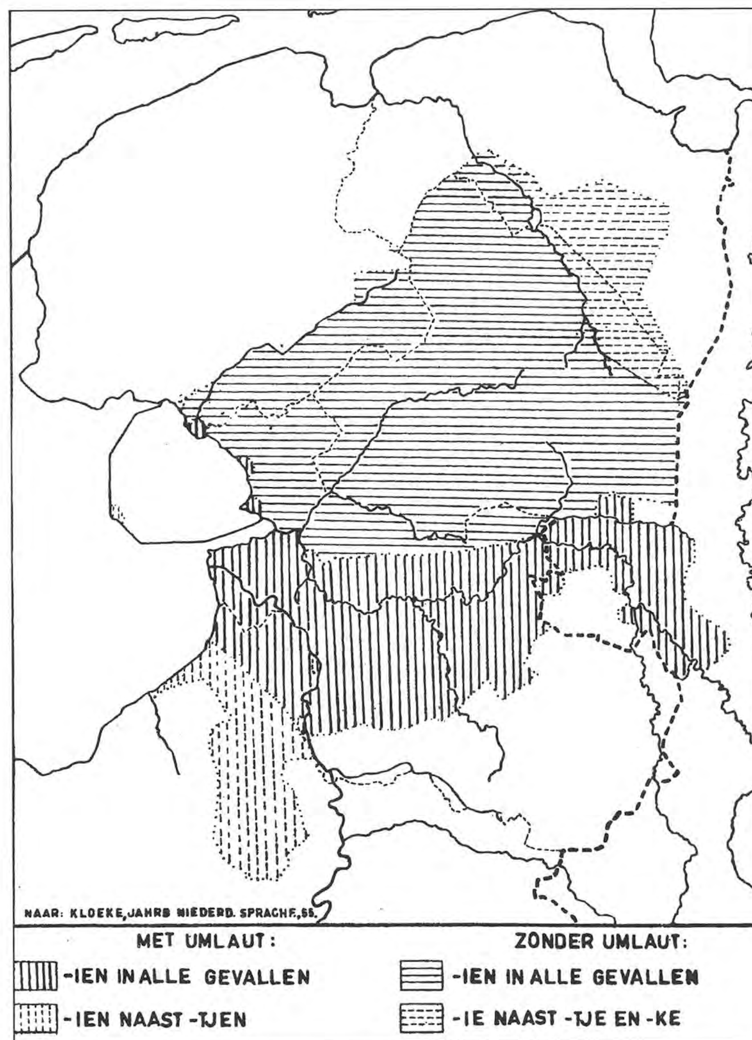
Ten slotte moeten we nog bekijken wat precies het bereik is van umlaut: welke klinker van het grondwoord ondergaat eigenlijk deze regel? Vergelijk de volgende woorden uit het Hellendoorns.

a. *kroam-kröömpie* "kraam-pje"), *foto-foteugie, schoap-schöpe* "schaap-en", *koald-köölte*

b. *tónne-tunnegie, bakker-bäkkertie, hoge-heugte*

c. *portier-portiertie, kostuum-kostuumpie*

Uit deze voorbeelden wordt duidelijk dat altijd de eerste volle klinker links van de uitgang umlaut krijgt. Dat is goed te zien in de voorbeelden onder a,

Umlaut bij verkleinwoordvorming

waar de andere volle klinker van het woord *foto* ongemoeid wordt gelaten.

Wat we hier over het bereik van de umlautregel hebben gezegd, geldt voor alle dialecten uit ons taallandschap. Anders is dat in sommige andere dialecten, zoals het Roermonds. Uit de volgende voorbeelden blijkt dat umlaut in het Roermonds niet over een beklemtoonde klinker heen kan (de klemtonen zijn in de woorden aangegeven).

a. bálie-baelieke	b. pastoríe-pastorieke
nátie-naetieke	theoríe-theorieke
operátie-operaetieke	

Dat umlaut in het Roermonds zich over meer dan één klinker kan spreiden (tot en met de beklemtoonde) laten de volgende voorbeelden zien.

a. káno-kaeneuke	b. rádio-raedieuke
piáno-piaeneuke	Vólvo-Völveuke
	pyáma-pyaemaeke

4.6 De vervoeging van werkwoorden

In deze paragraaf gaan we in op de vervoeging van werkwoorden. We beginnen weer met het Hellendoorns. Daarna bekijken we de andere dialecten van Overijssel en de Achterhoek.

Kinderen die hun moedertaal verwerven, kunnen in het begin geen woordstructuur onderscheiden. Als ze hebben geleerd dat hun viervoetige huisdier wordt aangeduid als *hondje*, dan zullen alle andere honden voortaan door het kind als *hondje* worden herkend, ongeacht hun grootte. In een later stadium van hun taalontwikkeling zullen ze de regels ontdekken van de vormleer. Dan krijgen ze in de gaten dat er ook een woord *hond* bestaat, waarvan je het verkleinwoord *hondje* kunt afleiden om een klein exemplaar mee aan te duiden. In die fase zullen ze de ontdekte regels soms te breed toepassen. Zo leren kinderen dat de vergrotende trap wordt gevormd door *–er* achter het bijvoeglijk naamwoord te zetten (*groot-groter*). Wat ze dan nog niet weten, is dat er uitzonderingen zijn op de regels die ze leren en ze zullen dan ook woorden als *goeder* in plaats van *beter* gaan gebruiken. In dit stadium leren ze ook werkwoorden vervoegen en als ze eenmaal ontdekt

hebben dat de onvoltooid verleden tijd gemaakt wordt door *–de* of *–te* achter de stam van het werkwoord te zetten, dan zullen ze ook de sterke werkwoorden meenemen, terwijl ze die in het begin wél goed gebruikten, juist omdat ze geen kennis hadden van de woordstructuur. Dan krijgen we vervoegingen als *loopte* en dergelijke. Pas in een later stadium krijgen ze door dat er uitzonderingen zijn op deze regel: de sterke werkwoorden.

Het zijn de sterke werkwoorden waaraan we hier de meeste aandacht besteden. Ze worden vanouds ingedeeld in verschillende klassen. Die indeling is gebaseerd op de klinkerwisselingen die de werkwoorden vertonen bij het vervoegen.

De vervoeging van werkwoorden in het Hellendoorns

Kenmerkend voor de werkwoorden in de Overijsselse dialecten zijn

1. de *t*-vormen in het meervoud van de onvoltooid tegenwoordige tijd (wiej *pakt* "wij pakken"),
2. de klinkerwisseling in de derde persoon enkelvoud van de onvoltooid tegenwoordige tijd van de sterke werkwoorden (*lopen*, ik *lope*, hee *löp*), en
3. de *e-* in plaats van *ge-* in de voltooide tijd (iej hebt *eleupen* "jij hebt gelopen").

We zullen eerst naar de vervoeging van de zwakke werkwoorden kijken. Vervolgens worden de rijtjes gegeven voor het werkwoord *wèèn* "zijn". Daarna volgen de vervoegingen van de klassen van de sterke werkwoorden. Ten slotte bespreken we een groepje overige sterke werkwoorden. De vervoeging van de werkwoorden gaat in de andere dialecten van ons taalgebied op een vergelijkbare manier.

De zwakke werkwoorden

Zwakke werkwoorden worden in het Hellendoorns als volgt vervoegd.

Infinitief: *pakken* (voltooid deelwoord: *epakt*)

	Onvoltooid tegenwoordige tijd	**Onvoltooid verleden tijd**
1 ev	ik pakke	ik pakten
2 ev	iej pakt	iej pakten
3 ev	hee pakt	hee pakten
1 mv	wiej pakt	wiej pakten
2 mv	ieluu pakt	ieluu pakten
3 mv	zee pakt	zee pakten

Het werkwoord wèèn

De vervoeging van het werkwoord *wèèn* "zijn" is als volgt:

Infinitief: *wèèn* (voltooid deelwoord: *ewes*)

	Onvoltooid tegenwoordige tijd	**Onvoltooid verleden tijd**
1 ev	ik binne	ik waer
2 ev	iej bint	iej waeren
3 ev	hee is	hee was
1 mv	wiej bint	wiej waeren
2 mv	ieluu bint	ieluu waeren
3 mv	zee bint	zee waeren

De sterke werkwoorden

Sterke werkwoorden worden in het Hellendoorns als volgt vervoegd. De klinkerwisselingen zijn per groep natuurlijk verschillend.

Infinitief: *griepen* "grijpen" (voltooid deelwoord: *egreppen*)

	Onvoltooid tegenwoordige tijd	**Onvoltooid verleden tijd**
1 ev	ik griepe	ik grepe
2 ev	iej griept	iej grepen
3 ev	hee grip	hee greep
1 mv	wiej griept	wiej grepen
2 mv	ieluu griept	ieluu grepen
3 mv	zee griept	zee grepen

Hieronder volgen de zes klassen van de sterke werkwoorden in het Hellendoorns. Het gaat om de vervoeging van de eerste en derde persoon enkelvoud onvoltooid tegenwoordige tijd, de eerste persoon enkelvoud onvoltooid verleden tijd, en het voltooid deelwoord. Er is ook een groep sterke werkwoorden die zich niet op grond van hun vervoeging laten indelen in klassen. Deze werkwoorden en hun vervoegingen zijn in een aparte paragraaf opgenomen.

KLASSE 1: ie(:) – i – ee – e(e)					
bieten	"bijten"	biete	bit	bete	ebetten
blieven	"blijven"	blieve	blif	bleve	ebleven
drieten	"schijten"	driete	drit	drete	edretten
drieven	"drijven"	drieve	drif	dreve	edreven
griepen	"grijpen"	griepe	grip	grepe	egreppen
kieken	"kijken"	kieke	kik	keke	ekekken
kniepen	"knijpen"	kniepe	knip	knepe	ekneppen
kriegen	"krijgen"	kriege	krig	krege	ekregen
lien	"lijden"	lie	lit	lee	eleen
KLASSE 1: ie(:) – i – ee – e(e) (vervolg)					
lieken	"lijken"	lieke	lik	leke	elekken
rien	"rijden"	rie	rit	ree	ereen

riezen	"rijzen"	rieze	ris	reze	erezen
schrieven	"schrijven"	schrieve	schrif	schreve	eschreven
sliepen	"slijpen"	sliepe	slip	slepe	esleppen
slieten	"slijten"	sliete	slit	slete	esletten
snien	"snijden"	snie	snit	snee	esneen
strieken	"strijken"	strieke	strik	streke	estrekken
zwiegen	"zwijgen"	zwiege	zwig	zwege	ezwegen

KLASSE 2: ie:/uu(:)/oe(:) – ö – eu – ö(:)/eu

bedriegen	"bedriegen"	bedriege	bedrög	bedreuge	bedrögen
besluten	"besluiten"	beslute	beslöt	besleute	beslötten
bien	"bieden"	bie	böt	beu	böön
buugen	"buigen"	buuge	bög	beuge	bögen
duken	"duiken"	duke	dök	deuke	edökken
gieten	"gieten"	giete	göt	geute	egötten
kiezen	"kiezen"	kieze	kös	keuze	ekeuzen
kroepen	"kruipen"	kroepe	kröp	kreupe	ekröppen
liegen	"liegen"	liege	lög	leuge	elögen
roeken	"ruiken"	roeke	rök	reuke	erökken
roepen	"roepen"	roepe	röp	reupe	ereupen
schieten	"schieten"	schiete	schöt	scheute	eschötten
schoeven	"schuiven"	schoeve	schöf	scheuve	eschöven
sluten	"sluiten"	slute	slöt	sleute	eslötten
stoeven	"stuiven"	stoeve	stöf	steuve	estöven
verbien	"verbieden"	verbie	verböt	verbeu	verböön
verliezen	"verliezen"	verlieze	verlös	verleure	verleuren
vliegen	"vliegen"	vliege	vlög	vleuge	evlögen
vriezen	"vriezen"	vrieze	vrös	vreuze	evreuren
zoegen	"zuigen"	zoege	zög	zeuge	ezögen
zoepen	"zuipen"	zoepe	zöp	zeupe	ezöppen

KLASSE 3: i/e/èè – i/e/èè – u/ö(:) – u/ö – u/ö

beginnen	"beginnen"	beginne	begint	begunne	begunnen
binden	"binden"	binde	bindt	bunde	ebunnen

drinken	"drinken"	drinke	drinkt	drunke	edrunken
dwingen	"dwingen"	dwinge	dwingt	dwunge	edwungen
helpen	"helpen"	helpe	helpt	hölpe	ehölpen
klimmen	"klimmen"	klimme	klimt	klumme	eklummen
krimpen	"krimpen"	krimpe	krimpt	krumpe	ekrumpen
schenken	"schenken"	schenke	schenkt	schunke	eschunken
schèèlden	"schelden"	schèle	schèèldt	schöle	eschölen
schrikken	"schrikken"	schrikke	schrikt	schrukke	eschrukken
slinken	"slinken"	slinke	slinkt	slunke	eslunken
spinnen	"spinnen"	spinne	spint	spunne	espunnen
springen	"springen"	springe	springt	sprunge	esprungen
stinken	"stinken"	stinke	stinkt	stunke	estunken
treffen	"treffen"	treffe	treft	tröffe	etröffen
vertellen	"vertellen"	vertelle	vertelt	vertölle	verteld
vinden	"vinden"	vinde	vindt	vunde	evunden
wringen	"wringen"	wringe	wringt	wrunge	ewrungen
zingen	"zingen"	zinge	zingt	zunge	ezungen
zinken	"zinken"	zinke	zinkt	zunke	ezunken

We zien in de vervoeging van de klasse 3 dat het voltooid deelwoord van het werkwoord *vertellen* zich afwijkend gedraagt.

KLASSE 4: e – e – ö – ö – ö

brekken	"breken"	brekke	brekt	brökke	ebrökken
nemmen	"nemen"	nemme	nemt	nömme	enömmen
sprekken	"spreken"	sprekke	sprekt	sprökke	esprökken
stekken	"steken"	stekke	stekt	stökke	estökken
vernemmen	"merken"	vernemme	vernemt	vernömme	vernömmen

KLASSE 5: e/ee/èè/i/ie: – e/i/èè/u – a – e/ee/èè

etten	"eten"	ette	et	atte	egetten
geven	"geven"	geve	gif	gaffe	egeven
vergetten	"vergeten"	vergette	verget	vergatte	vergetten
vretten	"vreten"	vrette	vret	vratte	evretten

lèzen	"lezen"	lèze	lèèst	lasse	elèzen
liggen	"liggen"	ligge	lig	lagge	elègen
zien	"zien"	zie	zut	zagge	ezeen
zitten	"zitten"	zitte	zit	zatte	ezetten
KLASSE 6: oa – ö – eu – ae					
sloan	"slaan"	sloa	slöt	sleu	eslaegen

De overige sterke werkwoorden

Zoals gezegd is er nog een groep sterke werkwoorden die zich niet op grond van hun vervoeging laat indelen in klassen. Hieronder volgt een overzicht van deze werkwoorden en hun vervoegingen.

bestoan	"bestaan"	bestoa	bestiet	besteu	bestoan
bewègen	"bewegen"	bewège	bewèègt	beweuge	bewögen
bloazen	"blazen"	bloaze	blös	bleuze	ebloazen
broan	"braden"	broa	bröt	breu	ebroan
brengen	"brengen"	brenge	brengt	brache	ebrach
dèènken	"denken"	dèènke	dèènkt	dache	edach
doen	"doen"	doe	dut	deu	edoan
goan	"gaan"	goa	giet	gónge	egoan
hoalden	"houden"	hoale	höldt	heule	ehölen
kopen	"kopen"	kope	koch	koche	ekoch
kommen	"komen"	komme	kump	kwamme	ekummen
loaten	"laten"	loate	löt	leute	eloaten
lopen	"lopen"	lope	löp	leupe	eleupen
ploagen	"plagen"	ploage	plög	pleuge	eploagd
proaten	"praten"	proate	pröt	preute	eproat
scheren	"scheren"	schere	scheert	scheure	escheuren
sloapen	"slapen"	sloape	slöp	sleupe	esloapen
stoan	"staan"	stoa	stiet	steu(ne)	estoan
stärven	"sterven"	stärve	stärft	störve	estörven
vallen	"vallen"	valle	valt	veule	evöllen
verkopen	"verkopen"	verkope	verkoch	verkoche	verkoch

vroagen	“vragen”	vroage	vrög	vreuge	evroagd
wègen	“wegen”	wège	weegt	weuge	ewögen
weten	“weten”	wete	weet	wusse	eweten
zeggen	“zeggen”	zegge	zeg	zèè	ezeg
zuuken	“zoeken”	zuuke	zöch	zöche	ezöch
zwärven	“zwerven”	zwärve	zwärft	zwörve	ezwörven

5. Verschijnselen op zinsniveau

5.1 Inleiding

In dit boek ligt de nadruk op de klank- en vormverschijnselen van de dialecten in ons taallandschap. Op dit gebied zijn er meer onderwerpen die op een interessante manier contrasteren met het Nederlands dan op het terrein van de zinsbouw. Toch zullen we in dit hoofdstuk een verschijnsel op zinsniveau in het Hellendoorns aan de orde stellen dat we vergeefs in het Nederlands zullen zoeken: de opmerkelijke woordvolgorde in zinnen met een object (lijdend voorwerp of meewerkend voorwerp) in de vorm van een persoonlijk voornaamwoord.

5.2 Een opmerkelijke woordvolgorde

Veel lezers zullen de geschiedenis kennen van de vos Reinaard, die voortreffelijk wordt beschreven in het middeleeuwse meesterwerk *Van den vos Reynaerde*. Het verhaal begint met de mededeling dat Koning Nobel op een pinksterdag ter vermeerdering van zijn roem hofdag houdt. Alle dieren, groot en klein, komen hun opwachting maken, behalve de vos Reynaerd: hij heeft de dieren aan het hof te veel leed berokkend. Een voor een beklagen zij zich over Reynaerd. Uiteindelijk wordt besloten Reynaerd voor het hof te dagen, zodat men hem zijn verdiende straf kan geven. De beer Bruun wordt

naar Maupertuus gestuurd, het kasteel waar Reynaerd woont. Daar aangekomen krijgt hij van Reynaerd te horen dat hij niet mee kan naar het hof, omdat hij ziek is van een grote hoeveelheid honing, een spijs die hij door armoede moet nuttigen. Bruun raakt door het dolle heen, want honing is voor hem het lekkerste wat er bestaat. Reynaerd heeft zijn eerste overwinning behaald. Vervolgens wijst hij de vraatzuchtige beer waar hij de honing kan vinden: op het erf van de timmerman Lamfroyt in een door hem gespleten eikenstam, waar hij wiggen in heeft geplaatst. Bruun steekt zijn kop tot over de oren en zijn beide voorpoten in de stam. Vervolgens trekt Reynaerd de wiggen uit de stam, zodat de arme beer geen kant meer op kan. De timmerman Lamfroyt krijgt de beer in de gaten en trommelt een groot aantal mensen bij elkaar uit het dichtstbijzijnde dorp. Wat die allemaal meebrengen om Bruun af te tuigen, staat in het onderstaande fragment.

Int dorp ne bleef man no wijf;
Den beere te nemene sijn lijf
Liept al dat loepen mochte.
Sulc was die eenen bessem brochte,
Sulc eenen vleghel, sulc een rake,
Sulc quam gheloepen met eenen stake,
So si quamen van haren werke.
Selve die pape van der kerke
Brochte eenen cruusstaf,
Die hem de coster noede gaf.
Die coster drouch eene vane
Mede te stekene ende te slane.
Des spapen wijf, vrauwe Julocke,
Quam gheloepen met haren rocke,
Daer so omme hadde ghesponnen.
Voer hem allen quam gheronnen
Lamfroyt met eere scerper aex.

Waar het ons hier nu om gaat, is het zinnetje *Die hem de coster noede gaf.* Wat is hier aan de hand? De pastoor heeft een crucifix bij zich om Bruun te slaan. Daarvan wordt gezegd dat de koster hem die met tegenzin heeft meegegeven. Letterlijk staat er: "Die hem de koster met tegenzin gaf." Deze zin

heeft een woordvolgorde die in het moderne Nederlands niet meer voorkomt. We moeten nu zeggen: "Die de koster hem met tegenzin gaf." Blijkbaar was het in het Middelnederlands, de taal waarin dit verhaal geschreven is, mogelijk het meewerkend voorwerp van de zin (hier: *hem*) voor het onderwerp (hier: *de coster*) te zetten.

We kunnen de lijn vanuit het Middelnederlands doortrekken naar het Hellendoorns. In dit dialect komt dit verschijnsel op exact dezelfde manier voor: een object (lijdend voorwerp of meewerkend voorwerp) in de vorm van een persoonlijk voornaamwoord (*'m*, *'ze* of *'t*) staat *voor* het onderwerp. Heeft het object echter niet de vorm van een persoonlijk voornaamwoord, dan staat het *achter* het onderwerp van de zin. Hieronder volgt een overzicht van de mogelijkheden:

1. Persoonsvorm + lijdend voorwerp + onderwerp
   Voorbeelden:

Hef 'm de vrouwe ezeen?	"Heeft de vrouw hem gezien?"
Hef ze de vrouwe metenömmen?	"Heeft de vrouw ze meegenomen?"
Hef 't de vrouwe gisteren ezegd?	"Heeft de vrouw het gisteren gezegd?"

Vergelijk:

Hef de vrouwe de klere metenömmen?	"Heeft de vrouw de kleren meegenomen?"

2. Voegwoord + lijdend voorwerp + onderwerp
   Voorbeelden:

(Ik höre) *det 'm de vrouwe* hef ezeen	"(Ik hoor) dat de vrouw hem heeft gezien"
(Ik höre) *det ze de vrouwe* hef epakt	"(Ik hoor) dat de vrouw ze heeft gepakt"
(Ik höre) *det 't de vrouwe* hef ezegd	"(Ik hoor) dat de vrouw het heeft gezegd"
(Ik vroage) *of 'm de vrouwe* hef ezeen	"(Ik vraag) of de vrouw hem heeft gezien"
(Ik vroage) *of ze de vrouwe* hef epakt	"(Ik vraag) of de vrouw ze heeft gepakt"
(Ik vroage) *of 't de vrouwe* hef ezegd	"(Ik vraag) of de vrouw het heeft gezegd"

Vergelijk:

(Ik höre) *det de vrouwe den hond* zag	"(Ik hoor) dat de vrouw de hond zag"
(Ik vroage) *of de vrouwe den hond* zag	"(Ik vraag) of de vrouw de hond zag"

3. Persoonsvorm + meewerkend voorwerp + onderwerp
   Voorbeeld:

Hef 'm de vrouwe det boek egeven?	"Heeft de vrouw hem dat boek gegeven?"

Vergelijk:

Hef de vrouwe den man det boek egeven?	"Heeft de vrouw de man dat boek gegeven?"

4. Voegwoord + meewerkend voorwerp + onderwerp
   Voorbeelden:

(Ik höre) *det 'm de vrouwe* det boek gif	"(Ik hoor) dat de vrouw hem dat boek geeft"
(Ik vroage) *of 'm de vrouwe* det boek gif	"(Ik vraag) of de vrouw hem dat boek geeft"

Vergelijk:

(Ik höre) *det de vrouwe den man* det boek gif	"(Ik hoor) dat de vrouw de man dat boek geeft"
(Ik vroage) *of de vrouwe den man* det boek gif	"(Ik vraag) of de vrouw de man dat boek geeft"

5. Betrekkelijk voornaamwoord + meewerkend voorwerp + onderwerp
   Voorbeelden:

(Het boek) *det 'm de vrouwe* gif	"(Het boek) dat de vrouw hem geeft"
(De buuke) *die 'm de vrouwe* gif	"(De boeken) die de vrouw hem geeft"

Vergelijk:

(Het boek) *det de vrouwe den man* gif	"(Het boek) dat de vrouw de man geeft"
(De buuke) *die de vrouwe den man* gif	"(De boeken) die de vrouw de man geeft"

6. Taalattitude, taalverandering en taalplezier

6.1 Inleiding

In het tijdschrift *Onze Taal* worden regelmatig ingezonden brieven gepubliceerd waarin bezorgde taalgebruikers klagen over de verloedering van het Nederlands. De briefschrijver weet dat het tijdschrift waarin zijn brief geplaatst wordt, onder ogen komt van veel Nederlanders die zijn mening delen. Iedereen zal echter moeten toegeven dat elke taal verandert en dat de verschillen tussen de taal van nu en die van vroeger groter worden naarmate we verder teruggaan in de tijd. Toch wordt telkens weer met opgeheven vinger gewaarschuwd voor het verval van het Nederlands. Soms vinden er in het genoemde tijdschrift schermutselingen plaats tussen deze bezorgde Nederlanders en taalkundigen, die er geen seconde van wakker liggen dat de taal verandert, omdat ze taal zien als een levend organisme dat onderhevig is aan verandering. Taalveranderingen, zo menen zij, zijn niet te stoppen. Bovendien zullen die veranderingen nooit zo ver gaan dat er storingen in de communicatie gaan optreden.

De bezorgdheid over taalverval is niet typerend voor deze tijd en is ook geen eigenaardigheid van de Nederlander. De klacht over de achteruitgang van de taal is wijd verbreid in Europa. Over het Engels merkt de taalkundige Aitchison op dat het purisme zijn hoogtepunt bereikte in de achttiende eeuw, de tijd waarin Samuel Johnson in het voorwoord van zijn beroemde

woordenboek van het Engels uit 1755 zelfs beweert dat "tongues, like governments, have a natural tendency to degeneration": talen hebben, net als regeringen, een natuurlijke neiging om te verloederen.

In dit hoofdstuk zullen we het hebben over de taalattitude van mensen tegenover hun taal, in het bijzonder tegenover hun dialect. Ook gaan we in op de rol die de overheid speelt bij de erkenning van dialecten/talen. We zullen verder zien dat een positieve taalattitude taalverandering helemaal niet tegen hoeft te houden. Vervolgens richten we onze aandacht op taalveranderingen in het Hellendoorns. Ten slotte stellen we een vorm van taalplezier aan de orde: geen taalspelletjes zoals we die op de televisie kunnen zien, maar het geven van bijnamen aan mensen. We concentreren ons daarbij op de bijnaamgeving in het Hellendoorns. Daarbij laten we zien dat ook bij deze vorm van naamgeving in de loop der tijd weer taalveranderingen optreden.

6.2 Taalattitude vroeger en nu

Vóór de zestiende eeuw had Nederland nog geen eenheidstaal. Het Nederlands was toen een verzameling dialecten, die we aanduiden met de naam Middelnederlands. Een andere benaming is Diets of Duuts (*diet* betekent 'volk'): 'taal van het volk'. Het Diets stond tegenover de taal van de geestelijkheid en de geleerden, die in hun werk het Latijn gebruikten. In de zestiende en zeventiende eeuw streefde men om verschillende redenen naar een eenheid. Bij het maken van deze taalnorm werden de dialectverschillen, zeker in de geschreven taal, weggewerkt. Later, in de negentiende eeuw, ontstond er ook een norm voor de gesproken taal. We spreken hier van taalpurisme of taalzuivering.

Toen er eenmaal een norm voor het Standaardnederlands was, een norm die op school moest worden aangeleerd, ontstond de tendens om vast te houden aan die norm, ook al veranderde het taalgebruik. Het is normaal dat taal verandert, maar nu gingen taalgebruikers hun best doen die taalverandering tegen te gaan of te sturen. Dit verzet tegen dreigende veranderingen, duurt tot op de huidige dag voort. Een van de veranderingen waartegen veel taalgebruikers in het geweer komen, is het gebruik van leenwoorden, vormen die het Nederlands uit andere talen, vooral het Engels, heeft overgeno-

men. De angst voor het veranderende Nederlands komt voort uit de gedachte dat taalverandering hetzelfde is als taalverloedering.

6.3 Taalattitude tegenover dialecten

Lange tijd heeft het dialect minder aanzien genoten dan de standaardtaal. Dat begon in de zeventiende eeuw en het duurt tot op de dag van vandaag voort. Het Standaardnederlands gaf prestige, terwijl het dialect 'slechts' de thuistaal was. Geen wonder dat het dialect steeds meer terrein verloor aan het Standaardnederlands. We zien dit onder meer in de woordenschat. De laatste tijd zien we evenwel een kentering: de trots op het dialect neemt toe. De laatste jaren neemt de belangstelling voor de dialecten zelfs zo toe, dat men is gaan spreken van een 'dialectrenaissance'. Misschien wordt deze belangstelling mede gevoed door de gedachte dat bij de eenwording van Europa de dialecten helemaal zullen verdwijnen. Op allerlei plaatsen in Nederland zijn dialectverenigingen actief, die het gebruik van de dialecten willen bevorderen en in stand houden. Ook worden er cursussen gegeven en boeken over dialecten gepubliceerd. Er zijn verschillende muziekgroepen in Nederland die hun teksten in een dialect ten gehore brengen.

Men wil het dialect beschermen tegen de invloed van het Standaardnederlands. Er kan dus gesproken worden van dialectpurisme. Verder zijn de hedendaagse dialectschrijvers waarschijnlijk een stuk puristischer dan hun collega's in vroeger tijden, van wie sommige het niet zo nauw namen met de precieze weergave van het dialect in hun proza. Ons taalgebied vormt zeker geen uitzondering op de tendens om de dialecten te beschermen tegen de invloed van het Standaardnederlands en ze voor ondergang te behoeden. Alledrie gebieden, Salland, Twente en de Achterhoek, hebben een instituut dat zich bezighoudt met onderzoek van de Nedersaksische dialecten en de publicatie daarvan. In Kampen bevindt zich de IJsselacademie, in Enschede het Van Deinse Instituut en in Doetinchem het Staring Instituut. De grootste opsteker voor velen is misschien toch wel dat enkele jaren geleden het Nedersaksisch, de taal die in dit boek centraal staat, als Europese minderheidstaal werd erkend (zie ook de volgende paragraaf voor dit onderwerp). Een mooi voorbeeld van taalpurisme vinden we ook in het Twentse dialect van Vriezenveen, dat gekenmerkt wordt door bepaalde tweeklanken (bijvoorbeeld de *je* in *kjettel* "ketel" en de *wa* in *bwatter* "boter"). Deze waren

aan het verdwijnen, maar nu, op het moment dat mensen zich voor het oudere dialect interesseren, komen ze terug.

Het voortbestaan van de streektalen is afhankelijk van de houding die de taalgebruiker tegenover zijn dialect inneemt. Veel dialectsprekers hebben zeker een grote loyaliteit ten aanzien van hun dialect: het is hun moedertaal en zij voelen zich door die taal verbonden met de mensen die dit dialect ook spreken. Als de dialecten het voor hun voortbestaan alleen moesten hebben van deze loyaliteit, zouden zij na verloop van tijd zeker verdwijnen, of ze nu officieel door de regering als minderheidstaal zijn erkend of niet. Ook het publiceren van (woorden)boeken over streektalen zou hun ondergang niet kunnen voorkomen, evenmin als een Achterhoekse popgroep als Normaal, die zijn muziek met teksten in het plaatselijke dialect begeleidt. Dat geldt evenzeer voor de vertaling van *Asterix en Obelix* en *Jip en Janneke* in het Twents, voor de vertaling van de bijbel in dit dialect en voor de preken in de kerk die in het dialect worden gehouden. Die laatste activiteit kan zelfs door gelovigen ongepast worden gevonden, want ook al hebben zij hun kinderen vroeger als vanzelfsprekend dialect als moedertaal geleerd, bidden en preken doe je in het Nederlands. Het dialect zou dan van een zekere oneerbiedigheid getuigen. En nu zijn we aangekomen bij het kernpunt: voor het blijven bestaan van een dialect is die loyaliteit niet voldoende. Eerst moet men zich ervan bewust worden dat dialecten volwaardige talen zijn waarin men alles kan uitdrukken en waarin men ook met en over God kan spreken. Het zal nodig dat die taal wordt doorgegeven aan de volgende generatie, dat wil zeggen als moedertaal wordt aangeboden. Vroeger was het op het platteland vanzelfsprekend dat kinderen het dialect van hun ouders als moedertaal leerden. Tegenwoordig spreekt dat niet meer vanzelf. Er is meer nodig dan taalloyaliteit. Taaltrots kan streektalen voor uitsterven behoeden als deze bestaat uit zowel taalloyaliteit als een positieve *taalattitude*. Dat betekent dat de dialectgebruiker niet alleen warmte moet voelen wanneer hij met anderen zijn dialect spreekt, maar ook dat hij onderkent dat hij beschikt over een volwaardige taal naast het Nederlands en dat hij zichzelf dus tweetalig mag noemen. Als die positieve taalattitude groot genoeg is, zal hij willen dat zijn dialect blijft voortbestaan. Hij moet zijn kinderen dan wel dit dialect als moedertaal aanbieden naast het Nederlands.

In deze sfeer van dialectbewustheid kan de verzorging van het dialect steeds belangrijker worden. Dialectgebruikers kunnen bewust gaan proberen

de invloed van het Nederlands te weren om het eigen karakter van het dialect te handhaven. De overheid zou dit streven kunnen steunen door de dialecten te erkennen als minderheidstalen waar ook op scholen in de vorm van lesmateriaal aandacht aan wordt besteed. In de gemeente Hellendoorn werd daarmee in 1999 een begin gemaakt. De kinderen van vijftien basisscholen werd een serie van acht lessen aangeboden. Zes daarvan gaan over de beginselen van het plaatselijke dialect en twee over de specifieke historie van Hellendoorn en het aangrenzende Nijverdal. Ook werd er op 21 november 2001 in Enschede een symposium opvoeding en onderwijs gehouden, dat georganiseerd werd door het Van Deinse Instituut. Thema vormde de tweetalige opvoeding en er werd gediscussieerd naar aanleiding van de stelling Wie Twents spreekt ... voedt beter op/geeft beter les. Tot slot moet ook de vertaling van kinderboeken in het Twents in dit verband genoemd worden. Dat men hiermee is begonnen is zonder meer een prachtig initiatief. Ouders die besloten hebben hun kind naast het Standaardnederlands een dialect als tweede moedertaal te leren, zullen van dit soort boeken dankbaar gebruik maken.

6.4 Taalpolitiek, erkenning en standaardisering

Er zijn drie houdingen die de overheid kan innemen tegenover talen en dialecten. Zij kan de taal onderdrukken door het gebruik ervan te verbieden. De overheid kan ook een onverschillige houding innemen tegenover talen. In de derde plaats kan de overheid een actieve rol spelen door een taal of dialect als minderheidstaal te erkennen en zelfs het gebruik ervan te stimuleren. Zo werden enkele jaren geleden de Nedersaksische dialecten als Europese minderheidstaal erkend.

We kunnen in dit verband ook de Nederlandse Gebarentaal (NGT) noemen. Deze taal, die door de doven in Nederland als communicatiemiddel wordt gebruikt, is een volwaardig taalsysteem, dat door kinderen als moedertaal wordt geleerd. In 1997 ging zelfs een nieuwe hbo-opleiding van start aan de Hogeschool van Utrecht, waar zowel tolken als leraren NGT op hoog niveau worden opgeleid. Enkele jaren later werd aan de Universiteit van Amsterdam de eerste hoogleraar NGT aangesteld. Toch is de NGT op het moment dat ik dit schrijf (2002) nog steeds niet officieel erkend als een minderheidstaal, hoewel het wel de bedoeling is dat dit in de toekomst gaat

gebeuren. Alleen dan zullen de doven in Nederland er volledig van overtuigd zijn dat hun taal voldoende serieus wordt genomen, dat wil zeggen gelijkwaardig wordt geacht aan gesproken talen.

In hoofdstuk 2 werd opgemerkt dat het Oudsaksisch de enige taal in het rijtje is die geen standaardtaal heeft voortgebracht. Moet er na de genoemde erkenning nu geen standaardvariant van het Nedersaksisch komen, een eenheidstaal voor de grote lappendeken van dialecten die dit gebied vormt? Stel dat men dat zou willen. Maar ook al zouden we alle praktische bezwaren overwinnen die met de ontwikkeling van zo'n standaardtaal samenhangen, dan zitten we nog met de vraag wie deze taal aan wie zou moeten leren. Ook al zouden kinderen het Nedersaksisch als moedertaal, of misschien beter: als tweede moedertaal, naast het Standaardduits of Standaardnederlands leren, dan zou dat nog de taal uit de omgeving zijn. Om kinderen de standaardvariant van het Nedersaksisch te leren, zouden zij drietalig opgevoed moeten worden, wat niet goed mogelijk is, omdat een goede ontwikkeling van de moedertaal afhankelijk is van een voldoende en consistent taalaanbod. Bovendien zouden de ouders zelf, of ten minste een van hen, eerst deze standaardvariant moeten leren. Het kind zou echter ook op latere leeftijd deze variant kunnen leren, maar dan hebben we te maken met tweedetaalverwerving, en het is bekend dat het leren van een moedertaal automatisch, spelenderwijs verloopt, wat voor tweedetaalverwerving niet het geval is, vooral niet op latere leeftijd. Het is, kortom, de vraag wat voor status zo'n Standaardnedersaksisch zou krijgen in het desbetreffende taalgebied.

6.5 Taalverandering in het Hellendoorns

Hoewel er nog geen uitgebreid onderzoek is geweest naar taalveranderingen in het Hellendoorns, kunnen we wel enkele punten in dit dialect aanwijzen waar veranderingen optreden. Uit onderzoek naar taalverandering blijkt dat de woordenschat van een taal het meest veranderlijk is. Dat betekent onder meer dat een taal heel flexibel is in het overnemen van woorden uit een andere taal en dat woorden vrij gemakkelijk betekenisverandering ondergaan. Ook kunnen dialectspecifieke woorden gemakkelijk verdwijnen. Dat is voor het Hellendoorns eenvoudig aan te tonen door het taalgebruik van Johanna van Buren te vergelijken met het Hellendoorns van nu.

Heel anders is dat met bijvoorbeeld de zinsbouw van een taal. Richten we

ons even op het Hellendoorns, dan zien we dat er allerlei woorden zijn verdwenen om plaats te maken voor andere met dezelfde betekenis. Veel van die veranderingen hebben ongetwijfeld te maken met de invloed van het Standaardnederlands. Met de zinsbouw is dat niet het geval. Toch is er wel een verandering op zinsniveau aan te wijzen: in de constructies die in hoofdstuk 5 aan de orde komen. Deze ruimen het veld voor de constructies waarbij het onderwerp vóór het object komt te staan. Mogelijk gebeurt dit ook onder invloed van het Standaardnederlands.

Een andere verandering in het Hellendoorns betreft de verkleinwoordvormen. De uitgang van die woorden wordt bijna door niemand meer met een genasaleerde klinker uitgesproken. Dat betekent dat de vroegere *-ien*-vorm is veranderd in een *–ie*-vorm: *beumpie* "boompje" en niet meer *beumpien*, *tunnegie* "tonnetje" en niet meer *tunnegien*, enzovoort.

Ook de umlaut bij meervoudsvorming is aan het verdwijnen in het Hellendoorns. Dit komt doordat jongere sprekers van dit dialect de meervoudsvormen met *–e* (waarbij umlaut voorkomt) steeds meer gaan vervangen door vormen met *–en* (een uitgang die geen umlaut heeft).

Om een aantal veranderingen in het Hellendoorns te illustreren, is hieronder een stuk proza opgenomen van Johanna van Buren en zijn telkens de veranderingen aangegeven ten opzichte van het Hellendoorns van nu. Het gaat hier om een van de bijdragen die zij schreef over het Hellendoorn van vroeger, die vanaf november 1954 verschenen in het *Dagblad van het Oosten*. De tekst is overgenomen uit de *Verzamelde gedichten* uit 1981. De plaatsen waar sprake is van verandering in het Hellendoorns, zijn aangegeven met een cijfer. Ik ga daarbij uit van mijn eigen idiolect (mijn persoonlijk gebruik van het Hellendoorns).

Veur 1834 was der in Heldern (1) nog ginnen dokter. As der ne èènkele keer ene kwam, was det der ene uut Den Ham of uut Roalte. De luu zöllen toew (2) wel völle huusmiddelties gebruken, de meesten verbouwen wel völderlei (3) kruden in den hof (4) en van oalder öp oalder wödden 't oaververteld, woer (5) ze goed veur waan.

Ik herinnere miej (6) nog, dek as kind heuren, aj 't taandvleisch rauw hädden, was 't zoo goed, dej der een blaechien huuslook (nen pol, den öp de pannen van 't huus gruuit) teeg'n lèèn. En "zelve" (salie) (7) was ook ärg heilzaam spul en dan "ogenkloor", een soort roet (onkruud) (8) met gelle bluumpies, aj door de stelle van deurbrökken, kwam der wit vócht uut, net melk. Det streken de luu achter de oren, woer

't goed veur was, weet ik niet (9). En veur det hier nen dokter was, koej (10) hier in de winkel van Van den Berg, woer noew (11) Van der Worp wónt (12), Dorpsstr. 34, al völderlei kruden en zalve, zooas noew biej (13) nen drogist, kopen. Ik heur'n vertellen, dat (14) nen messelder (15) uut Ommen an nen timmerman uut Heldern den an 't zölfde (16) karwei biej Ommen wärken, vreug, of den um dit of det mee wol brengen uut den groten winkel in Heldern!

As der in Heldern ne vrouwe in den kroam (17) was, wödden de hulpe in ereupen van Janna Pijffers, de vrouwe van Gerrit Olthof (Gäit de Bakker), dee (18) wónnen in 't huus an 't Brinkien, noew Smidstr., dee was zoovölle as vroedvrouwe. As al's een gewoon verloop hadde (19), gung 't misschien vaeke goed, mar ik dèènke, dat der in dee (20) tied nog wel is ne doowage (21) met ne witte (ongevärfde) kiste noa 't kärkhof varen (22), det was nen teken, dat der ne vrouwe in den kroam estörven was.

1. Deze Hellendoornse aanduiding voor de naam van het dorp gebruik ik ook. Daarnaast hoort men ook vaak Hellendoorn (uitgesproken als Helndoorn).
2. Ik gebruik als Hellendoorns woord voor "toen" *toen*, uitgesproken met een genasaleerde klinker.
3. Voor het woord "velerlei" gebruik ik *allerlei* of *verschillende.*
4. Hier gebruik ik voor het woord "tuin" *tuin.*
5. Voor "waar" gebruik ik de vorm *woor.*
6. Hier gebruik is voor "mij" de vorm *mie.*
7. De Hellendoornse benaming voor "salie", *zelve*, ken ik niet. Ik gebruik het woord *salie.*
8. Het Hellendoornse woord voor "onkruid", *roet*, komt nog steeds bij de vorige generatie voor. Ik gebruik zelf het woord *onkruud.*
9. Ik gebruik "nie" als vorm voor "niet".
10. Hier gebruik is *kó-j* voor "kon je".
11. Voor "nu" gebruik ik *noe.*
12. Voor "woont" gebuik ik *woont*, net als *wonen* verderop in de tekst in plaats van *wónnen.*
13. Hier gebruik ik *bie* voor "bij".
14. Hier moet waarschijnlijk *det* staan. Vergelijk namelijk *dek* "dat ik" hierboven.

15. Hier gebruik ik de vorm *metselaer.*
16. Hier gebruik ik voor "hetzelfde" *'t zelfde.*
17. Ik gebruik nog wel de vorm *kroamvrouwe* voor "vroedvrouw", maar niet de uitdrukking waarvan hier sprake is. Ik zou hier *in verwachting* zeggen.
18. Hier zou ik voor het zelfstandig gebruikte aanwijzend voornaamwoord "die" niet *dee* gebruiken, maar de mannelijke vorm *den.*
19. Hier zou ik voor "had" niet *hadde* gebruiken, maar *häd.*
20. Hier zou ik voor het bijvoeglijk gebruikte aanwijzend voornaamwoord "die" niet *dee* gebruiken, maar *die.*
21. De lijkwagen waar hier op gedoeld wordt, werd voortgetrokken door paarden. Ik zou hier de vorm *liekwaege* of *liekwaegen* gebruiken.
22. Voor "reed" zou ik *ree* gebruiken.

6.6 Taalplezier: bijnaamgeving in het Hellendoorns

De laatste paragraaf van dit hoofdstuk gaat over bijnaamgeving in het Hellendoorns. Dit onderwerp is ingebed in een meer algemeen verhaal over (bijnaam)geving.

De oudste vorm van naamgeving: eennamigheid

We kunnen een goede verstandhouding hebben met iemand zonder dat we weten hoe hij of zij heet. Toch is het handig om de naam van die persoon te kennen, bijvoorbeeld als we over hem of haar speken of als we zijn of haar aandacht willen vragen in een bepaalde situatie. Onze namen hebben echter niet alleen maar een praktische functie in het dagelijkse leven, maar zij bezitten in onze omgang met anderen ook een affectieve waarde. Het is dan ook mogelijk dat we de naam van iemand willen weten, omdat we graag de gevormde vertrouwelijkheid willen uiten door die persoon met zijn voornaam aan te spreken of te begroeten. Die vertrouwelijkheid zal ook door de ander gevoeld worden wanneer deze bij de voornaam wordt aangesproken. Dat namen naast een praktische functie die affectieve waarde hebben, blijkt bijvoorbeeld ook uit de schaamte die we soms voelen over het feit dat we iemands naam zijn vergeten, wat de ander terecht of onterecht als onverschilligheid zou kunnen opvatten. Ook kan iemand een ander bewust kwet-

sen door hem of haar bij de verkeerde naam te noemen.

Met de *betekenis* van namen begeven we ons op een heel ander terrein. In het beroemde toneelstuk *Romeo and Juliet* van de Engelse schrijver William Shakespeare (1564-1616) merkt iemand het volgende op: "What's in a name? That which we call a rose by any other name would smell as sweet." (Wat doet een naam ertoe? Wat wij een roos noemen, zou met een andere naam even lekker ruiken.) In de tragedie *Faust* van de Duitse dichter en wetenschapper Johann Wolfgang Goethe (1749-1832) komen we een vergelijkbare opmerking tegen: "Name ist Schall und Rauch." (Een naam is geluid en rook.) Beide citaten drukken hetzelfde uit: een naam betekent niets. We moeten echter twee dingen goed van elkaar onderscheiden. Als we het hebben over de naam *roos* voor een bloem, bedoelen we iets anders dan wanneer we spreken over *Roos* als *eigennaam* voor een vrouw. Het verband tussen de vorm van woorden en hun betekenis mag dan willekeurig zijn, maar we hebben wel met zijn allen stilzwijgend afgesproken dat we met de naam *roos* die lekker ruikende bloem bedoelen, waar Shakespeare het ook over had, en niet iets anders. Met andere woorden, het verband tussen de vorm van een naam en zijn betekenis mag dan willekeurig zijn, er bestaat wel een vast verband tussen die twee.

Anders is het echter met eigennamen, die we met een hoofdletter spellen: die zijn betekenisloos. Wij noemen ons kindje bijvoorbeeld *Jan*, omdat zijn grootvader ook zo heet, of *Elisabeth*, omdat die naam zo mooi klinkt. Dergelijke namen kunnen op geen enkele manier meer in verband worden gebracht met eigenschappen van de mensen die deze namen dragen. Wat velen niet weten, is dat de naam Jan is afgeleid van de apostelnaam *Johannes* (Hebreeuws: *Jôhânân*) met de betekenis "Jehova (Jawhe) geeft of is genadig". De naam Elisabeth werd gedragen door de moeder van Johannes de Doper en betekent: "de Godvererende".

Er is dus een tijd geweest dat namen niet betekenisloos waren. We hoeven niet de bibliotheek in om dat te illustreren. Wie de bijbel openslaat, kan treffende voorbeelden vinden. We noemden al de bijbelse namen *Johannes* en *Elisabeth*. Andere voorbeelden uit de bijbel zijn:

Esther	"de groenende mirte" (heester)
Petrus	"rotsman, onwankelbare"
Susanna	"de blanke, lelie-reine"
Gabiël	"(sterke) man van God"

We zien dus dat met het geven van een naam gevoelens van blijdschap en dankbaarheid of van verlangen konden worden uitgedrukt. Kijken we naar de naamgeving bij de oude Germanen, dan vinden we iets soortgelijks. Bij hen ligt de nadruk op eigenschappen als moed en kracht:

Mathilde	"machtige strijdster"
Sigerik	"zegevorst"
Everhard	"sterk als een everzwijn"
Adelbrand	"edel zwaard"
Adelbrecht	"door adel uitblinkend"

Het onstaan van bijnamen

Hierboven zagen we dat onze voornamen in de loop der tijd betekenisloos zijn geworden. We vinden het vanzelfsprekend dat we een voornaam en een achternaam hebben. Oorspronkelijk was er echter helemaal geen sprake van zo'n dubbele naam. Mensen hadden maar één naam. Het is om die reden dat we bij eennamigheid liever niet spreken van voornaam, maar van *roepnaam*. We kunnen immers alleen van een voornaam spreken als er ook een achternaam is. Achternamen zijn echter pas later ontstaan.

Deze roepnamen konden evenwel een toevoeging, een bijnaam, krijgen als er om wat voor reden dan ook behoefte was om die persoon nader aan te duiden. Het geven van bijnamen is een zeer oude traditie. Dat blijkt wel uit allerlei namen als die aan figuren uit de klassieke oudheid werden toegekend:

Plato,	bijnaam voor de bekende Griekse filosoof Aristocles (427-347 v. Chr.). Betekenis: "de breedgeschouderde".
Plautus,	bijnaam voor de Romeinse blijspeldichter Titus Maccius (254-184 v. Chr.). Betekenis: "platvoet".
Xenia,	bijnaam voor de Griekse oppergod Zeus. Betekenis: "de gasten beschermend, de gastvrije".

We verplaatsen ons een beetje in de tijd en komen in het Nieuwe Testament aan. Daar ontmoeten we verschillende mannen met de naam *Simon* en een toegevoegde naam: Simon *de zeloot*, Simon *de leerlooier*, Simon *van Cirene*. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld voor een naam als *Johannes*. In de vorige paragraaf noemden we al Johannes *de Doper*. Andere voorbeelden zijn: Johannes *de Oudste*, Johannes *de Ziener*.

Er zijn ook veel voorbeelden te geven van bijnamen uit de vaderlandse geschiedenis. Velen zullen zich nog namen herinneren als de volgende: Karel *de Grote*, Karel *de Kale*, Pepijn *de Korte*, Willem *de Zwijger*, Philips *de Schone*, Jan *zonder Vrees*. Laten we ook niet de fantasieloze toevoegingen vergeten in namen als Karel *V*, Lodewijk *XIV*, Philips *II*, Willem *III*, Hendrik *VIII*, Jan *I*. En zo kunnen we nog wel even doorgaan, want bijnamen komen in allerlei schriftelijke bronnen voor.

Hoewel de traditie om bijnamen te geven al oud is, blijft het systeem van de eennamigheid in ons gebied nog tot laat in de middeleeuwen voortbestaan. Gysseling merkt in een publicatie uit 1966 op dat voor het einde van de elfde eeuw bijnamen haast nooit in teksten voorkomen. De Noord-Nederlandse bijnamen die hij geeft, komen uit stukken vanaf het begin der twaalfde eeuw. In het boek van Ebeling uit 1993 staan enkele zeer vroege voorbeelden: Gunthchramnus *Boso*, Petrus *Wamba*. Gunthchramnus was een Frankische hertog uit de zesde eeuw. De bijnaam *Boso* betekent "de boze". De bijnaam *Wamba* van de Westgotische Petrus uit de zevende eeuw betekent "buik". Interessant is verder nog wat Ebeling opmerkt over bepaalde bijnamen die al voor de twaalfde eeuw in gebruik waren: bijnamen die in de plaats kwamen van de oorspronkelijke roepnaam. Dergelijke bijnamen worden in de overlevering aangeduid met formuleringen als "ook bekend als", "oftewel", "die genoemd wordt".

Er is een tijd geweest dat kinderen vernoemd werden naar hun vader of moeder. Gysseling merkt op dat deze vorm van naamgeving in de elfde eeuw op gang is gekomen. Een bekend voorbeeld van afstammingsnamen zijn de vormen waarin het element *zoon* voorkomt. Hier volgen enkele voorbeelden uit het boek van Ebeling: Janne *Rembrechtssone* "Janne, de zoon van Rembrecht", Abelkyn *Poppensone* "Abelkyn, de zoon van Poppe", Tako *douwensoen* "Tako, de zoon van douwe", Wouter *ver Truden sone* "Wouter, de zoon van vrouwe Truda". We kunnen ons voorstellen dat daardoor in gebieden waar veel bewoners geconcentreerd waren, zoals steden, weleens dezelfde

namen ontstonden en dat er dan behoefte was om personen die dezelfde naam hadden, nader te karakteriseren. Het lag voor de hand om die nadere aanduiding te baseren op iets wat speciaal was voor die persoon, bijvoorbeeld zijn beroep of woongebied. Iemand kon bijvoorbeeld een aanduiding krijgen als *Bakker* of *Uijt den Boogaard*, waarmee een tweede naam werd toegevoegd aan de roepnaam. Die toegevoegde naam kon nog weer later familienaam worden. Deze twee typen van bijnaamgeving komen onafhankelijk van elkaar voor. Dat het ene type in bepaalde gevallen aan het andere wordt toegevoegd en omgekeerd, is mooi te illustreren met de volgende twee voorbeelden. Hierboven noemden we enkele bijnamen met het element *zoon* erin. Ebeling geeft in hetzelfde rijtje onder meer de volgende naam, waarin *zoon* niet wordt verbonden met de naam van de vader of moeder, maar met een *bijnaam*: Ghert *Ketelssoen*. Het omgekeerde komt voor in het volgende voorbeeld. Ik kwam bij een stamboomonderzoek eens de naam *Jan Jansen van Nijentwilhaar* tegen, waarmee de volgende persoon wordt bedoeld: Jan, de zoon van Jan, die op Nijentwilhaar woont. De bijnaam *Van Nijentwilhaar* verwijst vermoedelijk naar het gelijknamige erf waar Jan Jansen woonde. In 1682 wordt het erf *Nieuwen Twilhaar* al in de stukken genoemd. Bij deze naam is het omgekeerde aan de hand: *Jansen* is een bijnaam met het element *zoon* erin. De bijnaam *Nijentwilhaar* is een latere toevoeging.

Zoals gezegd kwamen beide typen van bijnaamgeving onafhankelijk van elkaar voor. Gysseling merkt op dat dubbelnamigheid pas in de elfde eeuw optreedt. Daarbij moeten we denken aan toenamen in de vorm van bijnamen die betrekking hebben op een bepaalde eigenschap van de drager (bijvoorbeeld zijn uiterlijk), patroniemen (vadernamen) en geografische aanduidingen. Overigens wordt er wel van uitgegaan dat *beroepsnamen* het laatst zijn ontstaan. Vermoedelijk kwam het toevoegen van een beroepsnaam het eerst in zwang bij beroepen die werden uitgeoefend door mensen die zich in zogenaamde gilden hadden verenigd. Daarbinnen golden strenge regels: men moest niet alleen een goed vakman zijn, maar ook onbesproken van gedrag. Dan was het een eer om je beroepsnaam aan de roepnaam of aan de roepnaam én de vadersnaam toe te voegen. Later zien we dat ook lagere handwerkslieden, die niet in een gilde zaten, hun beroep als bijnaam gebruikten.

De functie van bijnamen

Wat zijn de redenen om bijnamen te geven? We zagen dat onze achternamen konden beginnen als bijnamen die werden gebruikt om personen van elkaar te kunnen onderscheiden. Tot op de dag van vandaag wordt dit procédé toegepast. Ik herinner me dat twee leeftijdgenoten, neven die allebei de naam *Bertus Grotenhuis* droegen, op school door een onderwijzer uit elkaar werden gehouden met de toevoegingen *Dorp* en *Berg*. De ene Grotenhuis woonde in het dorp Hellendoorn en werd Bertus *Dorp* genoemd, de andere woonde achter de Hellendoornse berg en kreeg de naam Bertus *Berg*. Voor zover ik dat kan nagaan waren deze bijnamen geen blijvertjes. Zij illustreren duidelijk hoe bijnamen in het algemeen tot stand kunnen komen. Laten we nog een vergelijkbaar voorbeeld geven van een bijnaam die werd gekozen om mensen uit elkaar te kunnen houden. Het betreft hier de bijnaam *'n Bruggen*, die (vermoedelijk in de negentiende eeuw) werd gebruikt voor Kleinjan die tussen de dorpjes Marle en Daarle bij een brug woonde over het Overijssels Kanaal. Met deze bijnaam werd hij onderscheiden van de andere Kleinjans te Marle en Daarle.

Een andere reden om bijnamen te geven zou kunnen voortkomen uit traditie. We moeten dan denken aan bijvoorbeeld vernoemingen naar een erf, zoals *Dakschotter Tone*, waarmee Tone werd aangeduid die woonde op het erf *Dakschot* (*Dakschate*). Dit procédé wordt ook nog in deze tijd toegepast, getuige een naam als Henk *van de Tonne* (Henk Webbink), die naar zijn bedrijf in Hellendoorn is vernoemd.

Een derde reden om bijnamen te geven, is dat het voor veel mensen een leuke bezigheid is, die evenveel plezier geeft als taalspelletjes. Ik denk dat namen als *Hilversum 1 en 2* (voor twee broers die vaak achter elkaar aan fietsen en daarbij op luide toon met elkaar spraken), *De Neuze* (zie verderop in dit hoofdstuk) en dergelijke om deze reden zijn ontstaan.

Het ontstaan van familienamen uit bijnamen

Aanvankelijk hadden toegevoegde namen dus een betekenis. Ze gaven aan van wie de persoon afstamde, waar hij woonde, wat zijn beroep was, enzovoort. Die betekenis verdween nadat op 18 augustus 1811 voor heel Nederland een decreet werd uitgevaardigd waarin stond dat iedereen een vaste

achternaam moest aannemen. Het gaat hier om het Napoleontisch Decreet. Niet iedereen was gediend van deze Franse wet en op 17 mei 1813 werd opnieuw een decreet uitgevaardigd, waarin de werking van het eerste werd verlengd tot 1 januari 1814. Ook toen voelden de Nederlanders zich niet geroepen massaal naar het gemeentehuis te stappen. Nadat de Nederlandse onafhankelijkheid was hersteld, volgde er op 28 november 1825 een koninklijk besluit waarin men opnieuw werd aangespoord een vaste achternaam op te geven. Bij de adel en bij vooraanstaande burgers in belangrijke steden bestonden overigens in de dertiende eeuw al vaste familienamen. Als de toegevoegde naam nog betekenis had, verdween door de genoemde maatregel die betekenis, aangezien de vastgelegde achternaam telkens aan het volgende geslacht werd doorgegeven. De zoon van Bakker kon immers een ander beroep uitoefenen dan zijn vader, de bakker, terwijl de nazaten van Uijt den Boogaard natuurlijk overal terecht konden komen. Een mooi hedendaags voorbeeld van de betekenisloosheid van familienamen is het volgende. Tijdens de Elfstedentocht op 4 januari 1997 merkte de televisiecommentator het volgende op: "Schaatsers moeten tijdens de tocht goed eten; zeker zo'n grote man als Piet Kleine" (een van de zes in de kopgroep).

Dat sommigen zo'n van hogerhand opgelegde regel maar niets vonden, blijkt uit allerlei namen zoals

Kattestaart	Snijdoodt	Boef	Helleganger
Vroegrijp	Trompetje	Potjebier	Bloempot
Naaktgeboren	Breekpot	Schreeuwert	Vroegindewey
Paardebek	Windgassen	Pooier	Goedendag
Mikmak	Sondaar	Droogleever	Poffertje

Voor sommige van de toenmalige ambtenaren leek niets te dol en toen zij dergelijke achternamen in de registers van de burgelijke stand opnamen, hebben zij misschien, evenmin als de grappenmakers die met deze rare achternamen op het gemeentehuis kwamen aanzetten, niet eens beseft waarmee zij vele latere generaties zouden opzadelen. Wie met zo'n naam was opgescheept, zal menigmaal de schrik om het hart zijn geslagen als ernaar gevraagd werd en men kan zich voorstellen dat de vragensteller bij het horen van een dergelijke naam de indruk kreeg voor de gek te worden gehouden. Het is dan ook te begrijpen dat sommige van deze naamdragers

besloten voor veel geld langs officiële wegen hun ongelukkige achternaam te laten veranderen.

Merkwaardige achternamen konden echter ook ontstaan door vergissing. Het volgende voorbeeld komt uit het werk van Winkler uit 1885. Twee mannen die familie van elkaar waren, wilden zich onder dezelfde geslachtsnaam laten inschrijven. Toen de eerste zijn naam had opgegeven, zei de tweede, nadat hem naar zijn naam was gevraagd: "Van 't zelfde." Waarna hij werd ingeschreven onder de naam *Van 't Zelfde* door de ambtenaar, die de bedoeling van de man niet begreep. Het lijkt ons echter niet erg waarschijnlijk dat dit soort misverstanden, ontstaan door een communicatiestoring, veelvuldig voorkwamen.

De familienamen zijn in verschillende categorieën te verdelen. We geven een aantal voorbeelden uit de volgende categorieën: afstamming, beroep, gebied, planten en dieren, en eigenschappen. In de categorie afstamming horen namen thuis met bepaalde achtervoegsels: *-inga* (Friesland): *Osinga*, *-ma* (Friesland): *Annema*, *Brandsma*, *-ink* (Oost-Nederland): *Aitink*, *Alferink*, *Bannink*, *Leverink*, *Reinink*, *-ing* (Noord-Nederland): *Benning*, *Leffering*, *Melching*. De achtervoegsels *–inga*, *-ink* en *–ing* zijn varianten (vergelijk *Leverink/Leffering*). Ten slotte de achtervoegsels *-zoon* (algemeen): *Berendsen*, *Willems*, en *-en*: *Lenten*, *Seinen*.

Dat sommige namen die op deze manier ontstonden, al heel oud zijn laat het volgende voorbeeld zien uit het Oudengels, dat wordt gegeven in een artikel van Te Winkel uit 1847:

Heore heretogan woeren twegen gebrothra, Hengest and Horsa, the woeren Wihtgilses suna. Wihtgils was Witt*ing*, Witta Wect*ing*, Wecta Wodn*ing*. [Hun hertogen waren twee broers, Hengest en Horsa, die waren de zonen van Wihtgils. Wihtgils was de zoon van Witta, Witta was de zoon van Wecta, Wecta was de zoon van Wodna.]

Voorbeelden van beroepsnamen: *Bakker*, *Boer*, *De Ruiter* (soldaat te paard), *Leestemaker* (schoenmaker), *Mulder* (molenaar), *Jansen Smit* (een combinatie van afstamming en beroep).

Voorbeelden van namen die verband houden met gebieden: *Braakman* (braak: braakland; dat werd voor een deel van jaar als veeweide gebruikt, daarna tot bouwland "gebroken"; vergelijk radbraken), *Bulthuis* (huis op een

heuvel), *Heuver* (heuver: bewoner van een hof), *Hofman* (bewoner van een hof), *Loman* (lo: bos; vergelijk Almelo, Hengelo, en dergelijke), *Nijman* (nieuwe bewoner van een erf), *Slatman* (slat: plas op heide, moeras, laag gelegen land), *Stobbelaar* (laar met stobben (stronken); gerooid stuk bos), *Tempelman* (timp: spits toelopend stuk land), *Ten Brinke* (bewoner aan een brink), *Tijhuis* (erf bij tij, plaats waar rechtgesproken werd; vergelijk aantijgingen), *Van de Berg* (berg), *Weertman* (weerd: tegen overstroming beveiligd land), *Zieleman* (iemand die bij een zijl (sluis) woont). Een bekend verschijnsel is ook de vernoeming naar plaatsnamen: *Van Deventer, Van Waardenburg*, enzovoort.

Voorbeelden van vernoemingen naar planten en dieren: *Blom*, (*De*) *Vos*, *Grefelman* (grefel: das), *Hop*, *Krekel* (mogelijk een benaming voor een mager persoon), *Van Leeuwen*, *Mol*, *Valk*, *Vijge*.

Voorbeelden van namen die te maken hebben met eigenschappen: *De Bruin*, *De Roode*, *Krom*, *De Lange*, *Mager*, *Doof*, *Snel*.

Tot slot van deze paragraaf volgen hier drie gerechtelijke aankondigingen van verzoeken om geslachtsnaamwijziging in 1938. Zij komen uit de *Nederlandsche Staatscourant* van dat jaar.

Naamsveranderingen

1. Jacob Naaktgeboren; 2. Cornelis Naaktgeboren; 3. Johannes Naaktgeboren, zoo voor zich zelf als voor hun minderjarige wettige nakomelingen; 4. Willemijntje Naaktgeboren; 5. Suzanna Johanna Naaktgeboren; 6. Lijntje Adriana Naaktgeboren, allen woonachtig te Deklft, brengen ter algemeene kennis, dat zij zich bij request dd. 1 Maart 1938 hebben gewend tot Hare Majesteit de Koningin, met het verzoek hun geslachtsnaam "Naaktgeboren" te mogen veranderen in dien van "van Naaborg".

Naamsveranderingen

Door Wolmoed Sier, weduwe van Jacob Kloot, wonende te Volendam, is vergunning gevraagd ten behoeve van de minderjarigen Hendrik Kloot, Gerrit Kloot en Neeltje Kloot tot het veranderen van den geslachtsnaam Kloot in dien van Kroon. (Kosteloos.)

Door David Bokkie, wonende te Amsterdam, is vergunning gevraagd tot het veranderen van zijn geslachtsnaam Bokkie in dien van de Bock.

Naamsveranderingen
Door Theodorus Bernardus Weerman, wonende te Amsterdam, is tot H.M. de Koningin het verzoek gericht tot voeging van den naam van den Bergh bij zijn geslachtsnaam Weerman ten einde voortaan den geslachtsnaam van den Bergh Weerman te dragen. Geschiedende hiervan bij deze aankondiging ter voldoening aan de wet.
Amsterdam, 28 Februari 1938.

Bijnaamgeving in het Hellendoorns

Het is niet de bedoeling van deze paragraaf om een grote opsomming te geven van bijnamen in het Hellendoorns. We zullen ons beperken tot een bespreking van de verschillende categorieën van bijnamen. De reden hiervoor is dat we de nadruk willen leggen op een aantal verschijnselen die karakteristiek zijn bij het geven van bijnamen. Op grond van het verzamelde materiaal is een interessante indeling te maken in verschillende categorieën. Interessant omdat er een groot aantal karakteristieken zijn te geven die we niet bij gewone namen tegenkomen. De namen komen uit een lange periode. Zo stamt de bijnaam *Klepper Derk* uit de negentiende eeuw. Een bijnaam als *Jasper* bijvoorbeeld is van deze tijd. We kunnen de volgende dertien categorieën onderscheiden.

1. Bijnamen kunnen worden doorgegeven met voornaam en al op grond van dezelfde functie van de dragers. Hier gaan de eigenschappen van de drager, die voor die bijnaam hebben gezorgd, dus mee naar een andere persoon. Een voorbeeld hiervan is *Klepper Derk.* Lang geleden was dit de bijnaam voor G.D. Nijen Twilhaar, die in de negentiende eeuw jarenlang nachtwaker was in het dorp Hellendoorn. De laatste jaren wordt de naam weer gebruikt voor een persoon die, gekleed als de oorspronkelijke Klepper Derk, gedurende bepaalde zomerse festiviteiten in Hellendoorn door het dorp gaat en van tijd tot tijd zijn klepper laat horen.

2. Soms gaat de bijnaam mee naar het volgende geslacht, zonder dat de eigenschappen die de naam bepalen, en de voornaam meegaan. Bijvoorbeeld: *Kökkien* "kokje" voor iemand die aan het begin van de negentiende eeuw een stuk land had gehuurd van burgemeester Adriaan Kok. Bij een naam als *Klumper Frits* wordt alleen het eerste gedeelte *Klumper* "klompenmaker" doorgegeven.

3. Een bijnaam kan worden doorgegeven aan het volgende geslacht, zonder dat de eigenschappen meegaan, terwijl de voornaam wél meegaat. Een voorbeeld hiervan is *Schippers Jan.* Ook kan alleen de voornaam van de vader als bijnaam overgaan op de zoon. We zien dit bij een naam als Jasper Bargmann, wiens zoon Jan ook *Jasper Bargmann* wordt genoemd. Het grappige hier is dat zijn dochter Joke in het verlengde hiervan met *Jasperina* wordt aangeduid. Een apart geval is ook de naam *Thomas.* De groenteboer Thomas Waanders van de Ommerweg in Hellendoorn werd, voor zover ik dat kan nagaan, altijd Thomas genoemd, misschien omdat hij de enige in het dorp was die zo'n voornaam had. Waarschijnlijk heeft deze voornaam daardoor het karakter gekregen van een bijnaam. Zijn dochter werd Marietje *Thomas* genoemd en zijn zonen hadden de namen Henk *Thomas* en Wim *Thomas.*

4. Een kind kan ook met een bijnaam vernoemd worden naar de grootvader. Dat overkwam Lina Hulst, de dochter van Jan Hulst en kleindochter van Jan Coenraad Hulst: *Coenroads Lina.*

5. De man krijgt bij het zogenaamde introuwen op een boerderij soms de meisjesnaam van de vrouw als bijnaam. Iemand als Willem Hendriks kreeg zo de bijnaam *Rutgers Willem,* nadat hij was getrouwd met een vrouw die de achternaam Rutgers had.

6. Soms krijgt de man de bijnaam van de vrouw. Dit zien we bij een boerderijnaam als *Detteman,* die als bijnaam werd gebruikt. De naam is vermoedelijk opgebouwd uit de voornaam *Dedde* en het element *man;* vergelijk de familienaam *Stegeman.* De naam *Detteman* is van de vrouw afkomstig, van wie de achternaam Niemeyer luidde. Deze naam ging over op de man, die Nijland als achternaam had.

7. In sommige gevallen krijgt het kind als bijnaam de naam van de moeder. Voorbeeld hiervan is *Sloat*. Mevrouw Slaat trouwde met de heer Husen en hun kind Mina Husen werd *Sloats Mina* genoemd.

8. Het kind kan ook de bijnaam van de moeder als bijnaam overnemen. Dit is eveneens gebeurd met de naam *Sloat*. Mina Husen (*Sloats Mina*) trouwde met de heer Kroeze en hun kind Janna Kroeze werd *Sloats Jannoa* genoemd.

9. Personeel kan als bijnaam de beroepsnaam krijgen van degene bij wie het dient. Een voorbeeld hiervan is *Notaris* Dieks, voor Dieks die bij de notaris werkte.

10. Om meerdere personen nader aan te duiden wordt vaak *vèènte* gebruikt: *Kniepenvèènte, Schurfsvèènte, Sondervèènte*, enzovoort. Dezelfde functie heeft de toevoeging *kerels*. Een voorbeeld daarvan is *Flimskerels*, waarbij het woord aan de achternaam *Flim* is toegevoegd. Het is mogelijk dat die toevoegingen alleen worden gebruikt voor vrijgezelle mannen. *Vèènte* heeft in elk geval niets te maken met leeftijd.

11. Soms komt de oorspronkelijke naam terug als bijnaam. Dit gebeurde met de naam *Ewbert* "Egbert". De roepnaam Egbert en de vadernaam Egberts waren in de zeventiende en achttiende eeuw in gebruik. Later werd daar de beroepsnaam *Leestemaker* (schoenmaker) als bijnaam aan toegevoegd. Alleen de naam *Leestemaker* werd later een geslachtsnaam. Daarbij kwam vervolgens weer *Ewbert* als bijnaam.

12. Soms blijft de naam op dezelfde plaats en krijgen de bewoners die verschillende achternamen dragen, deze bijnaam. Een voorbeeld vormt de naam *Brökkelder*. Soms wordt de bijnaam meegenomen. Dat gebeurde met bijnamen als *Hans* en *Tod*. Bij deze tweede naam is de bijnaam sterk verbonden met de achternaam Nijen Twilhaar, die nu op verschillende plaatsen voorkomt. Een ander voorbeeld is *Huurman*. Deze bijnaam werd meegenomen, maar bleef ook achter. Degene die de naam meenam, gaf de bijnaam ook aan zijn bedrijf (de zuivelhoeve in Hellendoorn). Weer een ander voorbeeld is de bijnaam *Bouws Willem*, de bij-

naam voor een vroegere bewoner van erve *Bouwhuis*. Toen deze bewoner verhuisde nam hij zijn bijnaam mee, die toen betekenisloos werd, tenzij men er de betekenis "Willem, afkomstig van erve Bouwhuis" in wil zien, in plaats van "Willem, bewoner van erve Bouwhuis". Maar ook dan heeft er een taalverandering plaatsgehad en wel in de betekenis van de bijnaam. Maar in de loop der tijd zal de naam toch betekenisloos worden, want deze ging over op zijn zoon, *Bouws Jehan*, en zijn kleinzoon, *Bouws Willem*, die in de plaats zijn blijven wonen waar Willem naar toe verhuisde. Het is moeilijk voor te stellen dat latere generaties deze naam blijven verbinden met erve *Bouwhuis*.

13. Het is mogelijk dat iemand een dubbele bijnaam krijgt. Dat is gebeurd met de heer Berend Jan Harmsen. Wij hebben nooit gehoord dat deze bekende Hellendoorner met een andere voornaam werd aangeduid dan *Broer*. Omdat hij in de jaren zestig met een snackbar begon, werd zijn bijnaam *Broer Petät*.

Een bijnaam kan zo belangrijk worden dat mensen deze gaan verwarren met de achternaam. Zo wordt soms een achternaam gegeven die achteraf de bijnaam blijkt te zijn.

Andere bijnamen laten zien hoe ingewikkeld het kan zijn om een verklaring te vinden, of hoe gemakkelijk men op het verkeerde been wordt gezet. Bij de bijnaam *Böltiens Härman Nae* gaat het om de heer *Tienus Wolvenne*, die als bijnaam *Tienus Bol* had en die getrouwd was met *Na Rozenkamp* (bijnaam: *Böltiens Nae*). Zij hadden een zoon die *Herman* heette (bijnaam: *Böltiens Härman*). Een voorbeeld van andere aard is *Dakschotter Tone*. In eerste instantie is de verleiding groot om de naam in verband te brengen met "schot" of "dakschot", een houten wand om ruimten te scheiden. Als die verbinding niet gelegd kan worden, is men blij met de mededeling van iemand dat de persoon met deze bijnaam riet aangaf bij het rietdekken. Die activiteit wordt in het Hellendoorns "dakschieten" genoemd. Het ligt dan voor de hand om de bijnaam in verband te brengen met die activiteit en er dus een beroepsnaam in te zien: opperman bij het rietdekken. Maar de Tone om wie het hier gaat, was afkomstig van het erf *Dakscate* en de vorm *cate*, dat oorspronkelijk "hut" of "huisje" betekende en later werd gebruikt om een kleine

boerderij mee aan te duiden, heeft als variant *cotte*. De bijnaam *Dakschotter Tone* is dus afgeleid van een erfnaam.

Het kan ook voorkomen dat een bijnaam in meerdere of mindere mate pijnlijk is voor de naamdrager en/of zijn familie, omdat deze te maken heeft met het uiterlijk of het afkeurenswaardig gedrag van de naamdrager. Voorbeelden van deze namen zijn: *De Bolle* ("stier"), *De Pärre* ("pad"), *De Pik, De Wildebras, Ègenwies* (of *Hellig*) *Berentie* ("eigenwijs (of boos) Berendje"), *Hoondenjörre* ("hondenjood"), *Kuuleersie* ("rolkontje"), *MissPikkie, Pik Vledder*.

We zien dus dat het plezier om iemand een bijnaam te geven niet altijd even onschuldig is, maar ook over kan gaan in het toekennen van scheldnamen.

Ook bij bijnamen kunnen taalveranderingen optreden. Mensen gaan creatief met hun taal om. Blijkbaar is de behoefte groot om iemand door middel van een naam te karakteriseren en dat leidt tot telkens weer nieuwe bijnamen, een proces dat niet aan grenzen gebonden lijkt te zijn. In de vorige paragraaf zagen we al hoe een naam oorspronkelijk verbonden kon zijn met een eigenschap die iets met de naamdrager te maken had (bijvoorbeeld *Johannes* "Jehova geeft of is genadig"), of met iets waarvan men wenste dat de desbetreffende persoon het zou worden of krijgen (bijvoorbeeld *Everhard* "sterk als een everzwijn"). Zo'n verband was er aanvankelijk ook met de toevoegingen aan deze namen die later achternamen werden. Zo'n achternaam werd vanaf een bepaald moment aan het volgende geslacht doorgegeven en verloor zo zijn betekenis. Interessant is nu dat latere bijnamen hetzelfde lot kan treffen. Een voorbeeld is de bijnaam *De Neuze* die werd gegeven, omdat de naamdrager een opvallend grote neus heeft. Zijn zoon wordt ook zo genoemd en het zal duidelijk zijn dat de naam betekenisloos wordt als de dragers dit lichaamskenmerk missen.

7. Woordenlijst van het Hellendoorns

In dit hoofdstuk staat een overzicht van woorden uit het Hellendoorns die interessant zijn vanwege hun verschil met het Nederlands. Het gaat hier om woorden die nog steeds in het Hellendoorns voorkomen en waarvan de betekenis mij bekend is. Ik ben aanvankelijk uitgegaan van de woordenlijst die is opgenomen in de verzamelde gedichten van Johanna van Buren. Deze heb ik voor een deel overgenomen. De lijst met woorden die zo ontstond, heb ik aangevuld met woorden uit het boekje van Overmars e.a. Ten slotte heb ik zelf nog een aantal woorden toegevoegd.

aanderweggens ergens anders. Aanderweggens is 't nie better "Ergens anders is het niet beter".

allies hetzelfde. Die twie bint allies "Die twee zijn hetzelfde".

andoen sluiten. Iej mut èven de deure andoen "Je moet even de deur dichtdoen".

angoan te keer gaan. Iej mut nie zo angoan "Jij moet niet zo te keer gaan". Het werkwoord *angoan* wordt ook gebruikt als versterking bij andere werkwoorden: schreeuwen en angoan "hevig schreeuwen".

as ter toe heel erg. Ik bin zo druk as ter toe "Ik ben heel druk".

bestriens schrijlings. Den man zat bestriens op 'n stoel "Die man zat schrijlings op de stoel".

biester slecht. 't Was gisteren biester weer "Het was gisteren slecht weer".
blekken blaffen. Den hond is 'n helen dag an 't blekken "Die hond is de hele dag aan het blaffen".
boeskool witte kool. Dissen boeskool stiet op toafel "Deze witte kool staat op tafel".
bössel kwajongen. Det is toch zonnen bössel "Dat is toch zo'n kwajongen".
brummel braam. Dissen bruumel is nog nie riepe "Deze braam is nog niet rijp".
bulken boeren. Van det spul mu-k aaltied zo bulken "Van dat spul moet ik altijd zo boeren".

dale omlaag, naar beneden. Doet oenen kop toch 's dale "Doe je hoofd toch eens omlaag".
dampol jeneverbes. Dissen dampol krig te weinig waeter "Deze jeneverbes krijgt te weinig water".
dikkendät deugniet. Wat nen dikkendät! "Wat een deugniet!"
driestikken ruzie maken. Zit toch nie zo te driestikken!

èvenwels even zo goed, desondanks. Hee kump evenwels wel "Hij komt even zo goed wel".

feil fel. Doar is-e bässens feil op "Daar is hij erg fel op".
fiesterig koud. 't Is fiesterig weer "Het is koud weer". Zie ook koaldfiester.
foekerig gekreukeld. Disse bokse was foekerig "Deze broek was gekreukeld".
fóssen bos. Hee pakten nen groten fóssen grös "Hij pakte een grote bos gras".
froeselen worstelen. Die vèènte bint vaeke an 't froeselen "Die jongens zijn vaak aan het worstelen"

gelle guur geelgors. D'r zit nen gelle guur in dissen boom "Er zit een geelgors in deze boom".
gieteling merel. Wat fluit den gieteling toch mooi "Wat fluit die merel toch mooi".
giezel ijzel. D'r lig giezel op stroate "Er ligt ijzel op straat". Zie ook giezelen.
giezelen ijzelen. 't Zol vandaege goan giezelen "Het zou vandaag gaan ijzelen". Zie ook giezel.

gunderen verlangend kijken. Oonzen hond zit heeltied an toafel te gunderen "Onze hond zit steeds verlangend aan tafel te kijken"

hellig boos. Hee was alderbässens hellig in 'n kop "Hij was ontzettend boos".
hènig 1. rustig, 2. niet al te groot. Doe toch 's hènig an "Doe toch eens rustig aan". Hee was toen nog zon hènig kereltien "Hij was toen nog niet zo'n al te groot kereltje".
hiemen piepend ademhalen. Wat is-e toch an 't hiemen.
hoed lichaam, lijf. He-j nog piene in de hoed? "Heb je nog pijn in je lijf?"
hof tuin. Die vrouwe hef mooie bloemen in 'n hof "Die vrouw heeft mooie bloemen in de tuin".
hoondebloeme paardenbloem. In die weide stoat völle hoondebloemen "In die weide staan veel paardenbloemen".
huisterig onstuimig. 't Is huisterig weer "Het is onstuimig weer".

kiesien kalfje. In de weide steun een klèèn kiesien "In de weide stond een klein kalfje".
kärmejakken jammeren. Hee was nen helen dag an 't kärmejakken "Hij was de hele dag aan het jammeren".
klädden klodder. Hee hef doar nen klädden värve op edoan "Hij heeft daar een klodder verf op gedaan".
knästeren knarsen. Wat zit iej toch te knästeren? "Wat zit je toch te knarsen?"
koaldfiester koukleum. Hee is toch zonnen koaldfiester "Hij is toch zo'n koukleum". Zie ook **fiesterig**.
kööchies kaantjes. Miene oale luu lust geerne kööchies op stoete "Mijn ouders lusten graag kaantjes op het brood".
krang binnenstebuiten. Det meissien hef de jässe krang an "Dat meisje heeft de jas binnenstebuiten aan".
kroam 1. raam, 2. rommel. Zee stiet aaltied met nen kroam op de märkt "Zij staat altijd met een kraam op de markt". 't Is doar zonnen bässensen **kroam** umme 't huus! "Er is daar zo'n ontzettende rommel om het huis!"
kulo zonderling figuur. Wat bi-j toch nen kulo.
kunnig bevriend. Met disse luu wö-j gauw kunnig "Met deze mensen raak je snel bevriend".

liekstèè litteken. He-j nog last van disse liekstèè? "Heb je nog last van dit litteken?"

loopschute iemand die veel op pad is. Hee is ne echte loopschute.

luchten bliksemen. 't Was 'n helen oavend an 't luchten "Het was de hele avond aan het bliksemen".

mangs soms, af en toe. Disse luu komt hier mangs "Deze mensen komen hier af en toe".

meerdereweggens op verschillende plaatsen. Zee hädden vannacht meerdereweggens inebrökken "Zij hadden vannacht op verschillende plaatsen ingebroken".

miegempe mier. Wat dut die miegempe doar? "Wat doet die mier daar?"

möppien koekje. Wi-j nog zon lekker möppien? "Wil je nog zo'n lekker koekje?"

mosteren mopperen. Wat he-j toch te mosteren? "Wat heb je toch te mopperen?"

niets vinnig, fel. Det mu-j nie zo niets doen "Dat moet je niet zo fel doen".

nölen zeuren. Wat is-e toch an 't nölen "Wat is hij toch aan het zeuren".

ofploeren afkluiven. Hee was de kippenbutte an 't ofploeren "Hij was de kippenbotjes aan het afkluiven".

ofrikken afrasteren. Wiej mut disse weide nog ofrikken "Wij moeten deze weide nog afrasteren".

opschuunen opstoken. Iej mut 'm nie zo opschuunen "Je moet hem niet zo opstoken".

oftokkeren aftroggelen. Zie magt 'm det nie oftokkeren "Zij mogen hem dat niet aftroggelen".

paddenschieter ontsteking aan het ooglid. Zee hef nen besten paddenschieter an 't oge "Zij heeft een flinke ontsteking aan het oog".

petetter klap. Hee gaf miej toch 'n petetter an 'n kop! "Hij gaf mij toch een klap aan het hoofd!"

pierig 1. bleek, 2. wormstekig. Det wicht zut d'r een bettien pierig uut "Dat kind ziet er wat bleek uit". De appels bint pierig "De appels zijn wormstekig".

poesen blazen. As 't wärm is, mu-j mär èven poesen "Als het warm is, moet je maar even blazen".

poesterig onwel, ziek. Bi-j nog zo poesterig in de hoed? "Ben je nog zo ziek ik je lijf?"

pókkel lichaam, lijf. Det veul 'm koald op 'n pókkel "Dat viel hem koud op het lijf".

pröttel rommel. Iej mut aalt nie zonnen pröttel maeken "Je moet niet altijd zo'n rommel maken".

roet onkruid. Den man hef völle roet umme 't huus "Die man heeft veel onkruid om het huis".

ruwfóssen sloddervos. Det is toch zonnen ruwfóssen "Dat is toch zo'n sloddervos".

scheffen blaffen. Hoald toch 's op te scheffen "Houd toch eens op te blaffen".

schier netjes. Det hef-e schier edoen "Dat heeft hij netjes gedaan".

schoal ondiep. Iej mut hier nie zo schoal vissen "Je moet hier niet zo ondiep vissen".

schölk schort. Ik doe èven nen schölk veur "Ik doe even een schort voor"

slät doek, laken, lap. Gooi mär nen slät oaver de waegen "Gooi maar een laken over de auto".

slateren knoeien, morsen. Wat loop iej toch te slateren? "Wat loop je toch te knoeien?"

slim erg. Det is nie zo slim "Dat is niet zo erg".

sloerderig onwel, ziek. Hee is 'n helen dag al sloerderig in de hoed "Hij voelt zich de hele dag al ziek in zijn lijf".

smeugel deugniet, rakker. Det is toch zonnen smeugel "Dat is toch zo'n rakker".

smoesterig vuil, smerig. Det kleed was smoesterig "Dat kleed was smerig".

steek toffee. Wi-j nog zonnen lekkeren steek? Wil je nog zo'n lekkere toffee?"

straampen gaffelvormige stronk. In det beumpien zit nen groten straampen.

temet straks. Temet goa 'k vot "Straks ga ik weg".

toeverdan langzamerhand. Zo toeverdan is den emmer wel vol "Zo langzamerhand is die emmer wel vol".

ulk bunzing. D'r leup nen ulk achter 't huus "Er liep een bunzing achter het huis"

umsgeliek doorgaans. As-e in de buurte is kump-e hier umsgeliek nog wel èven koffiedrinken "Als hij in de buurt is, komt hij doorgaans nog wel even koffiedrinken".

veraldereerd geschrokken, verbijsterd, verschrikt. Hee was helemoal veraldereerd.

verdan voort, verder. Iej goat ook mär aalt verdan "Jij gaat ook maar steeds door".

verdesteweren verwaarlozen. Iej mut die schuure nie zo verdesteweren "Jij moet die schuur niet zo verwaarlozen".

vernemstig oplettend. Det wicht is zo vernemstig "Dat kind is zo oplettend".

verslaeteren verliezen. Wiej mut det spul nie verslaeteren "Wij moeten dat spul niet verliezen".

vidderen beven, bibberen, trillen. Hee zat bie 't raem te vidderen "Hij zat bij het raam te bibberen". Hee begun te vidderen "Hij begon te beven".

visgärre vishengel. Woar he-j toch die visgärre eloaten? "Waar heb je toch die vishengel gelaten?"

waeren oppassen. Iej mut oe doar wel waeren "Je moet daar wel oppassen".

wierig levendig. Die wichter bint toch zo wierig "Die kinderen zijn toch zo levendig".

wille plezier. Wiej hebt gisteren gin wille ehäd deur al die règen "Wij hebben gisteren geen plezier gehad door al die regen".

wipstättien kwikstaart. Op 't hekke zat een wipstättien "Op het hek zat een kwikstaartje".

wisse zeker. Wisse is 't naer "Zeker is het naar".

wissigheid zekerheid. Ik zol nog èven kieken veur de wissigheid "Ik zou nog even kijken voor de zekerheid".

zettien poosje. Ik goa 'n zettien op vekaansie "Ik ga een poosje op vakantie".

zul drempel. Den zul mu-w neudig värfen "Die drempel moeten we nodig verven".

zwak 1. Zwak, 2 lenig. Den zieken is nog ärg zwak. "Die zieke is nog erg zwak". Die wichter bint nog zo zwak "Die kinderen zijn nog zo lenig".

zwil eelt. Hee hef gin zwil op hane "Hij heeft geen eelt op de handen".

8. Literatuur en schrijvers

8.1 Inleiding

Dit laatste hoofdstuk is van letterkundige aard. We bekijken een aantal gedichten en teksten van auteurs die hun werk hebben geschreven in hun dialect. Meer informatie over het leven en werk van de auteurs die in dit hoofdstuk ter sprake komen, en over andere schrijvers uit het taalgebied dat in dit boek centraal staat, is te vinden in de volgende werken. In de eerste plaats noemen we het artikel 'Streektaalliteratuur in Oost-Nederland van Hendrik Entjes uit 1964, waarbij uitgebreid wordt ingegaan op de geschiedenis van de Oost-Nederlandse dialectliteratuur van Groningen, Drente, Overijssel en de Gelderse Achterhoek. Deze indrukwekkende beschijving heeft niets van haar waarde verloren. Ruim 25 jaar later wijdde *Driemaandelijkse Bladen* (een tijdschrift voor taal en volksleven in het oosten van Nederland) een hele jaargang aan het vervolg op dit artikel. Zeer informatief is Entjes' algemene bijdrage over de Nedersaksische letterkunde. Verder geeft hij verderop in de bundel een beschrijving van de streektaalliteratuur in Overijssel na 1945. In deze bundel is bovendien een artikel te vinden van Krosenbrink over de streektaalliteratuur in Achterhoek en Liemers.

Een werk dat ook niet ongenoemd mag blijven, is de catalogus *Scripta Transisalana*, een catalogus van allerlei publicaties op het gebied van Overijssel die in de loop der tijd zijn aangeschaft door de Provinciale Biblio-

theekcentrale Overijssel-Oost. Dit werk, dat door de bibliotheekcentrale zelf werd samengesteld, bestaat uit verschillende delen, die in de loop der jaren verschenen.

Verder noemen we nog *Querido's letterkundige reisgids van Nederland* (onder redactie van Van Toorn) uit 1982, waarin de schrijvers per provincie, alfabetisch per plaats ter sprake komen. Voor het Sallandse en Twentse taalgebied kan men terecht bij het gedeelte over Overijssel, dat geschreven werd door Hendrik Entjes. Voor het Achterhoekse taalgebied kan men het desbetreffende gedeelte over Gelderland raadplegen, dat geschreven werd door Jeroen Brouwers. Zeer informatief is verder Löwiks boek, dat in de tweede helft van de jaren tachtig verscheen, *Om de taal van Twente*, waarin ook een gedeelte zit over Achterhoekse schrijvers.

8.2 Salland

In de voorgaande hoofdstukken is verschillende keren het werk van de Hellendoornse dichteres Johanna van Buren ter sprake gekomen. Zij werd geboren op 20 december 1881 te Hellendoorn als dochter van Frederikus van Buren en Hendrika Willemina Stokkers, beiden geboren en getogen Hellendoorners. Haar poëzie gaat niet alleen over allerlei zaken die betrekking hebben op haar geboorteplaats, maar ook over andere gebieden in Overijssel, en over de Achterhoek. Johanna van Buren overleed in 1962, in de nacht van 16 op 17 januari. Meer over haar leven en werk is te vinden in het boek van Jan Bouwhuis uit 1981. Het gedicht dat hier is opgenomen, is uit 1932 en komt uit de gedichtenbundel *Zunnebloome* uit 1944. Ik heb dit gedicht gekozen, omdat zowel de gebruikte taal als de inhoud diepe indruk op mij maakt, en ik ben van mening dat Johanna van Buren zich met dit gedicht onder de groten schaart die de Nederlandse letterkunde heeft voortgebracht.

Ofscheid
Ik goa zoo geerne langs de riepe rogge,
En veur ze vôt was, wo-k nog éénmoal zien
Woer akkers rogge zich umhooge riegen
In oalen esch; door stunn' ik stille, alleen...
Het was nen wóndermooien zachten oavend,
Het èène van nen lichten zómmerdag.

Ik zagg' de rogge as ne gollen dekken,
Dee uutespreid den heuvel oaver lag.
En leege zat de zunne as vuur te gluuien,
Op éénmoal leut ze eeren rossen gloed
Langs oaver al die roggenakkers vluuien ...
Het was de leste glorie veur de dood!
't Was of de zunne 't ofscheidsfees wol vieren
Met al die rogge, die gauw stärven zól.
Ik drunk miej drónkend an die wärme wèèlde,
En toew... op éénmoal scheut 't gemoed miej vól:
Bezieden waan twee meijers en ne bindster,
Dee jummer weer nen ärm vól greep en bun,
En wichter kwammen noa en zetten garven...
Ik zagg', det 't èène door alreeds begun ...

Johanna van Buren (1881-1962)

Voor het Sallandse dialect van Deventer is een fragment gekozen uit de bundel *Een Dèventer jonge in oorlogstied* uit 1990 van Gerrit Willem Kuijk, dat mooi bij hoofdstuk 6 aansluit. Kuijk werd geboren in Deventer op 29 september 1927. Hij bracht zijn jeugd door in zijn geboortestad. In de oorlog zat hij op de hbs. Kuijk werkte als onderwijzer op verschillende lagere scholen. Uiteindelijk werd hij leraar aan de pabo te Deventer.

Het eerste jöör op de HBS

De eerste echte schooldag begon metene met Duits. Dat had Gerrit van 'De Mof', een aerdige juffrouw, klein van stuk, dee vrindelijk rimpelig deur de brilleglazen keek. Het was het eerste uur metene al raak, want iederene zat heel verveeld te kieken. Dat geveul had Gerrit tenminste, want völle zin um dee moffentaal nog ooit is te sprèken had e neet. Hee dacht der eigenlijk egeeneet an, dat Duits ook meetelden bie zien ciefergemiddelde van een zeuven um volgend jöör zien boken weer te verdenen. Möör dat hinderden neet, want 'De Mof' nam het woord. Zee vertelden dat ze al jören Duits gaf en dat ze tut negentienvierendärtig ieder jöör in de zomervakantie nöör Duutsland met vakantie ewest was, ook um de taal een beetjen bie te holden. Want, wa'j neet bie hold, vergèèt iej gauw. In viefendärtig was zee neet meer egoan, want het was döör een misselijke boel. Mensen wazzen opepakt en nöör kampen estuurd. Hitler had het veur het zeggen ekregen. Hee en zien smerige partieje wollen het middelste met de beide enden hebben. Jodenmensen wördden vervolgd en ze hadden niks anders edoan as Jood wèèn. Toen ze dat laatste vertelden, stonden haer de troanen in de ogen.

'Ik schaam me dat ik jullie Duits moet geven', zei zee. Ze vroeg of zeeluu wel is emärkt hadden, dat der Duutse Joden nöör Nederland wazzen ekommen. Nou, zee had döör hele goeie vrinden onder, dee blie wazzen dat zee Duuts sprak. Dat gaf haer moed, zei ze, want dan ko'j met dee taal meschiens toch nog wat goeds doon. Döörumme kon zee noe de schaamte oaverwinnen. Ze zei nog dat ze hoapten dat der deur de kinder neet oaver eproat zol worden wat zee ezegd had. Het most allemoale onder ons blieven, dat begrepen ze zeker wel. Gerrit keek de klasse is rond. Der zatten der neet wat bie dee hem fout leken.

Zoo ging dee eerste lesse veurbie. Hee nam zich veur met Duits goed zien beste te doon, al was het allenig möör veur 'De Mof'.

De andere leräresse, van Plant- en Dierkunde, en de lerären mosten bliekböör ook niks van Hitler en zien bende hebben, want behalve wat bedekte toespöllingen dee

ze op hem maakten, zeiden ze der helemoale niks oaver. Dat wil neet zeggen dat e ze allemoale aerdig vond.

De leraer Nederlands was gewoonweg een klier van een kerel. 'Kalkei' neumden ze hem. Hee was al aerdig old, midden vieftig; döördeur kon e zeker neet völle meer van de kinder velen. Hee gaf behalve Nederlands ook Geschiedenis. A'j dat een beetjen goed wollen doon, mocht iej alles wel letterlijk uut de kop leren, want iej mosten alles precies zoo weten as het in het book stond, dat Kalkei zelf eschreven had. Met Nederlands was het nog völle arger. Kalkei deej an taalzuvering, döör had iej ook een beuksken veur, dat 'Taalzuivering' heetten. Vremde woorden mocht iej absoluut neet gebruken. Oaveral was wel een goed Nederlands woord veur. Dèventers was helemoale tegen het zere been van Kalkei. Gerrit zei een keer värken in plaatse van varken en hee kreeg metene een schot deur de benen dat dat gin algemeen beschaafd was. Möör leer iej een Dèventenaer möör is zien accent kwiet te raken.

Het volgende fragment in het dialect van Zwolle komt uit de bundel *Zwolsche Sketsies* uit 1930 van Willem Kloeke. Kloeke werd op 24 juni 1852 te Zwolle geboren. Vanaf 1866 volgde hij een opleiding tot onderwijzer. Vanaf 1 januari 1871 was hij onderwijzer in Hattum. Hij was de vader van de latere hoogleraar Nederlandse taalkunde Gesinus Gerhardus Kloeke (1887-1963). Gesinus stimuleerde zijn vader, nadat deze zich uit het onderwijs terug had getrokken, om zijn Zwolse herinneringen op schrift te stellen. Dit resulteerde in de *Zwolsche Sketsies*.

Skeldnaemen

Skelden dut gien zeer,
Maer slôn zoovölstemeer.

Jô, dit zei-en wiej tooe-w' kleine kinders waeren, umdä-w' niiet wollen weten, ooe naer o-w' 't vonnen, a-w' wieren uut e-skölden.

O, dät gemiiene skelden kan 'n gevulig mense zoo zeer dooen.

Veural op kleine plaesen vergalt de mensen mekaere vaeke 't lèven deur skimpen en skelden, maer kump t'er wat meer vertier en wordt doeurdeur de plaese wat grooter, dan wördt ook de kring van 't denken wat grooter en vermindert dät kwôd. 't Is dan ook wel gooed, dät de mensen tègenswoordig wat makkeleker en goedkooper van d'iiene plaese nô d'ander könt kommen, zôô wat meer van de wereld te

ziien kriegt, en met wat meer mensen in anraekege komt.

In miej jonge joeuren waeren d'er in Zwolle mensen genog, diie alleenig maer bekend waeren biej un skeldnaeme en diie zich dät, veur zoo värre a-'k ebbe können märreken, ook eelemôle niiet antrokken.

Diie skeldnaemen waeren maer niiet zoo e-prakkezeerd ziie wezen gewoonluk op 't iiene of 't andere verskil met andere mensen, op 'n lichaemsgebrek of in ieder geval op iets, dät niiet was zoo-as 't euren. Zoo was t'er 'n meneer e-west, diie-'k now maer Kees zal numen en diie geregeld Waeter-Kees e-nuumd wier, umdät-e, zoo-as ze zei-en, in de sociëteit nooit anders dronk as 'n glas kold waeter. 't Is best mogeluk, dät de man ook wel ies wat anders, koffie of thee b.v., dronk, maer iie was, zoo a-w' dät tègenswoordig nuumt, van de Blauwe knoop, en dät viel tooe lange niiet in de smaek, 't was min of meer 'n skande en doeurumme dan ook zo'n verachtend „Waeter Kees". Kees wist 't wel, maer iie trok 't zich volstreks niet an. 't Was ook niiet uut kniepericheid dätt-e gien borrel dronk, maer umdätt-e 't gebruuk van stäirreke drank verkeerd von; iie betaelen dan ook veur zien glaesien water niiet minder as 'n ander veur 'n borrel.

Waeter-Kees was zunig veur'm zels, maer'n pintond wasse eelemôle niiet. As-ze arme-of ongelukkege mensen kon elpen met zien geld, of 't iiene of 't ander kon dooen in 't algemiien belang, dan was 't em 'n genot, te können gèven en gaff-e deurgôns völle meer, dan z'adden dörreven verwachten. Zoo mutt-e ies 'n örregel e-goeuven ebben an 'n kärreke, maer dät vonnen sommege van zien nèven en nichten zoo ärreg, dät ze niiet konnen nôlôten, Kees-oome, diie ongetrouwd was, doeur wat van te zeggen, maer oome beet-er niiet op en gaf 'n volgend joeur ook an 'n andere kärreke 'n niej örregel.

Spotvôgels zeien tooe, dätt-e achter op dät örregel ad lôten skilderen:

"Tot spijt van neven en nichten
Laat Water-Kees ten tweedenmale
Een orgel stichten."

Het volgende gedicht is geschreven in het dialect van Genemuiden. Het komt uit de bundel *Doake* van Beens, Kaspersma en Mateboer uit 1986.

rietlaand veur de winter

een skroale störmwiend
löt gestörvm riejt ruisn
nog eem en
ontelboare gele priemm
steekn riepe veur et skerpe snit
in d'eugte uut eur bevreurn standplaese

in 'n leste verweer teegn vörst
zwiepm boomm eur takn
teegn waterkolde lucht
iedere slag eist zien blaedn
zo vaelt et leste triejste gruun
et eind' in van dit joar.

8.3 Twente

Voor het Twents volgen hier enkele stukken proza. Het eerste stuk is van de hand van G. Vloedbeld (1884-1961). Vloedbeld werd geboren in de omgeving van Almelo. Naast zijn werk als onderwijzer was hij parttime journalist en verenigingsman. Hij had veel bestuursfuncties. Verder vertaalde hij veel werk van Westfaalse schrijvers. Het onderstaande fragment komt uit Vloedbelds schelmenroman *Mans Kapbaarg* (zie het boek van Löwik).

Tegen 't hoonderopviegen van nen kaolen dag in 't begin van februwarie 1813 zat 'n aolen Kapbaargs-boer met de vrouw an 'n schaddenheerd en keek verleuren duur de kleane roeten aower 'n eenleustigen Griwwel (bouw- en weiland biej 'n Krommendiek in Almelo), den dik onner 'n snee lea. Op ees zeg e: "Kiekt daor ees nen rowmoos van nen keerl achter 'n kaamp hen kommen. Wel dén vannach te lozeren krig, mag de la van 't kamnet wal oop slot doon." De moder, dee ne sökke zat te stoppen, keek non ook aower 't gazenetjen (horretje) hen.

"Verduld, hee hoolt 't hier oop an", zegt ze, "Zö'w de plaank oop de duur doon? Zuk umleupsel he'k nich hoge'.

"Nee", zeg den boer en keek naor 'n stapel, woer de tang höng, "lao mer gewod-

den. Wiej wilt eerst ees zeen, wat vuur een 't is. As e vaaks kommosies maakt, wil e vroo genog kommen'.

Mét klinken de baowenduur ok a lös, en stön den rowmoos in de kökken. Zien haor stök verbiesterd onner de beermus hen, nen langen baord höng em verteste-weerd oop de brede bös. En buis en bokse zatten em as loompen an 't lief – nen keerl oet de keukelkaor kon der nich schooierachtiger oet zeen.

Hee tukkeren efkes biej de duur en iej konnen allenig et tikke-tak van de aole Vreeske klok an de waand heuren. Dan reup den vrömden gast: "Vaar! Moor! Ken iej miej nich meer?"

"Mien zeel, 't is oonzen Mans!" zeg Kapbaargs moder en völ eeren zön um 'n hals.

Het volgende fragment is van Johan Buursink uit Enschede (zie het boek van Löwik). Buursink werd geboren in 1908 en groeide op in een vaderloos gezin. Na de Tweede Wereldoorlog was hij een tijdje journalist bij *De Waarheid*. Daarna werd hij free-lance journalist. Buursink schreef veel artikelen over de meest uiteenlopende onderwerpen. Ook vertaalde hij het Onze Vader en een deel van *Also sprach Zarathustra* van de filosoof Friedrich Nietzsche.

Oonze Vader, Dee's in 'n hemmel beens,
dat heiligd worren mag Dienen Naam,
dat kommen mag Dien Könninkriek,
dat naoleafd worren mag Dienen wil, in hemmel en op aer'.
Gew Dow oons van dag töt dag oons brood,
en rekken oons oonze scheuldigheden nich an
zo at wy ok nich an zölt rekken de scheuldigheden van wel
teggen oons wat misdrewwen hebt.
Bewaar Dow oons da'w nich verzocht majt worren
maer laot de duuwel nich too, oawer oons te heerschen.
Want van Dy is het Könninkriek,
en de Kracht,
en de Heerlijkheid, vuur aaltied en aaltied.
Amen.

ALSO SPRACH ZARATHUSTRA, Leipzig 1930

Erster Teil: Von alten und junge Weiblein.

Im echten Manne ist ein Kind versteckt: das will spielen. Auf, ihr Frauen, so entdeckt mir doch das Kind im Manne!

Ein Spielzeug sei das Weib, rein und fein, dem Edelsteine gleich, bestrahlt von den Tugenden einer Welt welche noch nicht da ist.

Der Strahl eines Sternes glänze in eurer Liebe! Eure Hoffnung heisse: "möge ich den Uebermenschen gebären!" In eurer Liebe sei Tapferkeit! Mit eurer Liebe sollt ihr auf Den losgehn, der euch Furcht einflösst.

In eurer Liebe sei eurer Ehre! Wenig versteht sich sonst das Weib auf Ehre. Aber dies sei eure Ehre: immer mehr zu lieben, als ihr geliebt werden, und nie die Zweiten zu sein.

Der Mann fürchte sich vor dem Weibe wenn es hebt: da bringt es jedes Opfer, und jedes andre Ding gilt ihm ohne Wert.

Wat nen echten man is, den höäldt 'n keend in zik verdoeket: dat wil spöllen. Allo now, vrouwleu, ontdek my toch dat keend dat is in ielken man!

Laot wean een spöltuug toch de vrouw, klaor en good, nen edelsteen geliek, waor de deugdzamheid op ofstraalt van ne weald dee nog nich daor is.

Laot straolen as ne stearn de glaans in owwe leefde! Laot owwe hop dit wean: wat méér is as 'n meanschenkeend töt joonkheid brengen!

Laot keunheid wean owleuder leefde! Stelt ow teweer teggen wel ow angst inblös, met owwe leefde.

Laat ere wean in owleu leefde! Aans kummert zik ne vrouw nich völ um eer. Maer laot owleuder ere wean: ielkebod de leefde meer betrachten as ontvangen en nooit tweedes te wean.

Laot waaren vuur de vrouw de man zik at zee leef hef: niks is aer te völ en al het aandere hef vuur aer gin waerde.

We kunnen niet over de Twentse streektaalliteratuur spreken zonder Johan Gigengack (1933-1976) uit Hengelo te noemen. Gigengack was van mening dat de streektaalliteratuur zich helemaal afhankelijk had gemaakt van het landelijk denken. Zijn poging om deze traditie te doorbreken met zijn roman *De boetenste duusternis* uit 1961, werd hem door de critici niet in dank afgenomen. In sommige kritieken werd hij zelfs voor pornograaf uitgemaakt. Aan de problematiek die in zijn roman wordt geschetst en de moge-

lijkheid voor de romanfiguren om zich daarvan te bevrijden, werd helemaal voorbij gegaan in de negatieve kritiek die dit boek opriep. De ellende die Gigengack over zich kreeg uitgestort, was voor hem reden om zich uit de dialectliteratuur terug te trekken. Na zijn dood verscheen in 1979 nog het eerste deel van zijn werk *Twentse woorden en gezegden.*

Tot slot van deze paragraaf volgt hier een stukje tekst in het dialect van Vriezenveen. Het komt uit het boekje *Vjenneproot* van Eshuis e.a. uit 1989, dat werd uitgegeven ter gelegenheid van het veertigjarig bestaan van de vereniging Oud Vriezenveen.

Timer'n in vroeger dääge

Vroeger göng 't 'r heel oanders òn tou as noe in de timmerwaaikplaase of timmerlooze. Meestal was 't 'n hölt'n löösie, de schaafboanke in de midd'n en òn wierskoant'n vòn de boanke 'n paa oole battings um waaver hèn te loop'n, wònt ne vloor zat t'r aait neit in en mesien'n wann'n d'r helemoale neit, alles göng met de hoane. Lòngs de koante 'n rek met baitels, ne ploanke met profielschaav'n, ne räischaave, ne dissel en 'n paa biel'n wann'n ze ók nöörig. Bwaav'n de waaikboanke ne petrolieloampe en in 'n houk ne holtkachel den aai bie de weenterdag mooi konn'n ònmaak'n met holtkrull'n en spöanties. Ok in huus wönn'n de krull'n gebroekt um 'n kachel of 't fenuus òn te maak'n. De timmermòn zjää dòn wal es 't volgende vässie op vuur ziene vraauwe:

Wat wost doe leiver
nen bäkker of ne snieder
ne snieder dèn goud snieder'n kòn?
of ne timmermòn dèn goud timmer'n kòn?
Gieëft mie mar nen timmermòn
door koomp nog wal es 'n spöantien vòn.
'n Spöantie is zoo goud vuur 't veur,
wònt den broand den is zoo deur!
(zolle wal uut 'n Twèènts'n Almenak hemm'n)

Ziene vraauwe zjää dòn: "Aai noe oans neit wat hebt as spöanties!"

8.4 Achterhoek

We laten nu twee verhalen volgen die in het Achterhoeks geschreven zijn. Het onderstaande verhaal is van de dichter en streekhistoricus Hendrik Odink. De tekst komt uit zijn bundel *Middewinteraovendvetelsels oet den Achterhook.*

Mienen olden vrend

Nee, nummes pröt meer aover um. Hee is joch ok al zee lange in de Eeuwigheid. Vegetten. Wisse, hee behöörn ok neet töt de grooten op dizee waald, dee zik ne name hebt emaakt as dichter en denker, of op 't oorlogsveld beroemd bunt ewodden. Oaver zukke meuge wodt nog lange nao-ekald.

Van dat alles was biej mienen olden Vrend gin sprake. 't Was ne vrommen keal en gin wörmken, laot staon een mensche, zolle kwaod doon. Töt zien elfde jaor hatte maor nao schoole gaone en de zommerlangse dag was hee meespats nog in hoes ewes; dan mosse helpen op 't land of kooheun, en toe hee nog jonger was op zien breurken passen, dèn zien mooder in 'n kruuwagen mee had enommen nao 't land. Zien vader had an de kruuwagenledders twee paar leerkes etimmerd, daor wodden dan een paar garden, dee krom eboogene waren, in-estokken. Zien mooder lea der den scholdook, dee ze vuur had en op 't land toesken met 'n baalscholdook, oaver hen en 'n mooisten kinderwagen was klaor. Wieter mos mienen olden Vrend as kleinen jonge der maor vuur zorgen, as zien moeder op 't land doonde was.

Dat hee op zonne meneere as schoolgengeler neet völle wiesheid opdee, löt zik begriepen. Toch was hee "geleerd". En met dat woord bedoelen mien Mooder, as ze dat toopassen op mienen olden Vrend, datte kloek was in 'n Bibel en der nao lèven. Wee met 'n Bibel is groot ewodden bezit joch ne wiesheid en ne riekdom, waor niks op de waald biej hält. Toch was hee maor schuppendaghuurder, meer niks.

Lao wèzen. Oet mien lèven is hee nog lange neet vot. Wat ons eigen is as kind, wa-we bezetten hebt, geet neet velaorne, keu-we neet weer kwiet wodden. Daor onder in ons binnenste blif 't naowarken, vake meer as a-we zelvers wet.

Meer as vieftig jaor was hee ölder as ikke. Toch was hee mienen Vrend, jao van de schoolbanken of an. In dee tied heelpe onze volk 's Mei's met 't land ummemaken en tegen des, at de witte biejen begonnen te vleegen, dan kwampe dorsken. Too bu-we kunnig ewodden. Hee kon joch zoo aordig vetellen en wiej heurn um geerne.

Maor meer en betterder leern ikke um kennen too'k goed en wal van schoole of wasse en um elken dag heelp met 't veld terechte maken. Too was hier alles nog heet (heide), heet zoo wiet ai'j kieken konnen. Van 't anbegin der waald had 't daor eleagene, stille en eenzaam. Mangs zoog iej der ne schollenmèjer of ne schaddenstekker, maor wieter kwam der nummes. Gin hoes vond iej der staon. De naoberschop was wiet weg, an de andere kante van 'n paol, waor in 't mooie kerksken of en too 't klöksken wodden eloed. A-we vieraovend maakten en de tonen van 't Aovendklöksken 't Angelus oaverweejden, wat maakten dee dan ne wondere waald wakker in 't harte van den opschötteling van ne jonge, daor in 't eenzame veld!

Noo is dat daor heel anders ewodden. En de geluden en stemmen klinkt der noo ok ànders. Waor too 't heet zee wondermooi bleuien, daor weegt noo de rogge en bleuit noo de eerpele en de boonen of loopt de beeste in 't lange grös. Het eene hoes nao 't andere is der ericht, de hoondere heur iej der käkelen en de blagen joegtern. En dat is ok wal mooi en mot ok wal, want 't lèven geet vedan en woo langer woo meer leu vraogt um wark en brood...'

Maor mangs geet 't miej toch wal an 't hatte, dat al dat veld vot geet, waor in de dage too mienen olden Vrend der de eerste schuppe in de eerde zat, de kieften en de trieshoondere nog zoo ongemeujd spölden, de venneveugele en de reettuten zoo reepen...

In zoone waald, ai'j daor dag in, dag oet zoo met oew beiden op oew eenmood lèèft en warkt, kom iej wal dichte biej-eene te staon en leert begriepen, wat daor binnen lèèft en weult. Hee hef miej daor too heel wat veteld, völle veniejd, wat deepe in mien hatte bezonken is. Ok vôlle wat alleene vuur um en miej moch wèzen: vake maor een enkel waord of ne blik oet ziene trouwe oogene.

Het tweede verhaal is van de Hengelose schrijver Herman van Velzen, pseudoniem voor Frans Roes (1902-1974). Hij schreef honderden verhalen, die werden gebundeld in verschillende delen Achterhoekse schetsen.

De beloning

De wormstekkige klokke in de kökken sloog langzaam negen keer. Kees ten Bokkel zit op zied van 't huus op un eigengetimmerd benksken ear'pels te schellen. Mooder had un mandjen met slaat uut 't höfken 'ehaald en was dee in un groten zinken emmer an 't wassen onder de pompe. Vlak veur Kees in de box steet kleine Arie, 't

jongste bruurken. Arie ruurt met un tinnen leppel deur 't dreuge zand en mik allerhande soort vremde geluuden.

"Da's dri'j en tachtig", zegt Kees en mikt un geschelden earpel in den emmer. 't Water plonst hoog op. Un paar dröpkes spuiten kleine Arie tegen 't köpken. Hi'j giert 't uut en gooit de leppel deur de box van schik. Kees greult.

"Lekker hè Atte", zegt Kees.

"Dè dè dè bomm", zegt Atte en rolt spölzeek met zien potsig lachsnuutjen deur 't zand.

Nommer vier en tachtig gli'jt deur de rappe vingers. Plons. Nee, dat ging neet good; 't water spuiten net de verkeerde kante uut. Mooder kreeg 't tegen de rokke an en dee vernom 't neet, daor ha'j niks an.

"Hoo wiet bu'j d'r met Kees?" vroog mooder zich oprichtend.

"Zowat klaor mooder, nog maor un stuk of wat".

Kees zucht, en schelt nog gauwer as veurhen.

De opvolgende nommers plensen in den emmer zonder wietere bedoeling.

"Fiet, fiet. Fiet, fiet. Fiet, fiet fiet", klinkt 't opens. Kees kik op. Un musse. Net op 't puntjen van un bonestaak in 't höfken. Hi'j tast in 't schelmandjen en richt zich veurzichtig op. Effen mikken. Rrrrrtss. Rinkedeking. De musse vloog vot zonder dat 'e wat 'eleen had, maor un ruutjen van de schuure veel in gruzelementen.

"Wat was dat dan?" schrok mooder op. "Rinkelen daor un roet ?"

"Ik menen da'k ook wat heurn. Zeker van de hette kot 'esprongen", zei Kees, den al weer an 't schellen was.

Mooder boag en warkten wieter met de slaat.

Fikkie de hond lei veur 't hok in de schemme te knipogen. Kees kek um schalks an en lachen.

"Beste Fikkie", zei Kees, dee maor bli'j was dat un hond neet praoten kon.

"Dè dè dè", zei kleine Arie, dee 't niks aardig von dat Kees gin water meer spuiten.

"De earpels bunt klaor mooder."

"Good. Zet ze maor op de götte en gao dan eers de deale afkeren."

Kees nam den emmer op en ging 't huus in. Op de deale grep 'e gauw un bessem en begon te veagen. Hi'j mos an maken, want um elf uur mos 'e op 't gemeentehuus weazen, had de hommelte 'ezegd. De hommelte was un scheldnaam veur Greevers de veldwachter. Gisteren mos Kees un boodschap nao 't darp en too had de hommelte um de boodschap met 'egeven. 't Zol wel oaver 't redden van den dikken weazen. Kees had un goeie wekke 'eleen zien kammeraödjen den dikken, dee an 't

verdrinken was, 't leaven 'ered. Daor was nog al drukte van 'emaakt. 't Had in de krante 'estaon. "Een flinke jongen", stond d'r boaven en dan wieters net at 't 'egaon was. Van den dikken zien vader had 'e un halozie met ketting 'ekregen. Un echten zilveren met golden rendjen. Maor daor had 'e ook al neet völle an. Vader had um voort in 't geldkisjen 'eslotten. "Later meug i'j um dragen, now maak i'j um toch maor kappot", zei vader. 't Was un mooi halozie anders. "Uit dankbaarheid voor de redding aan C. ten Bokkel", stond d'r achterin 'eschreven. Van de meister, den bi'j familie arges in 't land lozeern, had 'e un mooien breef 'ekregen. Hee had 't 'eleazen in de krante en kon neet naolaoten un paar weurdjes d'r oaver te schrieven. De meister von 't kordaot van um. Jammer dat ze now neet meer zwemmen mochten. Vader en mooder wollen 't volstrek neet meer hemmen. Veural mooder neet. Dee was altied un bitjen toeterig op zo'n maniere. Zee vonnen 't anders wel fijn dat hi'j den dikken d'r uut had 'ehaald. Ieder ene prees um. En at vader 's aovens van 't wark uut den tuin weer kwam, had 'e altied d'r wat van 'eheurt. Den enen had 'm dat 'ezegd, un ander dit. At 'e 't vetellen, lachen mooder met eur hele gezichte. 't Dee eur good, dat ko'j zeen. Maor zwemmen. Nee, dat was uut. De schrik zat t'r te hard in. Dat 'e op 't gemeentehuus mos kommen had 'e niks van veteld. At 'e de deale klaor had mos 'e wel gaon. Maor stillekes weg zeen te kommen. Zo wat mos i'j nooit thuus vetellen. Daor ha'j niks as las van. 't Ni'je peksken an trekken natuurluk en allerhande vieven en zessen meer. Mooder had zo'n eigenaardig begrip aover zukke dinge. Niks vlot. Alles mos eaven glad en secuur weazen, anders deugen 't neet. Op zo'n maniere was hi'j völle vlotter en vader ook. Dee kreeg manges ook wat te foeteren um dat 'e zo slodderig was.

Kees haösten zich. Den barken bessem soesden oaver de lemen vloer. Too de deale klaor was, wees de klokke net tien oaver half elf. Kees smet den bessem in un hoek en rennen de deale af, de weg op nao 't darp. Tut bi'j de bochte an den langen diek leep 'e hard, A'k de gewone weg holle kom ik neet op tied, dacht 'e: Dan maor recht toe, recht an de roggestoppels oaver en de weiens deur. 't Was bruujend heite. De daverhette trillen tussen de roggegasten. 't Lopen beveel um zo nog neet al te best. De vuute dei'jen um zeer op de stoppels en in de weiens leien vaak afgemaeide dreuge diesels. Maor hee redden 't toch. 't Sloog net elf uur too te de blauwe stoep van 't gemeentehuus op stappen.

"Hallo Kees, waar gao'j hen?" reep t'r ene achter um.

Kees kek umme. 't Was Balink, un sehoolkammeraod.

"Nao 't gemeentehuus", zei Kees.

"Wi'j daor zo hen?"

"Bo jao, hoo dan?"

"I'j heb an ene kante de boksekleppe lös man".

Kees loern es achter zich. "Blender jao. Ik gleuve dat de knoop t'r af is. Effen zeen of ik nog un spieker heb". Kees begon zien tesse op de stoepe van 't gemeentehuus uut te pakken. Un kap van un fietsebel. Stuk touw. Un zekering van 't lech. Glazen knikker. Kniepmes en nog völle andere dinge meer. Maor un spieker was t'r neet bi'j.

"Heb i'j soms nog un spieker Balink?"

"Nee ikke neet".

"Dan mo'k um maor vashollen met de hand", zei Kees en ging met de hand stevig tegen zien achterwark gedrukt 't gemeentehuus in.

8.5 Nordhorn

We eindigen dit hoofdstuk met een stukje tekst in het dialect van het Duitse Nordhorn, zodat men een Nedersaksisch dialect uit Duitsland kan vergelijken met de dialecten uit het taalgebied dat in dit boek centraal staat. Het is een verhaaltje uit het al genoemde boekje *Jipke en Jannöaken.*

Körfie appel veur opa

Nou möt ie tohoape een körfie appel noa opa brengen, seg de moar van Jipke. An weerskanten ene en dat körfie in de milte en doot opa de groeten.

Jipke en Jannöaken goat met ear körfie up 'n pad en noa ne kleane pause zeg Jipke: Et bint roa en greune appelties in 't körfie.

Joa, seg Jannöaken, de greunen bin lekkerder

Nee, seg Jipke, de roan bint lekkerder.

Even pröwen, seg Jannöaken. See zet den korf even of en Jannöaken bit in een road appeltie. Jipke bit in een greun appeltie.

Dit appeltie is lekkerder, seg Jipke.

Nee, dit is lekkerder, seg Jannöaken.

Nich alle roa appelties smaakt even good.

Hier is de een, dat mooi utzöt. En dit, seg Jipke.

En dit, seg Jannöaken. See sit an de kante van dat weggie en even later hebt see alle appelties probeerd, en oet alle appelties 'n klean stukkien oetbetten. Man kan genau eare tändties stoan seen.

O, wat dom, seg Jipke.

Wat zal opa hellig ween, seg Jannöaken.

See nempt dat körfie weer hoch en goat heel treurig noa opa.

De groeten van de moar, seg Jipke.

En hier is een körfie met appelties, seg Jannöaken.

9. Geraadpleegde literatuur

In dit hoofdstuk is een deel van de literatuur opgenomen die voor deze studie is geraadpleegd. De lezer kan de genoemde boeken en artikelen gebuiken als hij zich verder wil verdiepen in een aantal onderwerpen.

Backhuys, K.J. (1989). Grammaticale strapatsen; de algemene eenvoud van het bijzondere meervoud. *De Nieuwe Taalgids* 82, 402-424.

Bakel, J. van (1976). *Fonologie van het Nederlands; synchroon en diachroon.* Utrecht: Bohn, Scheltema & Holkema.

Bakkes, P. (1999). Wordt *Remunjs* Roermonds? Nevver neet! In: Kruijsen en Van der Sijs (red), 251-262.

Beens, H., J. Kaspersma en G. Mateboer (1986). *Doake.* Kampen: IJsselacademie.

Beurden, L. van, en J. Nijen Twilhaar (1990). Hermafrodiete nomina en de verwerving van het genussysteem. *De Nieuwe Taalgids* 83, 193-211.

Bezoen, H.L. (1938). *Klank- en vormleer van het dialect der gemeente Enschede.* Leiden: Brill.

Bezoen, H.L. (1948). *Taal en volk van Twente.* Assen: Van Gorcum.

Bilderdijk, W. (1826). *Nederlandsche spraakleer.* 's-Gravenhage: Immerzeel.

Bloemhoff, H. (1980). Verkleinwoordvorming in het Kuinders I. *Driemaandelijkse Bladen* 32, 1-24.

Bloemhoff, H. (1980). Verkleinwoordvorming in het Kuinders II. *Driemaandelijkse Bladen* 32, 156-167.

Bloemhoff-de Bruijn, P. (1994). *Het dialekt van Wijhe. Klank- en vormverschijnselen.* Kampen: IJsselacademie.

Bloemhoff-de Bruijn, P. (1998). *Het dialekt van Ommen. Klank- en vormverschijnselen.* Kampen: IJsselacademie.

Booij, G.E. (red.) (1979). *Morfologie van het Nederlands.* Amsterdam: Huis aan de drie grachten.

Booij, G.E. (1981). *Generatieve fonologie van het Nederlands.* Utrecht: Het Spectrum.

Booij, G.E., en J. van Marle (red.) (1994). *Dialectfonologie.* Amsterdam: Meertens Instituut.

Bouwhuis, J. (1981). *Johanna F. van Buren. Dichterschap en dialect.* Enschede Van der Loef.

Bree, C. van (1986). De meervoudsvorming bij de Twentse substantieven vroeger en nu. In: Hoppenbrouwers e.a. 1986, 315-328.

Bree, C. van (1987). *Historische grammatica van het Nederlands.* Dordrechts: Foris.

Bree, C. van (2000). De ontwikkeling van het Twentse genussysteem. *Nederlandse Taalkunde* 5, 217-243.

Broekhuysen, J. (1950). *Studies over het dialect van Zelhem in de graafschap Zutfen.* Groningen: Wolters.

Buren, J.F. van (1944). *Zunnebloome.* Almelo: Hilarius.

Buren, J.F. van (1948). *Krönnenzommer.* Almelo: Hilarius.

Buren, J.F. van (1969). *Noawille.* Enschede: Witkam.

Buren, J.F. van (1976). *Wee'j nog?* Enschede: Witkam.

Buren, J.F. van (1981). *Verzamelde gedichten.* Verzorgd en van een verklarende woordenlijst voorzien door prof. dr. H. Entjes. Enschede: Van der Loef.

Daan, J., en M.J. Francken (1972-1977). *Atlas van de Nederlandse klankontwikkeling.* Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.

Deunk, G.H. (1977). *Grammatica van het Winterswijks.* Groningen: Sasland.

Dijkhuis, G.J.H. (1981). *Twents in woord en gebruik.* Z.p.: z.u.

Draaijer, W. (1896). *Woordenboekje van het Deventersch dialect.* 's-Gravenhage: Nijhoff.

Ebeling, R.A. (1993). *Voor- en familienamen in Nederland. Geschiedenis, verspreiding, vorm en gebruik.* 's-Gravenhage: Centraal Bureau voor Genealogie.

Entjes, H. (1964). Streektaalliteratuur in Oost-Nederland. In: K. Heeroma en J. Naarding (red.) (1964). 89-134.

Entjes, H. (1968). *Die Mundart des Dorfes Vriezenveen in der niederländischen Provinz Overijssel.* Groningen: Sasland, 1970.

Entjes, H. (1971). Over *ie*, *uu* en *oe* in de Oostnederlandse klinkersystemen. *Driemaandelijkse Bladen* 23, 145-168.

Entjes, H. (1974). *Dialecten in Nederland.* Haren: Knoop & Niemeijer.

Entjes, H. (1990a). Nedersaksische letterkunde onderweg. *Driemaandelijkse Bladen* 42, 1-15.

Entjes, H. (1990b). Streektaalliteratuur in Overijssel na 1945. *Driemaandelijkse Bladen* 42, 63-94.

Eshuis, J. e.a. (1989). *Vjenneproot.* Vriezenveen: z.u.

Fien, A. e.a. (2000). *Woordenboek van de Kamper Taal.* Kampen: IJsselacademie.

Gallée, J.H. (1910). *Altsächsische Grammatik.* Halle: Niemeyer.

Gigengack, J. (1979). *Twentse woorden en gezegden.* Deel 1. Enschede: Witkam.

Grenzen. Verhalen en gedichten in de streektaal (2001). Kampen: IJsselakademie.

Gysseling, M. (1966). *Overzicht over de Noordnederlandse persoonsnamen tot 1225.* Leuven.

Haar, D. van der (1967). *Gaellemuun en 'et Gaellemunegers. Een studie over Genemuiden en het Genemuider dialect.* Nijmegen.

Haeringen, C.B. van (1926). Intervocalische *d* in het Nederlands. In: Van Haeringen 1949, 108-133.

Haeringen, C.B. van (1927). De Zuidnederlandse afkomst van *j* uit intervocalische *d.* In: Van Haeringen 1949, 133-157.

Haeringen, C.B. van (1947). De meervoudsvorming in het Nederlands. In: Van Haeringen 1949, 186-209.

Haeringen, C.B. van (1949). *Neerlandica. Verspreide opstellen.* 's-Gravenhage: Daamen.

Haeringen, C.B. van (1963). Weder en weer, neder en neer, mede en mee. *Mededelingen KNAW*, afd. letterkunde 26:8, 259-280.

Haeringen, C.B. van (1965). Woordverschil uit *d*-verschil. In: *Dietse Studies. Bundel angebied aan prof. Dr. J. du P. Scholtz by geleentheid van sy vijf-en-sestigste verjaardag.* Kaapstad: Van Gorcum & Comp, 39-51.

Haeringen, C.B. van (1975). Barnouw over *goeie, rooie, kwaaie.* In: Jansen-Sieben, De Vriendt en Willemyns (red.) (1975), 315-324.

Hamans, C. (1985). Umlaut in a Dutch dialect. In: Van der Hulst & Smith (eds.) (1985), 381-396.

Heeroma, K. (1955). *Het West-Overijselse taallandschap.* Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.

Heeroma, K., en H. Entjes (1969). *15 jaar Nedersaksisch Instituut.* Groningen: Sasland.

Heeroma, K., en J. Naarding (red.) (1964). *Oostnederlands. Bijdragen tot de geschiedenis en de streektaalkunde van Oost-Nederland.* 's-Hertogenbosch: Malmberg.

Helten, L. van (1887). *Middelnederlandsche spraakkunst.* Groningen: Wolters.

Hoppenbrouwers, C.A.J. (1977). Het meervoud in het Nederlands. *TABU* 7, 23-27.

Hoppenbrouwers, C.A.J. (1980). De meervoudsvorming in het Nederlands. In: Janssen en Streekstra (1980), 158-179.

Hoppenbrouwers, C.A.J. (1983). Het meervoud in het Nederlands. *TABU* 7, 23-27.

Hoppenbrouwers, C.A.J. e.a. (1986). *Proeven van taalwetenschap.* Groningen: TABU.

Hulst, H. van der & N. Smith (eds.) (1985). *Advances in nonlinear phonology.* Dordrecht: Foris.

Jacobs, H., en M.J. Koenen (1892). *Nederlandsche spraakkunst* (...) Groningen: J.B. Wolters.

Jansen-Sieben, R., S. De Vriendt en R. Willemyns (red.) (1975). *Spel van zinnen. Album A. van Loey.* Brussel: Universiteit van Brussel.

Janssen, Th., en N.F. Streekstra (1980). *Grenzen en domeinen in de grammatica van het Nederlands.* Groningen: TABU.

Janssen, W.A.F. (1941). *De verbreiding van de uu-uitspraak voor Westgermaansch û in Zuid-Oost-Nederland.* Maastricht: Ernest van Aelst.

Kamman, R. (1990). *Woordenlijst van het dialect van Kuinre.* Kampen: IJsselacademie.

Kloeke, G.G. (1927). *De Hollandsche expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche dialecten. Proeve eener historisch-dialect-geographische synthese.* 's-Gravenhage: Nijhoff.

Kloeke, W. (1930). *Zwolsche Sketsies.* Kampen: IJsselacademie, 1986.

Koelmans, L. (1959). *Teken en klank bij Michiel de Ruyter.* Assen: Van Gorcum.

Kraak, A. (ed.) (1975). *Linguistics in the Netherlands 1972-1973.* Assen: Van Gorcum.

Krosenbrink, H. (1990). Streektaalgebeuren en streektaalliteratuur in Achterhoek en Liemers. *Driemaandelijkse Bladen* 42, 95-108.

Kruijsen, J., en N. van der Sijs (red.) (1999). *Honderd jaar stadstaal.* Amsterdam: Contact.

Kuijk, G.W. (1990). *Een Dèventer jonge in oorlogstied.* Deventer: Praamstra.

Kuijk, G.W. (1993). *Grammatica van het Dèventer dialect.* Deventer: Praamstra.

Kuyper, G. (1851). *Handleiding tot de beoefening der Nederlandsche taal en letterkunde* (...). Breda: Broese & Comp.[3]

Lakeman, M. (1991). *Verkleinwoordvorming in het Westfries.* Afstudeerscriptie Nederlands 1e graad Hogeschool van Utrecht.

Lessen Kloeke, W.U.S. van (1975). Dutch word stress. In: Kraak 1975, 222-236.

Löwik, F.G.H. (z.j.). *Om de taal van Twente. Historisch overzicht van een taalbeweging.* Hengelo: Broekhuis.

Loey, A. van (1970). *Schönfelds historische grammatica van het Nederlands. Klankleer, vormleer, woordvorming.* Zutphen: Thieme & Cie.

Loey, A. van (1980a). *Middelnederlandse spraakkunst.* I. Vormleer. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Loey, A. van (1980b). *Middelnederlandse spraakkunst.* II. Klankleer. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Loon, J. van (1986). *Historische fonologie van het Nederlands.* Leuven: Acco.

Lulofs, B.H. (1831). *Over de Nederlandsche spraakkunst stijl en letterkennis* (...). Groningen: Oomkens.

Lulofs, F. (1984). *Van den vos Reynaerde.* Tekst kritisch uitgegeven, met woordverklaring, commentaar en tekstkritische aantekeningen door prof. dr. F. Lulofs.

Marle, J. van (1997). Taalverandering en de kwestieuze status van wortelsuffixen. In: A. van Santen en M. van der Wal (red.) (1997), 375-381.

Naarding, J. (1960). Salland. *Driemaandelijkse Bladen* 12, 13-16.

Nijen Twilhaar, J. (1990). Generatieve fonologie en de studie van Oostnederlandse dialecten. Amsterdam: Meertens Instituut.

Nijen Twilhaar, J. (1992a). Morfologische structuur en genusverandering I. *De Nieuwe Taalgids* 85, 302-318.

Nijen Twilhaar, J. (1992b). Morfologische structuur en genusverandering II. *De Nieuwe Taalgids* 85, 396-404.

Nijen Twilhaar, J. (1992c). Deflexie en genusverlies. *De Nieuwe Taalgids* 85, 147-160.

Nijen Twilhaar, J. (1994). Genus en fonologische gedrag van nomina op schwa. In: Booij en Van Marle (red.) 1994, 83-100.

Nijen Twilhaar, J. (1997). Meer fonologisch gedrag van de *H. Nederlandse Taalkunde* 4, 333-342.

Nuytens, E.T.G. (1962). *De tweetalige mens. Een taalsociologisch onderzoek naar het gebruik van dialect en cultuurtaal in Borne.* Assen: Van Gorcum & Comp.

Odink, H. (z.j.). *Middewinteraovendvetelsels oet den Achterhook.* Lochem: De Tijstroom.

Overmars, R. e.a. (1986). *Duizend Sallandse woorden.* Raalte: Guldemond.

Pée, W. (1936). *Dialectgeographie der Nederlandse diminutiva.* Deel 1. Gent: KVATL.

Pée, W. (1938). *Dialectgeographie der Nederlandse diminutiva.* Deel 2. Materiaal. Gent: KVATL.

Peters, P. (1937). De geslachtsvormen van het adjectief in de Nederlandse dialecten. *Onze Taaltuin* 5, 357-379.

Poorter, P. (1989). *Blokzielugger schippers.* Met een inleiding over het Blokzijls en een verklarende woordenlijst door Jan Nijen Twilhaar en Harrie Scholtmeijer. Kampen: IJsselacademie.

Santen, A. van, en M. van der Wal (red.) (1997). *Taal in tijd en ruimte.* Leiden: SNL, 1997, 213-224.

Schmidt, A.M.G. (2001). *Jipke en Jannöaken.* Amsterdam/Antwerpen: Querido.

Scholtmeijer, H. (1997). De *h*-loosheid in Nederland boven de grote rivieren. In: A. van Santen en M. van der Wal (red.) (1997), 213-224.

Scholtmeijer, H. (1999a). *Naast het Nederlands. Dialecten van Schelde tot Schiermonnikoog.* Amsterdam/Antwerpen: Contact.

Scholtmeijer, H. (1999b). Waarom de Zwollenaren de h niet uitspreken. *IJsselacademie* 22, 62-66.

Schönfeld, M. (1920). *Historische grammatica van het Nederlands.* Zutphen: Thieme.

Schönfeld Wichers, K.D. (1979). *Woordenboek Nederlands Twents.* Z.p.: z.u.

Schultink, H. (1974). Plaats en aard van morfologische regels in een transformationeel-generatief taalmodel. In: Booij 1979, 113-128.

Scripta Transisalana (1973-). Borne: Provinciale Bibliotheekcentrale Overijssel-Oost.

Sijs, N. van der (red.) (1999). *Taaltrots. Purisme in een veertigtal talen.* Amsterdam: Contact.

Spa, J.J. (1996). *Het dialect van de Stad Vollenhove. Klank- en vormleer.* Kampen: IJsselacademie.

Spa, J.J. (2000). *De dialecten van Groot-IJsselmuiden. Klank- en vormleer.* Kampen: IJsselacademie.

Swaen, A.E.H. (1942). *Nederlandsche geslachtsnamen.* Zutphen: Thieme & Cie.

Toorn, W. van (1982). *Querido's letterkundige reisgids van Nederland.* Amsterdam: Querido.

Trommelen, M. (1985). Over *ie. De Nieuwe Taalgids* 78, 353-362.

Trommelen, M., & W. Zonneveld (1982). *Inleiding in de generatieve fonologie.* Muiderberg: Coutinho.[2]

Trommelen, M., & W. Zonneveld (1997). Ha! Een analyse! *Nederlandse Taalkunde* 4, 318-332.

Uitman, G.J. (1974). *Hoe komen wij aan onze namen. Oorsprong en betekenis van onze familie- en voornamen.* Z.p.: Wereldvenster.

Velzen, H. van (z.j.). *Bloemlezing uit Achterhoekse Schetsen.* Doetinchem: Misset.

Vredenberg, J. (1969). De taal van Haaksbergen. *Aold Hoksebarge. Orgaan van de Historische Kring Haaksbergen* 2, 98-100 en 115-116.

Vredenberg, J. (1970). De taal van Haaksbergen. *Aold Hoksebarge. Orgaan van de Historische Kring Haaksbergen* 3, 131-132 en 150-151.

Wal, M. van der (1992). *Geschiedenis van het Nederlands.* Utrecht: Het Spectrum.

Wanink, G.H. (1948). *Twents-Achterhoeks woordenboek.* Zutphen: Thieme & Cie.

Weiland, P. (1805). *Nederduitsche spraakkunst.* Amsterdam: Johannes Allart.

Weijnen, A. (1991). *Vergelijkende klankleer van de Nederlandse dialecten.* 's-Gravenhage, Sdu.

Wereld volgens de Bosatlas, De. 1877-heden (1992). Groningen: Wolters-Noordhoff.

Wijngaard, T. van de (1999). Proate euver 't Mestreechs. In: Kruijsen en Van der Sijs (red.), 233-249.

Winkel, J. te (1847). Óver de woorden met den uitgang ing en derzelver geslacht. *Archief* 1, 89-122.

Winkel, J. te (1884). *De grammatische figuren in het Nederlands.* Culemborg: Blom en Olivierse.

Winkel, J. te (1901). *Geschiedenis der Nederlandsche taal.* Culemborg: Blom en Olivierse.

Winkler, J. (1874). *Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon.* Dl. 1. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.

Winkler, J. (1885). *De Nederlandsche geslachtsnamen in oorsprong, geschiedenis en beteekenis.* Haarlem.

Wolter, J. (1997). *Verkleinwoordvorming in het dialect van Weert.* Afstudeerscriptie Nederlands 1e graad Hogeschool van Utrecht.

Würsten, K. (1990). *Dorpsgenoten.* Kampen: IJsselacademie.

Zonneveld, W. (1985). De morfologie van de mens: het hoofd. *Spektator* 14, 380-385.

Wat bedoelt iemand die zegt dat hij *sloerderig in de hoed* is?
Wat voor gewas is een *dampol*?
Wat doet een hond die zit te *gunderen*?
Waarom moeten we oppassen als het gaat *giezelen*?

Het Sallands, Twents en Achterhoeks zijn de streektalen die nagenoeg geheel Overijssel en een deel van Gelderland bestrijken en die behoren tot het Nedersaksische taalgebied. Kenmerkend voor deze dialecten is onder meer de –t in het meervoud van werkwoorden (*wiej/zee vliegt* 'wij/zij vliegen'). Na een bespreking van de klanken en hun spelling, komen verschillende grammaticale onderwerpen aan de orde, zoals verkleinwoordvorming, woordgeslacht en woordvolgorde. Verder is er aandacht voor taalattitude, taalverandering en taalplezier, zoals het verschijnsel van bijnaamgeving, dat een heel eigen karakter heeft. De woordenlijst bevat een groot aantal woorden die specifiek zijn voor het Hellendoorns en niet in het Nederlands voorkomen. Ten slotte komen de schrijvers van dit taalgebied en hun literatuur ter sprake.

Jan Nijen Twilhaar (Hellendoorn, 1955) is docent taalkunde aan de opleiding Leraar/Tolk Nederlandse Gebarentaal van de Hogeschool van Utrecht. Daarnaast is hij onder meer review editor van het tijdschrift Nederlandse Taalkunde.

www.taalinstadenland.nl

Sdu